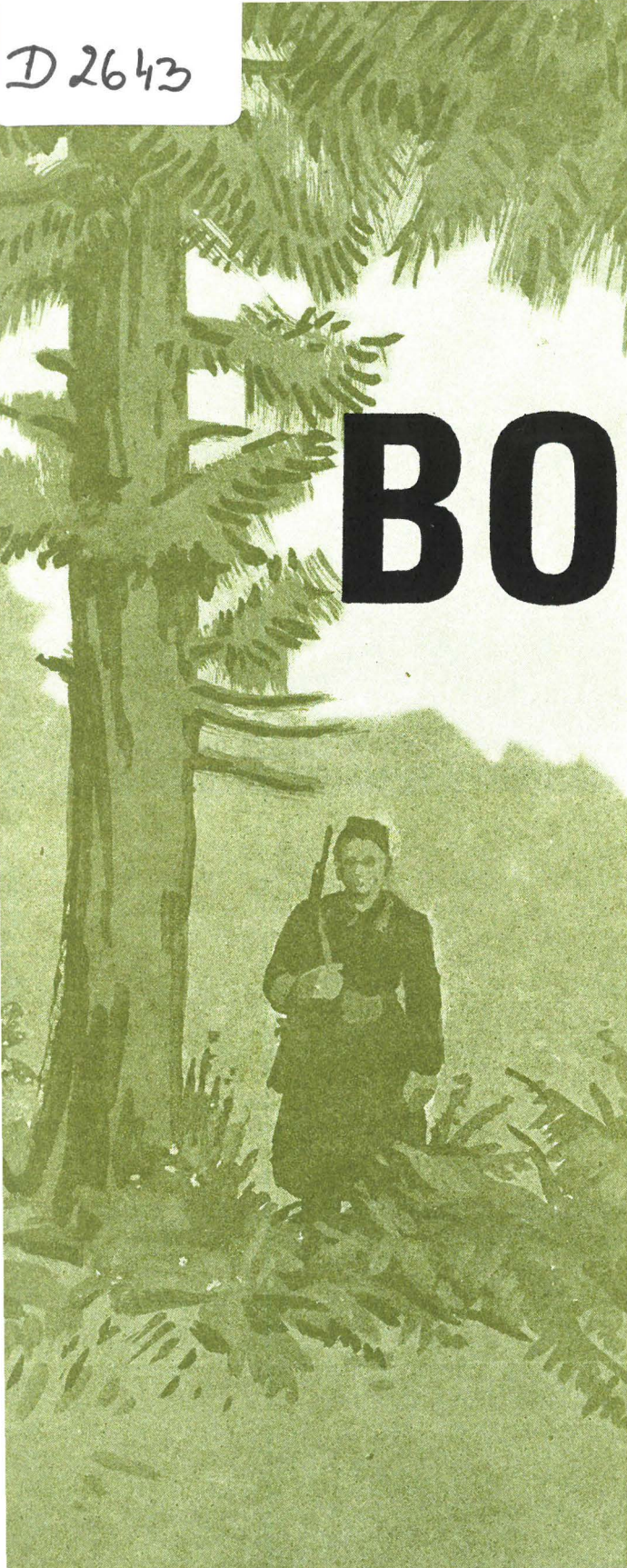

D 2643

1974

BOREC

**Zavezniška bojišča
in slovenski osvobodilni boj
proti koncu leta 1944**

**Pot Džemsove čete
v Prekmurje**

Usodni februarški dnevi

**Iz Polhograjskih
Dolomitov na Primorsko**

10

BOREC 10-74 ☆ XXVI

Revija za zgodovino NOB in ohranjanje revolucionarnih tradicij

Ustanovitelj revije: Republiški odbor Zveze borcev Slovenije

Izdajatelj: Založba Borec

Urejuje uredniški svet: Lado Ambrožič, France Filipič, dr. Tone Ferenc, Ivan Križnar, Radko Polič, dr. Miro Stiplovšek in Zima Vrščaj

Glavni in odgovorni urednik: Črtomir Šinkovec

Uredništvo sprejema sodelavce in bralce vsak dan od 9. do 12. ure

Rokopise pošiljajte na naslov: Uredništvo »Borca«, Ljubljana 61000, Beethovnova 10

Poštni predal 203, telefon 22-313

Nenaročenih rokopisov in fotografij ne vračamo

Vsebina

- 513 **Zdravko Klanjšček:** Zavezniška bojišča in slovenski osvobodilni boj proti koncu leta 1944
- 529 **Miha Klinar:** Rdeča rapsodija, pesem
- 533 **Benjamin Gracer:** Ljudem, pesem
- 535 **Mitja Hribovšek:** Pot Džemsove čete v Prekmurje
- 544 **Franci Lakovič:** Srečanje, pesem
- 545 **Vera Hreščak-Beblerjeva:** Usodni februarški dnevi
- 557 **Boris Višnovec:** Srečanje s partizanom
- 560 **Tone Kebe:** Iz Polhograjskih Dolomitov na Primorsko

Likovna umetnost

- 565 **Janez Dolenc:** Akademski slikar in likovni pedagog Ljubo Brovč

Književnost — ocene

- 569 **Janko Poljanec:** S. A. Tokarev: Vera v zgodovini narodov sveta
- 570 **Janko Poljanec:** Jacques Bergier: Vohunstvo v industriji in znanosti
- 572 **Iztok Ilich:** Ljubo Popović: Velika igra z Dražo Mihailovićem
- 573 **Iztok Ilich:** Ljudmil Stojanov: Kolera
- 575 **Črtomir Šinkovec:** Knjiga o slovenskih izgnancih
- 576 **Prejeli smo v oceno**

Revija »Borec« je bila z ukazom predsednika republike Josipa Broza Tita odlikovana ob petindvajsetletnici izhajanja z redom zaslug za narod s srebrnimi žarki

Naročila in reklamacije pošljite na naslov: Založba Borec — za revijo »Borec«, Ljubljana, Beethovnova 10, telefon 22-607, poštni predal 203, ali na žiro račun pri SDK v Ljubljani 50101-603-45858, naročniki v tujini pa na račun pri Ljubljanski banki v Ljubljani 50100-620-107-32040-000-457. Celoletna naročnina znaša 50 dinarjev, polletna 25 dinarjev. Posamezna številka 5 dinarjev. Tisk: Tiskarna Ljudske pravice v Ljubljani

Zdravko Klanjšček

Zavezniška bojišča in slovenski osvobodilni boj proti koncu leta 1944

V juliju 1944 so se vse enote 4. operativne cone hitro razvijale in utrjevale. Osvobodilna fronta je zajemala že večino štajerskih vasi, hkrati pa se je okupatorska organizacija oblasti in kontrola prebivalstva občutno rušila. Partizanska mobilizacija je hromila proizvodnjo v podjetjih in rudnikih. Tako se je na Štajerskem ugoden razvoj gibanja spreminjal v pravi polet osvobodilnega boja.

Tomšičeva brigada 14. divizije je v noči na 19. julij napadla manjše oporišče vermanske standarte »Celje — vzhod« v Sv. Juriju ob južni železnici (zdaj Šentjur pri Celju) ter zaplenila 69 avstrijskih pušk, 70 ročnih bomb in čez 500 uniform, nato pa se je vrnila na Pohorje. Nekaj dni pozneje, 22. julija, je Bračičeva brigada uničila orožniško postajo v Framu pri Mariboru. Medtem je 2. SNOUB »Ljube Šercerja« v noči na 15. julij krenila čez progo Celje—Maribor na območje Boč—Rogatec, ki leži med Dravinjo in slovensko-hrvaško mejo, ter mobilizirala. Prebivalstvo teh krajev, ki še nikoli prej ni videlo večjih partizanskih enot, je brigado z ljubeznijo sprejelo in za partizane vnaprej zbiralo in pripravljalo hrano. Brigada je 17. in 18. julija prebivala na Sladki gori, 19. in 20. julija na Dreveniku na južnem pobočju Boča, nato pa se vrnila na Pohorje.⁶⁷

Štirinajsta, ki je bila še vedno slabotna, bi rabila veliko orožja, toda v pošilkah, ki jih je na Pohorje v drugi polovici julija pripeljalo devet zavezniških letal, je bilo po večini strelivo, razstrelivo in oprema.⁶⁸

Prva skupna velika akcija 6. in 11. brigade je bil napad na Zagorje v noči na 21. julij. V rudniku Kisovcu so najprej uničili bunker in transformator, minerci pa so se nato spustili celo 900 metrov v globino rovdov ter razstrelili jamski transformator in tri elektromotorje. Blokirane nemške posadke brigadi nista uničili, toda porušili sta železniško progo na 24 mestih, iztirili oklepni vlak ter uničili naprave na železniški postaji. Bataljon Zidanškove brigade je strl še odpor posadke vermanskega vojaškega skladišča in zaplenil velike količine vojaške opreme.⁶⁹

Na Moravško, ki je bilo baza partizanskih enot, so nemške čete v juliju pogosto vdirale ter iskale bunkerje in skrivna skladišča. Takšno okoli 600 mož močno ko-

Opomba

Pripravek je iz monografije »Slovenija v NOV 1941—1945«, ki jo pod uredništvom Zdravka Klanjščka pripravlja Vojaški zgodovinski inštitut — oddelek v Ljubljani.

lono sta obe brigadi po napadu na Zagorje 21. julija dobro naklestili pri Sv. Trojici, pri Skocijanu in na Rovniku, potem pa sta se 27. julija premaknili proti Savinjski dolini, kjer sta se začeli pripravljati na partizansko ofenzivo, ki je imela za cilj ustvariti na Štajerskem novo osvobojeno ozemlje.

Vztrajna in odločna mobilizacija enot 4. operativne cone je do konca julija že kazala velike uspehe. Samo zaradi odhoda več kot dva tisoč delavcev in uslužbencev Trboveljske premogokopne družbe je proizvodnja v rudnikih padla za 50 odstotkov, v Zagorju pa se je celo zmanjšala na 15 odstotkov običajne zmogljivosti. V obdobju maj—julij 1944 so enote 4. operativne cone mobilizirale 5881, v 7. korpus pa so poslali 3187 novicev.

Tako je 4. operativna cona vrnila 7. korpusu trikrat več borcev, kot jih je bilo v 14. diviziji ob priliki njenega odhoda z Gorjancev na Štajersko.

Zlasti se je okrepila 6. SNOUB »Slavka Šlandra«, ki je sredi julija dobila tudi gorsko havbico 75 mm. Čez Savo so jo pripeljali kurirji prevozne postaje Kamniško-zasavskega odreda. Takoj so osnovali v brigadi gorsko baterijo.⁷⁰

Štab 4. operativne cone je sklenil začeti partizansko ofenzivo za ustvarjanje osvobojenega ozemlja po smernicah glavnega štaba NOV in POS z dne 23. julija 1944 z naslonitvijo na polosvobojeno ozemlje v Logarski dolini in Solčavi. V Zgornji Savinjski dolini ni bilo močnih nemških vojaških in policijskih enot, temveč večinoma le vermani, orožniki in gozdna zaščita. V Gornjem gradu je bila četa »Ptuj« iz 2. bataljona vermanšafskega polka »Spodnja Štajerska« (161 mož), štab 3. bataljona je bil v Mozirju, kjer je bila tudi 2. četa »Celje — zahod« (150 mož), 1. četa »Celje — vzhod« je bila v Rečici (154), 2. četa v Lučah (123) in 4. četa v Ljubnem (127). Sklenili so najprej napasti postojanki v Ljubnem in Lučah. Z osvoboditvijo Zgornje Savinjske doline bi bila presekana povezava Kamnika čez Gornji grad s Celjem in onemogočen gorski prehod iz Savinjske doline na Koroško.

Operativni načrt je predvideval, naj najmočnejša Šlandrova brigada napade obe postojanki, vse druge razpoložljive enote pa naj napad varujejo pred intervencijskimi silami sovražnika. Štirinajsta divizija naj bi ga varovala s celjske in šoštanj-ske smeri, od koder je grozila najhujša nevarnost. Vzhodnokoroški odred pa s koroške. Zidanškova brigada, ki naj bi hkrati demonstrativno napadla še Gornji grad, naj bi napad ščitila še s kamniške strani, Kamniško-zasavski odred pa je imel nalogo blokirati z demonstrativnim napadom litijsko posadko. Vse enote, ki so napad ščitile, so imele nalogo postaviti prepreke na cestah in jih onespособiti za promet motorizacije in oklepnih vozil.

Šlandrova brigada je glavnino čet, dva bataljona in gorsko havbico, usmerila na Ljubno, en bataljon, okrepljen s protitankovskim minometom »PIAT«, na Luče, četrti bataljon pa je dala v rezervno. Napad naj bi se začel 30. julija ob 23. uri.⁷¹

Enote so se pripravile tako tajno in skrbno, da so napadajoči bataljoni ob določeni uri brez strela zavzeli zunanjo obrambno črto postojank, kjer so bili najbolj nevarni bunkerji še prazni. Toda v Ljubnem je sovražnik potem za obrambo spretno izkoriščal utrjene hiše, ki so jih napadalci zavzemali drugo za drugo predvsem z uporabo močnih nabojev razstreliva. Po devetnajsturnem boju je bil 31. julija ob 18. uri strt poslednji odpor.

V Lučah se je tesno obkoljena posadka, ki so jo sestavljali vermani, orožniki in manjša enota 25. SS-policijskega polka, zavedajoč se brezizhodnega položaja, predala kako uro po padcu oporišča v Ljubnem. V obeh postojankah je bilo po poročilih 4. operativne cone 76 padlih sovražnih vojakov in neugotovljeno število ranjenih, 169 pa so jih ujeli. Brigada je imela 6 mrtvih in 21 ranjenih borcev. Plen je bil ogromen. Razen opreme je bilo 19 strojnic, 349 pušk, 42 brzostrelk, 328 ročnih bomb, 90 min in 43 750 nabojev.⁷²

Šlandrova brigada je po hudih bojih osvobodila Ljubno. Načelnik štaba IV. operativne cone Petar Brajović pregleduje nemške ujetnike

Tudi zavarovalne enote so uspešno opravile svoje naloge. Zidanškovi brigadi, ki je demonstrativno napadala Gornji grad, je 31. julija štab 4. operativne cone ukazal, naj ga zavzame. Do jutra 1. avgusta je najprej strla odpor orožnikov in gozdne zaščite ter ujela 17 vermanov, ki so jim šli na pomoč, nato pa je ostalim branilcem poslala poziv za predajo. Okoli 10. ure dopoldne se je posadka 156 vermanov predala. V partizanske roke je prišlo še šest strojnic, 121 pušk, 27 brzo-strelk in dve strojni pištoli. Poskus, da bi sovražnikove sile, okrepljene s tremi tanki, posredovale proti Gornjemu gradu iz Mozirja, so zasede odbile.⁷³

Tomšičeva brigada 14. divizije je v noči na 31. julij zavzela orožniško in vermansko postojanko v Smartnem ob Paki in porušila več mostov, Šercerjeva pa je z lažnim napadom na Šoštanj sicer preprečila intervencijo njegove posadke na bojišču, ni pa mogla zavzeti Dobrne. Bračičeva brigada je uspešno zapirala komunikacije proti Celju, vendar zaradi novih okrepitev ni zavzela orožniške postojanke v Sv. Juriju ob južni železnici, ki ga je na lastno pest napadla naslednjo noč. Vzhodnokoroški odred je hkrati, ko je napadal Črno, porušil še deset cestnih mostičev, Kamniško-zasavski pa je obstreljeval Litijo in napravil več diverzantskih akcij na železniški progi.

Po končani operaciji so se brigade razporedile v širšem pasu okoli osvobojene Zgornje Savinjske doline z nalogo, da napadajo sovražnika, postavljajo zasede na glavnih komunikacijah ter vežejo nase sile, ki bi poskušale prodirati na osvobojeno ozemlje in obnoviti okupatorske postojanke.⁷⁴

Doseženi uspeh je bil izreden. Ne le, da so brigade prizadejale sovražniku izgubo čez petsto vojakov, med katerimi je bilo 333 ujetih, temveč so pridobile ogromno

dragocenega orožja: 26 strojnic, 71 brzostrelk, 499 pušk, 4 strojne pištole in 12 revolverjev, 338 ročnih bomb, 90 min in 46 620 nabojev. Enote 4. operativne cone so imele le osem padlih in 41 ranjenih.⁷⁵

Razen najhujših nacistov in zagriženih gestapovskih sodelavcev, ki so jih seveda kaznovali s smrtjo, so vse tiste ujetnike, ki niso želeli prostovoljno stopiti v partizanske vrste, tako vermane kot Nemce in Avstrijce, z belo zastavo na čelu kolone napotili proti postojanki Nazarje in dalje v Mozirje, da bi vnesli demoralizacijo v sovražnikove vrste. Večina ujetih vermanov se je odločila ostati v partizanih in tudi nekoliko ujetnikov nemške narodnosti. Te so poslali na Dolenjsko.

Zmaga v Zgornji Savinjski dolini je pravzaprav dokončala moralno-politični razkroj štajerskega vermanšafta. Začeli so se številni prebegi k partizanom, okupator pa jih ni mogel več uporabljati kot samostojne posadke in za boj proti NOV. Ohranil je le tiste enote, ki so jih okupatorji mobilizirali v krajih vzhodno od Maribora, kjer še ni bilo nikoli partizanskih enot, in še te so uporabljali le za zaščito železniških prog hkrati z nemškimi oddelki v mešanih postojankah. Okupator je bil trenutno v hudi defenzivi in krizi.

Štab 4. operativne cone je 1. avgusta imenoval *začasni operativni štab 6. in 11. brigade*, ki je potem deloval do konca vojne, kajti kljub načrtom ni mogel oblikovati nove štajerske divizije, katere jedro naj bi bili ti dve brigadi. Štab sta sestavljala le komandant in politični komisar, ki sta imela na voljo oddelek kurirjev in vezistov.

Zaradi partizanskega pritiska sta se 2. avgusta preslabo utrjeni vermanski in orožniški posadki umaknili iz Nazarij in Rečice v Mozirje, partizani pa so takoj porušili obstoječe obrambne naprave in bunkerje. Naslednji dan so izpraznili še postojanki v Motniku in Špitaliču ob cesti Ločica pri Vranskem—Kamnik. Osvojen ozemlje je zdaj obsegalo vso Zgornjo Savinjsko dolino do Mozirja, vso dolino Drete in del Tuhinjske doline, bataljoni 6. SNOUB »Slavka Šlandra« pa so odbili sovražnikove poskuse, da bi prodrli v obe dolini. Posebno hudi boji so bili na kamniški smeri pri Gozdu.

Štab 4. operativne cone je po osvoboditvi Zgornje Savinjske doline razporedil brigade v širšem pasu okoli nje s ciljem aktivne obrambe. S svojimi pohodi in akcijami naj bi vezale sovražnika nase in ga prisiljevale, da brani zanj važne glavne komunikacije in objekte ob njih ter odvrčale njegov pritisk na osvobojeno ozemlje. Kjerkoli se bo pokazala prilika, naj napadajo tudi oporišča.

Tako so se začeli dinamični in uspešni boji v širšem pasu, ki je obdajal osvobojeno ozemlje. Te boje označuje visoka aktivnost partizanskih brigad, defenzivnost preslabotnega sovražnika in nadaljnje razpadanje vermanšafta. Zidanškovi brigadi se je v noči na 9. avgust predala vermanska posadka v Bočni, vzhodno od Gornjega grada, nato pa je pregnala še posadko iz Šmartnega v Tuhinju. Enote so uničevale mostove na vpadnicah. Toda napad iste brigade na oporišče v Šent Pavlu je spodletel, zato pa so njene enote uspešno operirale v okolici revirjev, v Laškem in Rimskih Toplicah, kjer so 12. avgusta zaplenile 41 pušk in veliko dragocenega sanitetnega materiala.

Glavni štab je 15. avgusta opozoril štab 4. operativne cone, da je pogoj za še uspešnejšo partizansko mobilizacijo ofenzivnost na čim širšem prostoru in da je glede na širjenje gorenjskega domobranstva in težavnost prehajanja enot 9. korpusa na levi breg Save, potrebno tja vsaj za nekaj časa usmeriti operativno grupo 6. in 11. brigade. Toda tega ni bilo mogoče storiti takoj, zato je bil Kokrški odred, ki so ga v okviru 9. korpusa ustanovili prav tiste dni, še nekaj časa osamljen. Nemci so s svojo aktivnostjo proti 9. korpusu in 4. operativni coni ščitili razvoj domobranstva prav na teh odročnih predelih, kjer so bile tudi močne nemške enote.

Izvršitev te zamisli je najprej 9. avgusta preprečil nemški vdor na polosvobodno Moravsko. Obe brigadi in Kamniško-zasavski odred sta skušala preprečiti okupatorjevo divjanje, požiganje naselij in represalije proti prebivalstvu. V bojih sta mu prizadejala precejšnje izgube, nato pa sta pripravila veliko akcijo v Količevem pri Domžalah. V noči na 18. avgust so enote ob pomoči terenskih organizacij zaplenile velike količine papirja, tiskarskih barv in manjši tiskarski stroj v tovarni papirja, to so potrebovale partizanske skrivne tiskarne, in še osem ton soli v bližnjem Viru, brigadi pa sta pod vodstvom operativnega štaba potem spet zasedli obrambne položaje na Moravškem, pričakujoč nemško protiakcijo, ki je res sledila že istega dne. V srditih obrambnih bojih je Zidanškova brigada na pobočjih Limbarske gore zadala sovražniku hude izgube, vendar ni mogla preprečiti vdora v Moravče. Toda okupatorske čete niso tvegale ostati čez noč sredi partizanom naklonjenega ozemlja. Na znak letal so se zvečer umaknile v izhodišča, brigadi pa sta se premaknili proti Tuhinju in cesti Domžale—Trojane.

Tudi drugi podobni sovražnikovi sunki niso bili uspešni. S takšno taktiko, z rušenjem cest in mostov ter z diverzijami na železniških progah, ki medtem niso prenehale, so namreč obe brigadi in Kamniško-zasavski odred prisiljevali sovražnikove enote, da so svojo aktivnost omejevale na prostor ob glavni železniški progi in cesti. V drugi polovici avgusta je moral izprazniti še manjši oporišči na Trojanah in št. Ožbaltu v Črnem grabnu ter Podšentjurij na cesti Trojan—Zagorje, 26. avgusta pa je 11. SNOB »Miloša Zidanška« uničila oporišče Sv. Katarino (zdaj Ostenk).⁷⁶

V okviru že omenjene aktivne obrambe je imela 14. divizija nalogo pritiskati z dvema brigadama na komunikacije na prostoru Šoštanj—Šmartno ob Paki, s tretjo pa proti prometni žili Celje—Maribor. Z mobilizacijo in z orožjem, ki ga bodo zavezniki spustili na Pohorju, naj bi brigade te divizije čimprej dosegle številčno stanje vsaj po petsto mož.⁷⁷

Divizija je svoje operativne naloge izpolnjevala tako, da je postavljala zasede na komunikacijah in manevrirala z brigadami na prostoru Bele vode (vzhodno od Šoštanja)—Paški Kozjak—Dramlje (severovzhodno od Celja) ter z delom sil vdiral celo na prostor vzhodno od južne železnice. Čez to železniško progo Celje—Maribor je 3. avgusta krenila najprej 13. SNOB »Mirka Bračiča« in se razmestila na južnih pobočjih Boča. Po številnih spopadih in akcijah se je vrnila v bližino Dramelj in na pobočja Konjiške gore, nato pa je v noči na 10. avgust spet prešla progo Celje—Maribor ter v sodelovanju s 1. SNOUB »Toneta Tomšiča« napadla Šmarje pri Jelšah. Ni mogla zavzeti trdnega poslopja orožniške postaje, dobila pa je bogat plen.⁷⁸

Štab 4. operativne cone z doseženim uspehom divizije ni bil zadovoljen. Menil je, da divizija ni znala izkoristiti slabosti okupatorja in organizirati dobrih načrtnih akcij. Ukazal je, naj pošiljajo patrolje na Ptujsko polje in razširjajo dejavnost brigad odločneje proti vzhodu do Rogaške Slatine in jugu do Kozjaka. Štab divizije naj se ne zadržuje na Pohorju pri Pohorskem odredu in s tem hromi njegovo dejavnost, temveč naj bo pri neki od svojih brigad.⁷⁹

V smislu prejetih smernic je glavnina divizije v noči na 23. avgust napadla in zavzela postojanko vermanskega polka »Spodnja Štajerska« in orožnikov v Ribnici na Pohorju ter oporišče doslej neznane enote vermanov v št. Lovrencu na Pohorju (zdaj Lovrenc na Pohorju). V napadu in bojih v zavarovalnih zasedah je po partizanskih virih padlo 87 vojakov, 16 je bilo ranjenih, 92 so jih ujeli, nekaj pa jih je uspelo pobegniti.⁸⁰

Medtem ko se je 13. SNOB »Mirka Bračiča« premaknila čez progo Maribor—Celje proti vzhodni Štajerski, je glavnina 14. divizije še naprej pritiskala na postojanke na Pohorju, ki so bile nekaka predstraža v širši obrambi Maribora. V noči na 3. september je napadla in zavzela naslednji dve oporišči, Mariborsko kočo in So-

kolski dom južno od Glažute, ter razdejala oporišče v Šmartnem na Pohorju, ki ga je sovražnik prejšnji dan opustil. Brigadi sta požgali tudi druga poslopja na Pohorju, ki bi sovražniku mogla služiti za obnovitev oporišč.⁸¹

Po teh napadih se je glavnina 14. divizije premaknila s Pohorja na prostor južno od Slovenskih Konjic (Tolsti vrh—Kraperk), 13. SNOB »Mirka Bračiča« pa je bila južneje pri Dramljah (Straža na Gori—Svetelka). Šestega septembra so proti diviziji krenile kolone 1. bataljona »Cholm« iz nemškega 25. SS-policijskega polka, brigade pa so se po smernicah divizijskega štaba razšle v različne smeri, Tomšičeva proti Zgornji Savinjski dolini, Šercerjeva in Bračičeva pa proti Kozjanskemu.

Na tem ozemlju je Kozjanski odred že v juliju in avgustu 1944 zelo spretno razvil partizansko ofenzivno dejavnost, naslanjajoč se na aktivnost sosednjih hrvaških partizanskih čet in drugih enot 4. operativne cone. Uspešno je uničeval železniške proge Zidani most—Dobova, Zidani most—Celje in Celje—Rogaška Slatina. Postopoma je preprečil sovražnikov nadzor ozemlja. Cestne dohode k navedenim glavnim komunikacijam so njegove čete prekopavale, minirale ali pa na njih postavljale cestne drevesne in druge prepreke. Sovražnikova oporišča znotraj črte Celje—Zidani most—Sevnica—Podsreda—Rogaška Slatina—Celje so bila popolnoma izolirana, ozemlje pa je imelo že značaj polosvobojenega in delno celo svobodnega ozemlja. Sovražnik je spričo odredovega pritiska moral ukinjati manjše posadke. Večji okupatorjevi ofenzivni sunki, ki so imeli zlasti cilj zavarovati pomembnejše prevoze po železnici, so bili 17. do 20. julija in 17. do 20. avgusta. V napadu so sodelovale enote 14. SS-policijskega polka, 18. polka deželnih strelcev in vermanskega polka »Spodnja Štajerska«.⁸²

Med ofenzivo je odred, ki je tedaj štel že okoli 400 borcev in bork, napadal sovražne kolone in se spretno izogibal bojem s premočnim sovražnikom, nato pa je nadaljeval z mobilizacijo in akcijami. Ob koncu avgustovske ofenzive je okupator izpraznil še stalno obkoljeni postojanki Planino, severno od Sevnice, in Koprivnico na cesti Rajhenburg (zdaj Brestanica)—Podsreda. Odred je ob močni zaščiti svojih enot od časa do časa novice, ki jih je mobiliziral sam ali druge brigade 4. operativne cone, transportiral čez Savo na ozemlje 7. korpusa, odtod pa je prejel nekaj orožja in streliva. Po poročilu štaba 4. operativne cone z dne 15. septembra je štel odred 982 mož, imel pa je 13 lahkih strojnic, dva minometa, tri protitankovske puške, 27 brzostrelk, 330 pušk in 50 pištol.⁸³

Devetega septembra se je na črti Celje—Teharje—Šmarje pri Jelšah razporedil 18. nadomestni gorski lovski polk »Treeck«, ki so mu podredili še druge manevrske enote na slovenskem Štajerskem, 1. bataljon 25. in 2. bataljon 14. SS-policijskega polka. Imel je nalogo, da na Konjiški gori obkoli in uniči 14. divizijo.⁸⁴

Ker sta se medtem dve brigadi 14. divizije že premaknili na Kozjansko, ena pa v Zgornjo Savinjsko dolino, je ofenziva novega polka »Treeck«, v kateri je sodelovalo okoli 3500 mož, udarila v prazno, toda že v noči na 11. september je 13. SNOB »Mirka Bračiča« napadla oporišče Kozje, ki ga je branilo kakih 60 vermanov in 20 orožnikov, 2. SNOUB »Ljube Šercerja« pa postojanko v Podčetrtku, kjer je bilo okoli 50 nemških graničarjev in 16 orožnikov. Partizanska ofenziva je bila obsežna, kajti istega dne so druge brigade 4. operativne cone napadle v Zgornji Savinjski dolini tudi postojanke Mozirje, Letuš, Šmartno ob Paki in Braslovče.⁸⁵

V Kozjem so borci Bračičeve brigade prisilili vermansko posadko, da se je popoldne 11. septembra predala, niso pa mogli do konca streti odpora močno utrjene orožniške postaje. Morali so se umakniti, ko je prišla pomoč. Zaradi dobre obrambe graničarjev v Podčetrtku tudi šercerjevci niso zavzeli postojanke, čeprav je bila že vsa v ruševinah. Ko so naslednji dan hoteli uničiti oporišče do tal, pa je tja že prispela nemška četa iz gorskega polka »Treeck«.⁸⁶

Štab Šercerjeve brigade na Štajerskem. Od leve na desno stoje: Ivo Kink, Mičo Došenovič, Tone Vidmar-Luka, Matevž Hace, Franc Bobnar-Gedžo. Sedijo: Vinko Simončič-Gašper, Miha Butara-Aleks in Miha Cerin

Utrjene sovražne postojanke Mozirje, Letuš, Šmartno ob Paki in Braslovče so branile dohode v Savinjsko dolino in stalno rušeno železniško progo Celje—Šoštanj—Slovenj Gradec. Po načrtu štaba 4. operativne cone je Mozirje, kjer je bila več kot tristo močna posadka treh čet 2. bataljona vermanskega polka »Spodnja Štajerska«, napadla ob podpori havbice 75 mm v noči na 12. september najmočnejša Šlandrova brigada. Oporišče je zavzela naslednjega dne. Padlo je 51, ujeli pa so 255 branilcev. Brigada je pridobila ogromen plen, deset lahkih in dvanaest težkih strojnic, pet lahkih minometov in 225 pušk.⁸⁷

Prva brigada »Toneta Tomšiča«, ki je imela nalogo napasti in zavzeti Letuš, ki ga je branila 2. alarmna četa »Celje — vzhod«, ter demonstrativno napadati Šmartno ob Paki, oporišče 1. alarmne čete »Celje — vzhod«, je najprej v jurišu še isto noč zavzela prvo, nato pa do večera naslednjega dne še drugo oporišče. Odbila je tudi posredovalno kolono 2. bataljona 14. SS-policijskega polka, ki je napadenim postojankam hitela na pomoč. Manj uspeha je imela 11. SNOB »Miloša Zidanška«, ki je napadala Braslovče. Predno je mogla 12. septembra zavzeti obrambne položaje v naselju in v gradu Žovnek, je prispela branilec na pomoč kolona 1. bataljona »Cholm« 25. SS-policijskega polka in jo potisnila v pobočje Dobrovelj. Naslednjega dne je na bojišče prišel še 3. bataljon gorskega lovskega polka »Treeck«. Na Dobroveljah so se boji odvijali še ves dan, naslednjega dne pa okoli Nazarij pri ustju Drete v Savinjo, kamor so prispeli tudi deli 1. bataljona omenjenega polka.

Partizanske enote so takoj po zavzetju postojank začele rušiti dosegljive cestne mostove, železniške tire in naprave ter uničevati obrambne objekte, saj je bilo

pričakovati, da bo sovražnik kmalu znova napadel in poskušal zasesti izgubljena oporišča.

Udarec, ki ga je v teh dvodnevnih operacijah zadala okupatorju 4. operativna cona, je močno odjeknil po vsej Štajerski in Sloveniji. Ofenzivnost štajerskih partizanskih čet je dosegla vrhunec. Intervencija nemških sil je bila prepozna in nekoristna. Gorski polk »Treeck«, ki je svoj 2. bataljon poslal na Kozjansko, je 13. septembra našel le uničene postojanke. Čez dva dni se je moral vrniti na območje Celja. Nemci očitno niso imeli na voljo dovolj sil za obnovitev postojank, omenjeni polk pa so morali zadržati kot manevrsko enoto, ki je niso smeli spremeniti v nekoristne stalne posadke.

Med opisanimi operacijami je v okviru 4. operativne cone v avgustu in prvi polovici septembra potekala preosnova enot in organizacija vojaškega zaledja. Štab cone je krepil številčno moč 14. divizije, nekoliko zmanjšal odrede in 15. septembra oblikoval 3. *brigado vojske državne varnosti*, ki je imela nalogo bojevati se proti izdajalcem slovenskega naroda in sovražni obveščevalni službi, *včasih pa so njeni bataljoni posegli tudi v boj kot pehotne enote*.⁸⁸

Devetnajstega septembra se je Pohorski odred preimenoval v *Lackov partizanski odred*. V noči na 22. september se je ves premaknil na levi breg Drave na Kozjak, da razvije osvobodilni boj tudi v najbolj severnih predelih Slovenije.

Na osvobojenem ozemlju Zgornje Savinjske doline, ki je zdaj obsegalo okoli petsto kvadratnih kilometrov, in na polosvobojenem Moravškem je štab 4. operativne cone z ukazom z dne 5. avgusta ustanovil komando vojaškega področja za Zgornjo Savinjsko dolino in komando kamniško-zasavskega vojaškega področja. Prvo je imelo komande mest Gornji grad, Ljubno in Luče ter komando mesta Solčava, kjer je bila prej le komanda partizanske straže, drugo pa od konca avgusta komande mest Moravče, Vače in Medija-Izlake, nato pa še komandi mesta Motnik in Domžale. Komande vojaških področij so imele sodni, propagandni in sanitetni oddelek, odsek za zveze, obveščevalni center, intendanturo, enoto za zveze in zaščitno četo.

Devetnajstega septembra so ustanovili še kozjansko vojaško področje s komandami mest Kozje, Planina in Jurklošter. Njegovo ozemlje je obsegalo kakih štiristo kvadratnih kilometrov.

Zaledne vojaške oblasti so skrbele za popolno mobilizacijo, zveze in promet, za delavnice, popravilnice in predelovalnice, za preskrbo zalednih enot in bolnišnic ter etapnih kuhinj, zbirale so obveščevalne podatke in izvajale zavarovalne vojaške ukrepe na robu osvobojenega ozemlja.⁸⁹

V zvezi z že omenjenimi navodili vrhovnega štaba NOV in PO Jugoslavije in glavnega štaba NOV in PO Slovenije z dne 22. avgusta za okrepitev sabotažnih akcij na železniških progah, da bi čimbolj ovirali prevoz vojske, so tudi enote 4. operativne cone v prvi polovici septembra pogosto napadale proge. Ko sta 6. in 11. brigada krenili v napad na postojanko v Zgornji Savinjski dolini, sta akcije na progo Ljubljana—Zidani most nadaljevala Kamniško-zasavski odred z levega in Dolenjski z desnega brega Save. Osmega septembra so minirali tire med postajama Sava in Zagorje, po napadu Dolenjskega odreda na oporišče Sava pa je minerska četa Kamniško-zasavskega odreda razdejala še postajne železniške naprave. Proga ni bila uporabljiva tudi pozneje, kajti enote 7. korpusa in 4. operativne cone so 20. septembra v že opisani veliki akciji uspele delno porušiti železniški most čez Savo pri Poganku, dva dni nato pa so partizani vrgli v zrak tudi železniški most in progo pri postaji Sava ter okoli dvesto metrov podpornega zidu pri Renkah.

Operativna skupina 6. in 11. brigade je nato krenila proti severu, da bi napadla še železniško progo Celje—Dravograd, ki je poleti 1944 sicer delovala le do Velenja.

Bila je še vedno pomembna, ker je po njej tekel odvoz lignita in ker jo je bilo mogoče hitro popraviti. V noči na 30. september so minerci Šlandrove brigade razstrelili okoli 35 metrov dolg most na odseku proge Šoštanj—Paška vas pri predoru, bataljoni pa so uničili okoli dva in pol kilometra tirov in zasilni cestni most čez Pako. Zidanškova brigada je na odseku proge Velenje—Mislinja porušila še dva mosta in na štirinajstih mestih uničila tire in nasipe.⁹⁰

Glavnina 14. divizije, se pravi 2. in 13. brigada, je medtem še vedno operirala v vzhodni Štajerski, Tomšičeva brigada pa severno od Šoštanja. Brigade so napadale sovražni promet in manjše kolone ter mobilizirale. Vlaki na progi Celje—Rogaška Slatina so pogosto leteli v zrak. Šerčerjeva se je gibala bolj severno, v vaseh na obronkih Boča, Plešivca in Donačke gore ter pošiljala svoje bataljone ali čete tudi globlje v Haloze, Bračičeva pa je bila južneje na Kozjanskem. Seveda so se večjim zasledovalnim kolonom nemškega polka »Treeck« bataljoni izogibali. Tako se je 20. septembra Šerčerjeva brigada spet premaknila čez cesto Lemberk—Poljčane, da bi se izognila nemški hajki na Boč, Bračičeva pa je tedaj šla daleč proti jugu, da bi z demonstrativnimi napadi na Loko pri Zidanem mostu, Breg in Orehovo, ki leže ob Savi, omogočila Kozjanskemu odredu transport novincev čez Savo na ozemlje 7. korpusa. Prehod ni bil mogoč. Šele 29. septembra so 417 novincev predali Kamniško-zasavskemu odredu, ki jih je prepeljal po poteh in prehodih čez Savo.

Zaradi pogostih premikov brigad in zakasnelih podatkov nemški polk »Treeck« ni mogel doseči svojega cilja, da zaplete v boj 14. divizijo, ki je bila razporejena od Pohorja na severu do Bohorja na jugovzhodu. Šele ko sta se konec septembra začeli brigadi pomikati proti Boču in železniški progi Celje—Maribor, so 29. septembra začele proti položajem 2. SNOUB »Ljube Šerčerja« prodirati kolone dveh bataljonov tega polka. Prišlo je do bojev pri Sv. Ani (zdaj Stari grad) vzhodno od Poljčan in pri Sv. Mohorju. Med premikom proti severu je tudi Bračičeva brigada naletela na засedo 1. bataljona polka »Treeck«, ki se je gibal na izhodne položaje za napad na območje Boča in Donačke gore. Njegovemu zasledovanju se je izmuznila, toda na Zgornjih Slemenih, južno od Slovenskih Konjic, so jo enote omenjenega polka spet napadle. Umaknila se je na obronke Pohorja, medtem ko se je Šerčerjeva brigada po hrvaški strani planine Macelj napotila v Haloze in pri tem morala trgati minirano žično prepreko na meji z NDH. Dne 3. oktobra je bila v Variši vasi, vzhodno od Studenice pri Poljčanah.⁹¹

Septembrska disperzija 14. divizije je močno pomagala okrepiti narodnoosvobodilno gibanje v vzhodni Štajerski, hkrati pa je onemogočala akcijo nemških sil, ki se v strahu pred nenadnimi napadi osredotočenih partizanskih enot niso upale preveč oddaljevati od železniške proge Zidani most—Celje—Maribor. Žal ta premik proti Hrvaški ni bilo mogoče uskladiti z operacijami enot 10. hrvaškega korpusa, kate-rega glavnina je bila razporejena na širokem prostoru vzhodno od črte Zagreb—Varaždin in preveč oddaljena.

Boji na Koroškem in vdor v Prekmurje

Koroška grupa odredov, ki je bila operativno podrejena štabu 4. operativne cone, je v začetku junija štela komaj kakih 230 partizanov. Zahodnokoroški odred je imel le en bataljon z dvema četama, Vzhodnokoroški pa dva in minerski vod.⁹²

Štab Koroške grupe odredov je ugotavljal, da je mogoče južno od Drave delovati z večjimi enotami le do ljubeljske ceste, dalje proti zahodu, kjer je teren politično še slabo pripravljen in kjer se spričo neugodnega zemljišča enote težko zadržujejo, pa morejo delovati le minerske in sabotažne skupine. Tja so sklenili

poslati kar dva minerska voda, ki naj bi preprečevala promet po pomembnih železniških progah, ki vodijo čez Celovec in Beljak. Severno od Drave bodo prenesli dejavnost tudi na Svinško planino.

Koroško grupo odredov je bilo potrebno okrepiti. V ta namen je na ukaz štaba 9. korpusa 14. junija krenila iz Zakriža, okoli dva kilometra severozahodno od Cerknega, čez Blegoš in osrednjo Gorenjsko na štefanjo goro nad Cerkljami skupina 36 partizanov, ki je 30. junija, ko se ji je pridružilo še trideset borcev Gorenjskega odreda, prišla v Zahodnokoroški odred. Ta je operiral s svojimi četami na severni strani Karavank.⁹³

Konec julija 1944 je štab 9. korpusa poslal v dolino Zilje še »Bovško« četo. Vključila se je v 3. bataljon Zahodnokoroškega odreda, ki so ga med tem časom že ustanovili.⁹⁴

Tudi na Koroškem je bila močna ovira vojaški aktivnosti pomanjkanje orožja, streliva in razstreliva. Odreda sta morala novince pošiljati 7. korpusu na Dolenjsko. Poročilo štaba Koroške grupe odredov z dne 2. junija navaja, da so v maju poslali več kot sto novincev, mobilizirali pa aprila 122 in v maju 207 novih borcev.⁹⁵

Štab Koroške grupe odredov je postopno razvil svoje oporišče v Solčavi in Logarski dolini. Dne 11. junija je izdal ukaz o oblikovanju komande solčavsko-logarskega vojaškega področja, ki je imelo mobilizacijske, preskrbovalne in obveščevalne naloge. Branilo je to majhno osvobojeno ozemlje pred vpadi manjših sovražniških enot, hkrati pa organiziralo prevzem zavezniških pošilk vojaške pomoči, ki so jih pričakovali.⁹⁶

Omeniti je treba še, da sta ob pomoči štaba Koroške grupe odredov na Koroškem delovali tudi dve skupini zavezniških vojaških obveščevalcev, ki sta zbirali podatke o sovražniku v notranjosti Avstrije. Glavni štab je opozarjal, da imajo te skupine izključno vojaško-obveščevalne naloge in še to le ob sodelovanju in z vednostjo partizanskih obveščevalnih centrov, pri katerih se nahajajo.

Seveda so koroške enote ves čas uporabljale izrazito partizansko taktiko napadov na manjše sovražnikove enote in patrulje, na prometne in telefonskotelegrafске zveze ter daljnovode, hkrati pa so pomagale graditi in utrjevati organizacijo Osvobodilne fronte. Na koroškem področju je bil sovražnik še zelo močan. Glavnina njegovih čet, katerih jedro je bil 13. SS-policijski polk, je bila osredotočena južno od Drave, in sicer v središčih kot so Dravograd, Guštanj (zdaj Ravne), Mežica, Črna, Pliberk, Železna Kapla in Borovlje. Tudi severno od Drave so tista področja, kjer so se pojavljali partizani, preiskovale večinoma enote razmeščene v oporiščih južno od Drave. Medtem ko je bil cilj NOV prodreti čim globlje v slovenski del avstrijske Koroške proti severu, je bil namen sovražnika potisniti Koroško grupo odredov na jugoslovanski del Koroške in prek Karavank, oziroma jo s stalnimiasedami ob cesti Jezersko—Železna Kapla—Velikovec ločiti na dva dela in jo potem po delih uničevati.⁹⁷

Kljub zgoraj omenjeni pomoči v moštvu in orožju ter uspešni mobilizaciji je Koroška grupa odredov sredi julija 1944 še vedno štela komaj 450 borcev. Vzhodnokoroški odred je imel 15 lahkih strojnic, 25 brzostrelk, dva minometa in 160 pušk, Zahodnokoroški pa 11 lahkih strojnic, 28 brzostrelk in 91 pušk. Sedemdeset borcev je bilo še neoboroženih.⁹⁸

Kot smo že omenili, je imel Vzhodnokoroški odred eno četo Na Gurah, v noči na 24. junij 1944 pa je šla čez Dravo še ena četa (Bojeva) v moči 13 moških, ki je potem delovala zlasti na Svinški planini. Štab odreda je v začetku septembra poslal prek Drave še tretjo četo (Belinovo) s 25 moškimi. Nameraval je ustanoviti tam partizanski bataljon, toda do uresničitve te zamisli je prišlo šele kasneje. Čete so morale veliko pozornosti posvetiti političnemu delu, ker je bilo prek Drave le malo

političnih aktivistov. Vanje so pošiljali tudi vse Avstrijce iz drugih enot. Upali so, da bodo mogli oblikovati samostojno enoto, sestavljeno iz avstrijskih protifašističnih borcev.⁹⁹

Zahodnokoroški odred je zelo težko prodiral v kraje zahodno od ljubeljske ceste, pa še to zgolj z manjšimi sabotažno-minerskimi oddelki. Dne 24. avgusta je iz vasi Soča v dolini Trente krenila čez Velo polje in Javornik na Pokljuki ter čez Mežakljo v dolino Save Dolinke posebej oblikovana Ziljska četa, ki je štela 21 borcev in imela dve lahki strojnici, tri brzostrelke, 14 pušk in tri pištole. Ko se je povzpela čez Karavanke, se je napotila v dolino Zilje, kamor je prišla 30. avgusta. Prehranjevala se je s prostovoljnimi prispevki prebivalstva, ker na tem področju ni bilo gospodarskih komisij odborov Osvobodilne fronte.¹⁰⁰

Ves čas je bil boj enot obeh odredov v avstrijskem delu slovenske Koroške izredno težaven spričo močnega germanizatorsko usmerjenega oblastvenega sistema, katerega jedro za boj proti osvobodilnemu gibanju je bila razpredena gestapovska mreža. Njihovi agenti so pod krinko drvarjev, lovcev graščinskih gozdov in pastirjev stikali za partizanskimi taborišči in zaupniki osvobodilnega gibanja. Aretacijam so sledile hude represalije, ki so obsegale obsodbe na smrt ali ječo, deportacijo in zaplemba imetja. Toda kljub njihovi ostrini so represalije čedalje bolj podžigale protinacistično aktivnost slovenskega ljudstva.¹⁰¹

Pretežno zaupniški način organizacije osvobodilnega gibanja, njegova premajhna razširjenost v industrijskih centrih in med delavstvom teh središč, ki je bilo še pod močnim vplivom socialdemokratskih idej, prepletajočih se z gesli, da je treba čakati konec vojne — ta gesla so imela svojo osnovo v sklepih zavezniške konference v Moskvi oktobra 1943, da bo ostala po končani vojni Avstrija v starih mejah — so ovirali tudi razmah vojaške akcije, ki se ni mogla osvoboditi drobnjakarstva. Enote so izgubljale veliko časa z zbiranjem hrane, za zveze itd., osvobodilni boj pa je ohranil še zelo močne elemente tiste partizanske taktike, ki je bila značilna za slovenske partizanske čete v letu 1941 in 1942. Defenzivnost, ki jo je krepila gostota sovražnikovih sil in pogoste lokalne hajke, je le počasi izginjala.

V juliju in avgustu je zato označevalo aktivnost obeh odredov veliko število manjših akcij na patrolje in vaške straže (Landwache), na orožnike, skupine vojakov in policistov, ki so preiskovali teren, in napadi na vlake. Te akcije niso bile povezane v enoten širše zasnovan načrt, ki bi prisilil sovražnika na defenzivo na večjem območju. Ofenzivnost koroških partizanov se je zlasti izražala v vztrajnem prodiranju do skrajnih narodnostnih meja slovenskega ozemlja. Oblastni komite KPS za Koroško je 4. avgusta ugotavljal, da so bataljoni obeh odredov preveč osredotočeni na enem mestu in da se prav v tem izražajo »brigadne« tendence, ki ne ustrezajo položaju na Koroškem.¹⁰²

Sredi avgusta 1944 pa se je položaj na Koroškem že precej spremenil. Koroške enote so se okrepile na okoli 700 mož in imele precej več orožja, uspehi 4. operative cone v osvobajanju Zgornje Savinjske doline pa so prisilili okupatorja, da je del sil preosnoval v polk »Treeck« in ga premestil s Koroške v slovensko Štajersko. Vzhodnokoroški odred je imel tri bataljone in tri minersko-sabotažne skupine, Zahodnokoroški odred pa po reorganizaciji sredi avgusta tudi tri bataljone s sedmimi četami, ki so delovale samostojno, in dve minersko-sabotažni skupini. Ena četa je bila severno od Drave med Celovcem in Osojskim jezerom. Koroška grupa odredov je imela redne radijske zveze z obema odredoma, glavnim štabom ter štabom 9. korpusa in 4. operative cone, toda spričo razstresenosti enot na velikem prostoru bi potrebovala še več radijskih sprejemno-oddajnih postaj.¹⁰³

Oddelki nemškega 13. SS-policijskega polka in 2. bataljona nadomestnega gorskega polka »Treeck« so 19. do 24. avgusta skušali na pristopih Solčavsko-Logarske

doline uničiti dva bataljona Vzhodnokoroškega odreda. Ko sta oba bataljona po srditih spopadih sovražniku zadala hude izgube, sta se umaknila proti Kramarici in Bistri.¹⁰⁴

V začetku septembra so enote Koroške grupe odredov mobilizirale novince in napadale komunikacije, nato pa so še bolj energično začele krepiti partizansko aktivnost severno od Drave. Štab grupe odredov je menil, da je potrebno novince, ki so tvorili večino pripadnikov obeh odredov, najprej politično in vojaško usposobiti ter jih šele nato pošiljati na teren izvrševat samostojne odredne akcije in druge naloge. Zahodnokoroški odred je delal diverzantsko-sabotažne in snajperske akcije po četah, ki so večinoma taborile ločeno. Tudi vsak bataljon Vzhodnokoroškega odreda je imel točno določene sektorje in naloge za uničevanje prometa in komunikacij.¹⁰⁵

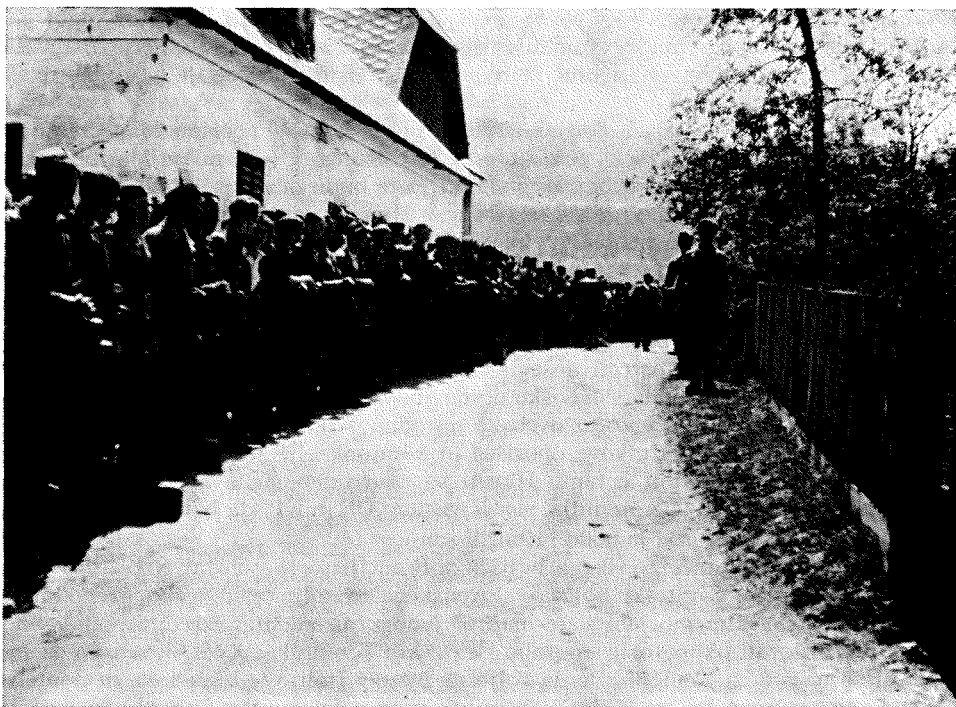
Širjenje partizanskih akcij na prostor severno od Drave in čim bolj proti zahodu je hkrati, ko je krepilo osvobodilno gibanje slovenskega in avstrijskega prebivalstva teh krajev, prisiljevalo tudi sovražnika, da slabi svoje enote južno od Drave.

Manjše enote, ki sta jih pošiljala oba odreda v zahodne in severne kraje v septembru, so imele predvsem nalogo z mobilizacijo prodirati v industrijske centre v povezavi s terenskimi političnimi organizacijami ter z diverzijami in rušenjem mostov uničevati najvažnejše komunikacije in zveze, z manjšimi akcijami po sovrzanih patroljah pa preprečevati nadzor ozemlja.¹⁰⁶

Štab Zahodnokoroškega odreda, katerega glavnina je bila tedaj kljub omenjenim nalogam vendarle večinoma razporejena v slovenskem delu Koroške, je zaradi premajhnega števila borcev sredi septembra ukinil svoj 3. bataljon, štab 4. operativne cone pa je po smernicah glavnega štaba NOV in PO Slovenije sklenil okrepiti preslabotno 14. divizijo na račun moštva Koroške grupe odredov in Kozjanskega odreda. Z ukazom z dne 20. septembra 1944 je ukinil Koroško grupo odredov in oblikoval za njeno celotno dotedanje operativno območje *Koroški partizanski odred*. Reorganizacijo so opravili 29. septembra. Za naloge južno od Drave so sestavili štiri čete, ki so imele operacijska področja, prva v Ziljski dolini, druga v dolini Roža, tretja med cestama Jezersko—Velikovec in Ljubelj—Celovec, četrta pa vzhodno od te ceste. Koroški odred je poslal čez Dravo okrepitev Severni četi, ki je bila Na Gurah, in oblikoval poseben bataljon v moči 70 mož s petimi puškomitraljezi, ki naj bi okrepil partizane na območju Svinške planine. Po reorganizaciji je bilo severno od Drave okoli 170, južno od Drave pa okoli 250 pripadnikov novega Koroškega odreda, skupaj okoli 420 borcev in bork, oziroma v vsej Koroški z obveščevalci, enotami VDV in moštvom TV postaj okoli 700 borcev in bork. Drugo moštvo bivše Koroške grupe odredov so poslali 14. diviziji ter različnim ustanovam in enotam na Štajerskem.¹⁰⁷

Na takšno reorganizacijo so vplivali že omenjeni širši vojaško-politični dogodki na jugoslovanskem bojišču, saj so se na vzhodnem delu države že začele sklepne operacije za končno osvoboditev Jugoslavije.

Glavni štab NOV in PO Slovenije je sodil, da je treba v takšnem položaju na Štajerskem okrepiti 14. divizijo kot osnovno operativno strateško moč, ki bo v bodoči dinamiki bojov lahko po potrebi posegla tudi v dogajanja na Koroškem, majhni odredi, enote VDV, narodne zaščite in zalednih oblasti pa naj nadzorujejo ozemlje in ščitijo organe ljudske oblasti in organizacije osvobodilnega gibanja. Kot na vsem slovenskem ozemlju naj imajo tudi na Štajerskem osnovne enote značaj redne jugoslovanske vojske kot del oboroženih sil jugoslovanskih narodov v sovražnem zaledju in naj bodo dovolj močne, da bodo preprečile umik sovražnika prek slovenskega ozemlja in zavarovale v vsakem pogledu pridobitve narodnoosvobodilnega boja.¹⁰⁸

Bataljon Bračičeve brigade maja 1945 v Galiciji, jugozahodno od Celovca in južno od Drave, pred napadom na Celovec

Isti razlogi, ki so pogojevali usmeritev narodnoosvobodilnih enot v notranjost Koroške, so terjali tudi prodiranje drugih enot 4. operativne cone proti severovzhodu in na levi breg Drave pri Mariboru. Kot smo že omenili, so področja Haloze, Slovenskih goric, Kobanskega, Prlekije in Prekmurja, če izvezemo poskuse v začetku vstaje, spričo objektivnih okoliščin ostala ob strani intenzivnega osvobodilnega boja, kajti neugodni geografski pogoji in slabotna razvitost osvobodilnega gibanja, ki je doživelo že v svojih začetkih hude udarce nemških in madžarskih fašističnih oblasti, zlasti pa ločenost od žarišč osvobodilnega boja v severni Sloveniji in sosednji Hrvaški, niso dovoljevali močnejšega razmaha.

Enote 14. divizije so občasno prodirale v Haloze, 22. septembra pa se je na Kobansko premaknila glavnina Lackovega odreda, z nalogo, da ruši železniške proge Maribor—Dravograd, Maribor—Pragersko—Ptuj, Maribor—št. Ilj—Lipnica, Spielfeld—Radgona—Ljutomer ter Ormož—Ljutomer—Murska Sobota—Hodoš, da preprečuje promet na cestah, ruši telefonske in električne vode ter prodira v Slovenske gorice in Prekmurje.

Lackov odred, ki je 30. septembra 1944 štel 385 borcev in 20 bork, je vključil v svoj sestav tudi bataljon bivšega Pohorskega odreda, ki je bil že prej na Kozjaku. Kar 23 odstotkov borcev je bilo neoboroženih. Imel je 13 lahkih strojnic, 24 brzostrelk, 52 pištol in 220 pušk.¹⁰⁹

Odred je že 22. septembra oblikoval četo enaindvajsetih mož, ki je krenila čez Slovenske gorice v Prekmurje. Čez Sv. Križ (zdaj Gaj nad Mariborom), Zgornjo Kungoto, Sv. Jurij (zdaj Jurjevski dol) v Slovenskih goricah je šla na Lutverce ju-

gozahodno od Gornje Radgone, kjer je brezuspešno poskušala iti čez Muro, nato pa se je vrnila na Kapelo in čez Kamenščak prišla na Cven pri Ljutomeru. Pri vasi Mota se je s čolnom in ob pomoči terenskih aktivistov prepeljala prek Mure v Prekmurje.¹¹⁰

Odred je medtem razvil na Kozjaku živahno aktivnost. V noči na 26. september je napadel in razorožil orožniško postajo v Zgornji Kungoti, severno od Maribora, tri dni pozneje pa posadko hidrocentrale Fala, ki jo je hudo onesposobil zlasti z uničenjem sedmih generatorjev. Njegova zaseda je v Marenbergu (zdaj Radlje ob Dravi) zaplenila 1. oktobra še tovornjak, poln pušk in streliva. V teh akcijah so njegovi borci skupno zaplenili 67 pušk, 6 brzostrek in dve lahki strojnici, devet sovražnikov je padlo, 24 pa so jih ujeli.¹¹¹

Osvobodilna vojna je poleti 1944 v Sloveniji po svoji pomembnosti, razprostranjenosti, intenzivnosti in ostrini dosegla dotlej največje razsežnosti. Od severa do juga in od vzhoda do zahoda slovenske domovine, z izjemo skrajnih severovzhodnih predelov, so se oborožene enote slovenske narodnoosvobodilne vojske zagrizeno in vztrajno zaganjale v sovražnikova oporišča in komunikacije ter se srdito spopadale z nemškimi in kvislinškimi četami. Hkrati so neutrudno širile borbeno aktivnost v vse predele narodnostnega ozemlja, sledeč geslom OF in KP, da bodo Slovenci imeli toliko svobode, kolikor si je bodo priborili sami.

Z otvoritvijo novega evropskega bojišča v Franciji se je položaj NOV Slovenije korenito spremenil. Strateški položaj slovenskega ozemlja med težko prehodnimi Alpami in Jadranskim morjem ji je namreč omogočal izvršitev izredno pomembne naloge preprečevati okupatorju uporabo strateških komunikacij čez slovensko ozemlje. Ker so nacistični Nemčiji bile na voljo za zvezo z Italijo le brenerska in pontebeska železniška proga ter progi čez Slovenijo, je pomenilo uničenje dveh slovenskih prog ob hkratni zavezniški letalski akciji po ostalih dveh pravzaprav skoraj popolno izolacijo italijanskega bojišča. Tudi če bi nemško poveljstvo nameravalo, ga ne bi moglo zlahka opustiti ter enote tako načrtno umakniti, da bi koristno okrepile druga bojišča, saj sta prepustnost in varnost komunikacij dovoljevali kljub vsem ukrepom za ohranitev prometa komajda najnujnejše prevoze za preskrbo, popolnitev enot in le tu in tam kakšno zamenjavo čet.

Enote NOV in POS so bile nekaka zagozda med Alpami in morjem, skozi katero so se nemške čete, ki so jih premeščali z italijanskega bojišča in obratno, lahko premikale le po nekaterih cestah, v bojni razporeditvi, ob hkratni ofenzivni akciji in s čim manj opreme. Za takšne premike so morale potrošiti tudi veliko časa, kajti okupator je obvladoval le zelo ozke koridorje, ki so jih tvorili nizi utrjenih postojank ob cesti Trst—Postojna—Ljubljana, Gorica—Most na Soči—Podbrdo—Jesenice in Čedad—Kobarid—Bovec. Akcije na komunikacije so bile dejanska in neposredna pomoč zaveznikom v Sredozemlju in so bile v skladu z njihovimi zahtevami.

Okupatorsko-kvislinške sile, ki so se morale zadovoljiti z obrambo osnovnih komunikacij, tudi v tem obdobju niso mogle spremeniti v svojo korist že opisanega osnovnega operativno-taktičnega ravnotežja nasproti NOV. Nasprotno, lahko bi celo trdili, da so poleti 1944 enote NOV porušile to ravnotežje, ki je bilo značilno za prejšnje obdobje, ko so hkrati z uspešno obrambo središčnega osvobojenega ozemlja uspele uničiti progo Jesenice—Most na Soči—Gorica ter kljub dobri obrambi vedno znova onesposabljeni progo Postojna—Ljubljana—Zidani most—Zagreb in Zidani most—Maribor ter tudi skoro vse proge, ki povezujejo Slovenijo z avstrijsko Koroško in Štajersko.

Če bi iz zavezniške pomoči dobile vsaj nekaj za partizansko bojevanje primernih lahkih topov ter več protitankovskih sredstev in razstreliva, s čemer bi mogle uspešneje rušiti utrdbe, bi enote NOV bile sposobne doseči še večje rezultate.

Omenjeno ravnotežje se je še močneje porušilo na Štajerskem, kjer so nastala nova osvobojena ozemlja, intenzivnost osvobodilnega gibanja pa se je prenesla tudi proti vzhodu čez progo Maribor—Celje—Zidani most. Razpadanje vermanšafta in nemškega oblastvenega aparata se je razširilo na večji del štajerskega ozemlja. To področje ni postalo po intenzivnosti in rezultatih boja le enakovreden del Slovenije, temveč je s tisoči novih borcev okrepilo tudi središnji in strateško najpomembnejši 7. korpus.

Največjo pomoč je osovraženemu okupatorju slovenskega naroda tudi zdaj dajalo domobranstvo, ki je štelu prek 10 000 mož. Ti so bili v Ljubljanski pokrajini osnovna opora nemške okupacije ter pglavitna moč v obrambi komunikacij in utrjenih oporišč, pa tudi za ofenzivne akcije. Pravzaprav je v danih okoliščinah pomanjkanja nemških sil ohranjevala nacistično okupacijsko oblast prav podpora domobrantskih čet, nemške enote pa so imele le vlogo povezovalnega jedra proti-partizanske aktivnosti. Če upoštevamo še okoli 1800 vojakov maloštevilnega Slovenskega narodnega varnostnega zbora v Slovenskem primorju in kakih 800 pripadnikov gorenjskega domobranstva, ki se je poleti 1944 začelo širiti med Kranjem, Kamnikom in Savo, so vse kontrarevolucionarne čete pod nemškim poveljstvom šteje okoli 12 500—13 000 mož in so nadomeščale vsaj eno nemško pehotno divizijo. Razen relativno majhnih izjem se domobranci niso odzvali pozivu, naj se do 15. septembra priključijo narodnoosvobodilnim borcem.

Slovenska narodnoosvobodilna vojska je v tem obdobju dosegla svoj največji številčni obseg. Po pregledu, ki ga je 30. septembra 1944 poslal glavni štab NOV in PO Slovenije vrhovnemu štabu NOV in PO Jugoslavije, so efektivni narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije imeli skupaj z enotami zaledne vojaške oblasti 29 462 borcev in bork. Od tega je bilo v sestavi enot pri glavnem štabu (20. zaščitna brigada, skladiščni vod, delavnice, bolnišnice in oficirska šola) skupaj 2727 borcev, v sestavi 7. korpusa 10 568, 9. korpusa 9501, 4. operativne cone pa 6666 borcev in bork.¹¹²

V ta pregled niso vštete enote brigad vojske državne varnosti, moštvo TV linij, ter zaščitnih enot političnih in oblastvenih organov, obveščevalnih točk itd., ki so skupaj imele po grobi presoji vsaj štiri tisoč borcev in bork. Na ozemlju Slovenije je bilo torej konec poletja 1944 okoli 33 500 do 35 000 oboroženih borcev osvobodilnega gibanja.

Ko je proti koncu poletja glavnina narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije že prenašala težišče svojih operacij proti Srbiji in Makedoniji ter začela osvobajati dalmatinske otoke, ji je močna in dobro organizirana NOV in POS v globljem zaledju nastajajoče jugoslovanske fronte hkrati s hrvaškimi in drugimi enotami jugoslovanskih narodov uspešno sodelovala in ji pomagala prav s tem, ko je na svojem območju razvijala boj do skrajnih zmogljivosti. Ob tem je treba omeniti, da je prišlo do uspešnega sodelovanja slovenskih in hrvaških enot pri obrambi Bele krajine in v napadih na ustaško-nemška oporišča ob Kolpi.

Začetek sklepnih operacij za osvoboditev Jugoslavije je zato čedalje bolj spreminjal položaj NOV in POS. Čakale so jo nove naloge in hude preizkušnje.

Opombe

⁶⁷ Zbornik VI/15, dok. št. 32.

⁶⁸ Zbornik VI/15, dok. št. 23, 47 in 158.

⁶⁹ Zbornik VI/15, dok. št. 30; Miroslav Stiplovšek, Šlandrova brigada, str. 379—381. Zaplenili so med drugim 950 vojaških bluz in 370 srajc. Poslopje so zažgali.

⁷⁰ Prav tam, str. 394, prip. 96.

⁷¹ Dr. Miroslav Stiplovšek, Šlandrova brigada, str. 401—404.

⁷² Prav tam, str. 405—415.

⁷³ V boju za Gornji grad so padli trije sovražniki, eden pa je bil ranjen. Zidanškova brigada je imela le tri ranjene.

⁷⁴ Zbornik VI/15, dok. št. 102. Tomšičeva in Šercerjeva brigada 14. divizije sta rušili progo in cesto Mislinja—Šoštanj—Smartno ob Paki s ciljem, da progo popolnoma onesposobita za promet, Bračičeva brigada iste divizije je imela nalogo pritiskati na komunikacijo Maribor—Celje, Šlandrova je bila v Spodnji Savinjski dolini, Zidanškova pa na področju Vransko—Trojane—Zagorje.

⁷⁵ Bojem v Zgornji Savinjski dolini sta prisostvovala tudi vodja angloameriške misije pri štabu 4. operativne cone major Lindsay in član sovjetske misije pri glavnem štabu NOV in POS podpolkovnik Boris Bogomolov.

⁷⁶ Miro Stiplovšek, Šlandrova brigada, str. 420—442; Zbornik VI/15, dok. št. 145.

⁷⁷ Zbornik VI/15, dok. št. 55.

⁷⁸ Zbornik VI/15, dok. št. 55, 84, 102, 112 in 145.

⁷⁹ Zbornik VI/15, dok. št. 90.

⁸⁰ Zbornik VI/15, dok. št. 107, 125 in 129. Tomšičeva in Šercerjeva brigada sta imeli le 8 padlih in 18 ranjenih borcev, zaplenili pa sta 2 težki in 3 lahke strojnice, 166 pušk (45 lovskih), 6 brzostrelk, 34 pištol, 207 ročnih bomb in lahek minomet.

⁸¹ Zbornik VI/16, dok. št. 41.

⁸² Zbornik VI/15, dok. št. 113.

⁸³ Zbornik VI/15, dok. št. 90 in 143; VI/16, dok. št. 40. Dne 26. avgusta je prišla čez Sotlo tudi 1. zagorska brigada 10. hrvaškega korpusa in napadla oporišče v Podsredi, vendar ga ni zavzela.

⁸⁴ Spričo pomanjkanja manevrskih enot za boj proti naraščajoči in ofenzivni 4. operativni coni, proti kateri je bil verjamski polk »Spodnja Stajerska« brez moči in še nezanesljiv povrh, je poveljstvo 18. vojaškega okrožja z ukazom z dne 19. julija 1944 oblikovalo iz dopolnilnih enot 188. gorske divizije in drugega moštva 18. nadomestni gorski polk »Trecek« (komandant polkovnik dr. Eugen von Trecek). Glavnina tega polka se je začela intenzivno vežbati v Podjurski dolini 28. julija, 3. bataljon pa v Škofji Loki. V začetku septembra se je že začel premeščati proti slovenski Stajerski v smeri Podjuna, Slovenj Gradec, Velenje, Celje (Zbornik VI/15, dok. št. 108 in 153).

⁸⁵ Za vodenje operacij so oblikovali dva operativna štaba, štab 1. in 11. brigade ter štab 6. SNOUB »Slavka Šlandra« in 3. brigade VDV (Zbornik VI/16, dok. št. 42).

⁸⁶ Zbornik VI/16, dok. št. 44, 81 in 131.

⁸⁷ Plen je obsegal tudi veliko streliva in opreme ter tovornjak in dva potniška avtomobila. Brigada je imela pet padlih in 40 ranjenih borcev (Zbornik VI/16, dok. št. 42 in 132; Miro Stiplovšek, Šlandrova brigada, str. 446—462).

⁸⁸ Na Stajerskem in Koroškem so iz skupin VOS najprej 24. maja oblikovali bataljon VDV za Koroško, 10. julija pa bataljon VDV za Stajersko. Na ukaz štaba 4. operativne cone so izločili iz 6. SNOUB »Slavka Šlandra« en bataljon in iz vseh teh enot ustanovili 3. brigado VDV, ki je potem delovala do konca vojne (Zbornik VI/16, dok. št. 40).

⁸⁹ Miro Stiplovšek, Šlandrova brigada, str. 470—480.

⁹⁰ Prav tam, str. 480—493; Zbornik VI/18, dok. št. 103.

⁹¹ Zbornik VI/16, dok. št. 81, 112 in 149.

⁹² Koroška grupa odredov je imela komaj 10 lahkih strojnic, 14 brzostrelk in 167 pušk (Zbornik VI/14, dok. št. 12).

⁹³ Zbornik VI/14, dok. št. 12 in 65.

⁹⁴ Zbornik VI/14, dok. št. 17 in 65.

⁹⁵ Zbornik VI/14, dok. št. 98.

⁹⁶ Zbornik VI/14, dok. št. 42. Ta pomoč ni bila izdatna. Devetega in 16. junija je, na primer, priletelo le po eno zavezniško letalo, ki je odvrlo nekaj orožja, razstreliva in opreme (Zbornik VI/14, dok. št. 48).

⁹⁷ Zbornik VI/15, dok. št. 13. Navzlic takšnemu kočljivemu položaju so enote Koroške grupe odredov v juniju napravile nekaj lepih akcij. Štab 4. operativne cone je 15. julija 1944 poročal glavnemu štabu NOV in POS, da je Vzhodnokoroški odred 23. junija pri Koprivni napadel iz zasede sovražnikovo kolono, ki se je vračala iz očiščevalne akcije in ji prizadejal 63 padlih in 31 ranjenih, v boju pri Črni pa 28. junija porazil kolono SS policije v Bistri. Ta je imela 48 padlih in 18 ranjenih ter uničeno pettonsko tanketo št. 22.789 (Zbornik VI/14, dok. št. 124; Koroški zbornik, str. 560—562).

⁹⁸ Zbornik VI/15, dok. št. 13. Seveda sta oba odreda izpopolnjevala z borci tudi vse pomožne organe in enote na Koroškem. Dne 24. maja 1944 so v Solčavi ustanovili Koroški bataljon VDV, vzpostavili so potrebne linije TV za zvezo in oblikovali zaščitne enote političnih organov.

⁹⁹ Zbornik VI/15, dok. št. 13; France Škerl, Koroška v borbi za svobodo, Koroški zbornik, Ljubljana 1946, str. 557—560.

¹⁰⁰ Zbornik VI/15, dok. št. 19.

¹⁰¹ France Škerl, Koroška v borbi za svobodo, Koroški zbornik, str. 530—534.

¹⁰² Zbornik VI/15, dok. št. 53.

¹⁰³ Zbornik VI/15, dok. št. 85, 87 in 105; VI/16, dok. št. 3.

¹⁰⁴ Zbornik VI/15, dok. št. 127, 165 in 172. Samo v nemškem 13. SS policijskem polku je padlo osem in bilo ranjenih dvajset mož, odred pa je imel tri ranjene in pet pogrešanih.

¹⁰⁵ Zbornik VI/16, dok. št. 3, 8 in 24.

¹⁰⁶ Zbornik VI/16, dok. št. 31, 40, 46 in 50.

¹⁰⁷ Zbornik VI/16, dok. št. 31, 40, 56, 71 in 74; VI/17, dok. št. 5.

¹⁰⁸ Zbornik VI/16, dok. št. 64.

¹⁰⁹ Zbornik VI/16, dok. št. 84 in 99; VI/17, dok. št. 5.

¹¹⁰ Zbornik VI/16, dok. št. 62, 84 in 99; VI/17, dok. št. 55. Ze aprila 1944 je vodstvo osvobodilnega gibanja poslalo na politično delo v Prekmurje Daneta Šumenjaka-Mirana in Jožeta Kramarja-Juša. Šele julija sta uspela prodreti v Prekmurje ter začela snovati organizacijo OF. Do oktobra 1944 so vzpostavili organizacijo v dvajsetih vaseh in zbrali nekaj orožja za bodočo prekmursko četo. (Števo Sunajko, So-delovanje slovenskih in hrvaških narodnoosvobodilnih enot 1941—1945, Ljubljana 1971, str. 375—377).

¹¹¹ Zbornik VI/16, dok. št. 84 in 99.

¹¹² Zbornik VI/16, dok. št. 79.

Miha Klinar

Rdeča rapsodija

Prometejeva pesem

*Evropa — roparska ptica
seje smrt.*

*Evropa — roparska ptica
neti požar.*

*Kdor seje veter,
žanje vihar.
Kdor ljudstvo zatira,
nekoč bo strt.*

*To so samo besede besed,
ti pa si na verigo oblasti pripet,
na verigo oblasti si prikovan,
na žrtveniku oblasti boš žrtvovan.*

*Zlatnike kovali
bodo iz tvoje krvi.*

*Roparska ptica
že nate preži.
Za roparsko ptico
kletke ni.*

*Proti roparski ptici
si brez moči.*

*Pravica in mir ... vse dim je besed:
ti si na verigo oblasti pripet,
na verigo oblasti si prikovan,
na žrtveniku oblasti boš žrtvovan:*

*Izdali so mir
in rdečo zastavo
zvodniki.*

*Ti pa korakal si v smrt
pred generali-krvniki:*

krvavel si na Ceru,
 krvavel si na Drini,
 v gorah karpatskih
 in v Soški dolini —
 v strelskih si jarkih umiral.
 Tvoji koraki
 kot bobni mrtvaški
 so bobneli ob Soči
 in bobneli na Krasu,
 bobneli doma so
 in v daljni tujini.
 Kje vse si korakal?
 Kje vse si umiral?
 Kamenje kraško
 je v tvoji krvi cvetelo
 in sneg
 v zimah ruskih.
 Čemu si korakal?
 Za kaj si umiral?
 Za kaj in za koga?
 ujetnik na Ruskem
 si z gnevom razmišljal
 v Vjeckem močvirju,
 v gozdovih sibirskih
 in v srcu preklinjal
 večni sirotnik brez domovine
 vse domovine na svetu.
 Doma pa so žene,
 otroci in starci
 ob delu in gladu
 morali umreti.
 Za koga?
 Za koga?
 te gnev je sežigal
 in v žgočem sovraštvu
 najraje
 ves svet bi zadavil.
 Pa se tema je nad stepo ledeno
 z rdečimi bliski v požaru razklala,
 svet kot da v dvoje se je planetov razlomil
 v rdečem Oktobru
 in zarja svobode se je v tebi prižgala
SIROTNİK + UPORNIK.
 In že si korakal
 vojak delavske vojske
 z rdečo pesmijo v duši
 svetlobi naproti —
 svetlobi, ki mora prižgati na svetu
 novo življenje, delavcu, kmetu,

vsem, ki skele jih krivice okovi,
vsem, ki nasilje jih biča še z biči,
naj bi se zvezda rdeča prižgala,
ZVEZDA-VODNICA.

V RDEČEM VIHARJU

Evropa — roparska ptica
v strahu predsmrtnem
je vztrepetala.

OKTOBRSKA BAKLA

je rdeče plamene upora
v srca vsem bednim, trpečim,
nesrečnim na svetu prižgala.

UPORI IN STAVKE

in spet si korakal

PUNTAR SIROTNIK

s pestjo stisnjeno v duši

SLOVENSKI UPORNIK:

ustavil si stroje v jeseniški dolini,
zahrumele so ulice po miru in kruhu,
v Ljubljani, v Zasavju si se potisočeryl
in v Miljah
in v Trstu.

V mornarski obleki si v Boki
prapor upora razvil.

Pred ženami

z rdečo zastavo

si korakal v Ljubljani.

Vojak v Judenburgu

s svinčenkami križan si bil.

In v Muravu, v Radgoni

krvavel si pod streli.

VRELCI KRVİ

pa kot bakle krvave

so nove plamene prižigali:

v Trbovljah si stavkal,

v Mežici in Črni.

V Idriji si živemu srebru

cinobrase žile zaprl.

V Mariboru na črte si tračnic

note koračnice rdeče zapisal

in zakorakal

po ulicah mesta ob Dravi.

Množic krvaveči protest

povsod si korakal:

republiki kmečki si v Vinici

puntar slovenski zvestobo prisegel.

V Šmihelu in Stopičah

sam si postal si vladar.

V ravnem Prekmurju

si zvezdo sovjetsko prižgal:

ČAST DELU

IN DELU OBLAST!

Povsod plamenel si

v rdečem upor.

Gospodi po robu

si se v Mariboru

postavil vojak ...

K rdeči svobodi bi narod hlapcev korakal,

k rdeči svobodi korakal bi proletariat,

pa so ga izdali vodniki-zvodniki

in pri ministrskih jaslih postali

lakaji pijavk.

PUNTAR SIROTNIK *pa krvavel si pod streli:*

na Zaloški cesti

vrtnica rdeča

med trni svinčenk

ti zacvetela je

na prsih uporniških.

V Trbovljah razklali svobodo

so bajoneti.

V jeseniški dolini

ob ploščah oklopnega vlaka

se v kri je razbil

uporniški rdeči vihar.

Jočite, žene,

jočite, matere,

bratje in sestre,

očetje, otroci,

starci in starke

za vlakom krst črnih

z Zaloške ceste.

Vse lokomotive, zatulite žalost,

žalost zatulite, mrtve sirene,

nad črnimi krstami rdeče svobode

zatulite žalost!

S kopiti, SIROTNIK, so na tla te pobili,

v jeklene okove so te vkovali,

prebili so noge ti z rapalskimi žebli,

desnico so zvili ti ob Dravi in Zili

in jo pribili

na rob Karavank,

levico zlomili ti v prekmurski ravnini:

žebli, o žebli

so kamni meja.

Z žico bodečo so nago telo ti prepredli.

Z biči kot v bajki Prometeju ptice

s kljuni jeklenimi

*so ti hoteli
Prometejev ogenj
iz prsi izključvati.
V ječe si romal med bajoneti,
v prisilna izgnanstva
pregnanec med brati.
Umiral pod streli si
in v rabljevih zankah,
pod noži Orjune
in v mukah Glavnjače,
umiral si z ognjem prometejskim v duši
pa kakor Prometej
nisi mogel umreti.*

Benjamin Gracer

Ljudem

*Ljudje!
Če vsi bi dali
svoja srca
na dlan
in jih dvignili
k soncu,
bi svet se prebudil
v nov dan —
in nihče ne bi več govoril:
o koncu ...*

*Ljudje!
Če vsi bi dali
svoja srca
na dlan,
bi nihče več ne videl
mater jokati:
ob mrtvih možeh in sinovih
na požganih domovih
na tihih daljnih grobovih ...
Bi nihče več ne videl
na tisoče trupel
na tisoče okostnjakov
vrženih v plamen človeka-zveri,
ki smeje
je gazil potoke krvi.*

*Bi nihče več ne videl
do tal porušениh vasi in mest
in stopal bi srečno
mimo naših hiš in cest
mimo vrtov v pomladi
mimo žitnih polj in livadi —
človek v veliki nadi ...*

*Ljudje!
Če vsi bi dali
svoja srca
na dlan,
bi glave upognili
in zajokali ob spominu
na dan,
ko dostojanstvo smo svoje
teptali.
Takrat bi več ne poznali:
zlobe, zavisti, laži ...
Takrat bi srce utripalo
ob srcu —
v nove in srečnejše dni.*

Mitja Hribovšek

Pot Džemsove čete v Prekmurje

Zaradi čedalje večje pomembnosti dela severovzhodne Slovenije, predvsem pa Pomurja, je na pobudo glavnega štaba NOV Slovenije, štab 4. operativne cone odločil, da bi bilo neobhodno potrebno razširiti oborožene partizanske akcije tudi na območju, kjer doslej partizanske čete še niso aktivno delovale.

Poleti 1944 je na osvobojenem Pohorju deloval močan Pohorski odred, zato je konec julija glavni štab NOV in PO sklenil, da bi bilo treba okrepiti narodnoosvobodilni boj tudi severno od Drave. Tako je po ukazu glavnega štaba Slovenije, štab 4. operativne cone določil, naj Pohorski odred okrepi območje Kozjaka, v Slovenskih goricah pa ustanovi Lackov odred, ki naj bi bil prek Drave povezan s Pohorskim odredom, na območju Haloz pa še z enotami Kozjanskega odreda. Po predvidevanju in načrtu štaba 4. operativne cone pa naj Lackov odred prodre tudi v Prekmurje in tam ustanovi partizansko enoto in organizacijo osvobodilnega gibanja.

Do ustanovitve povsem novega Lackovega odreda poleg Pohorskega ni prišlo. 15. septembra 1944 so enote nemške podoficirske šole iz Maribora napadle Pohorski odred v Kurji vasi pri Treh kraljih na Pohorju. V taborišču odreda je bilo tedaj nad 700 borcev, povečini neoboroženih. Pri umiku je odred naletel na nemško zasledo in bil razbit na več skupin.

Zaradi tega je tem dogodkom sledila 20. septembra 1944 reorganizacija in preimenovanje odreda. Pohorski odred se je preimenoval v Lackov odred. Ob tej preureditvi sta bila na Pohorju 1. in 2. bataljon. Odred je tedaj poslal na Dolenjsko tudi prek 300 borcev, v Lackov odred pa je bilo vključenih 325 borcev in 18 bork, na Kozjak pa so preusmerili 3. bataljon Lackovega odreda. Toda 22. septembra 1944 so na Kozjak preusmerili tudi glavnino Lackovega odreda, to je 1. in 2. bataljon, na Pohorju pa je ostala manjša enota odreda, ki se je imenovala Pohorska četa Lackovega odreda in je opravljala naloge teritorialne enote: mobilizirala nove borce, izvajala preskrbovalne akcije, preganjala okupatorjeve funkcionarje, predvsem pa rušila železniško progo Maribor—Dravograd in napadala manjše postojanke in sovražne enote.

Glavni štab Slovenije in štab 4. operativne cone so se skupaj s predstavnikom sovjetske vojaške misije podpolkovnikom Bogomolovom ukvarjali s perečim problemom, kako postaviti na območju Kozjaka — med Dravo in avstrijsko mejo — pod močno zaščito radijsko oddajno postajo, katero bi približali vitalnim nemškim komunikacijam, da bi zanesljivo ugotovili premik nemških transportov z vojsko in oborožitvijo. Vsi dotedanji poskusi, da bi se takšen radijski oddajnik poslal v okolico Lipnice, onstran avstrijske meje in tam obdržal so propadli.

Po prihodu glavnine Lackovega odreda na Kozjak, kjer se je združil s 3. bataljonom, se je reorganizacija Lackovega odreda nadaljevala. Štab cone je imenoval za komandanta Lackovega odreda Antona Plešnika-Murata, Ivo Medič-Silvo pa je prevzel dolžnost načelnika štaba.¹

Na Kozjaku so po navodilih štaba 4. operativne cone osnovali četo prostovoljcev, ki je 24. septembra krenila v Prekmurje.

To nemajhno in odgovorno nalogo, da se osnuje iz Lackovega odreda četa prostovoljcev in krene s Kozjaka v Prekmurje je bila poverjena obveščevalnemu oficirju glavnega štaba NOV Slovenije, kapetanu Ivanu Majniku-Džemsu. Komandant cone Jože Borštnar je na lastno iniciativo predložil Džemsu načrt za pohod partizanske čete v Prekmurje. Džemsova naloga je bila, da iz Savinjske doline, kjer je bil štab cone, krene v spremstvu dveh partizanov in z radijskim oddajnikom na Pohorje ter po preureditvi Lackovega odreda pošlje s Kozjaka manjšo četo v Prekmurje. Prodreti mora čim globlje v Prekmurje, vzpostaviti stike s terenskimi političnimi aktivisti, dokazati ljudem v Prekmurju navzočnost organizirane oborožene partizanske čete, pridobiti zaupanje ljudi in jih pridobiti za sodelovanje. Četa naj bi dosegla Goričko in tam s pomočjo domačinov ustvarila in organizirala partizansko četo. Cilj in namen pohoda v Prekmurje naj bi bil tudi ugotavljanje razporeditve prebivalstva, naklonjenost do osvobodilnega boja in pripravljenost za sodelovanje, predvsem pa preizkusiti oboroženo moč sovražnika, njegovo bojno taktiko in namere.²

Ivan Majnik-Džems ni takrat dobil od štaba 4. operativne cone nadrobnih navodil in natančnih podatkov, kakšna naj bi bila topografska maršruta partizanske čete na ozemlju Prekmurja in tudi ne, kako in s katerimi aktivisti naj vzpostavi stike na območju Prekmurja. Majniku je povsem prepuščeno, da se v Prekmurju prilagaja tamkajšnjim pogojem in položaju, o katerem v političnem in vojaškem vodstvu niso dosti vedeli zaradi pretrganih stikov ali pa zaradi neznanosti obvestil iz Prekmurja. Zato je imel Ivan Majnik-Džems vsa pooblastila štaba 4. operativne cone, da se ravna po lastni presoji in v Prekmurju prilagaja trenutnim situacijam. Džems se je zato odločil, da se prebije globoko v Prekmurje, doseže Goričko in ostane tam dlje časa. Nameraval je ustanoviti tudi manjšo partizansko borbeno enoto, ki bi jo sestavljali partizani iz Lackovega odreda in domačini, Prekmurci. Tako bi dosegel, da bi partizanska četa dobro spoznala razmere v Prekmurju, teren in ljudi ter se seznanila z razporeditvijo sovražnika in njegovimi nameni.³

Pod Sv. Duhom na Kozjaku je Džems zapustil Lackov odred in se pripravil za nadaljevanje pohoda v Prekmurje. Ivan Majnik-Džems je izrazil željo, naj komandant Lackovega odreda, Anton Plešnik-Murat, odredi okoli 20 borcev iz odreda, ki bi ga spremljali na poti v Prekmurje. Komandant odreda je to odklonil, izbiro borcev pa prepustil Ivanu Majniku-Džemsu. Ta je pred razvrstitvijo Lackovega odreda pojasnil namen in smer pohoda prek Mure. Takoj se je javilo okoli 30 prostovoljcev, od katerih je Džems v dogovoru z Muratom izbral 22 mladih fantov, več ali manj domačinov z območja Pohorja in Slovenskih goric. Med njimi so bili tudi takšni, ki so bili vpoklicani v nemško vojsko ali pa so dezertirali iz nje, ko so prišli domov na dopust ali okrevanje.

Četa je bila oborožena z lahko strojnico, dvema brzostrelkama, puškami in ročnimi granatami. Vodja čete in maršrute je bil Ivan Majnik-Džems, zato se je imenovala Džemsova četa, za komandirja je bil imenovan Rudi Maglica-Danilo, za komisarja Jože Duh-Silvester in za intendanta Polde Vavpotič.

Spričo ugodne okoliščine, da so bili borci Džemsove čete dejansko prostovoljci, ki so se javili na lastno željo, da gredo v Prekmurje, in ne vnaprej odrejeni od nadrejenih, lahko sodimo, da je bilo moralno vzdušje pri mladih ljudeh več kot

Ivan Majnik-Džems

zadovoljivo, čeprav je znano, da je Prekmurje veljalo za najbolj nevarno področje, katerega so se mnogi izogibali.

Džemsova partizanska četa je 22. septembra 1944 krenila iz taborišča Lackovega odreda pod Sv. Duhom na Kozjaku in odšla k Sv. Križu jugozahodno od Kungote. Med potjo je četa izvajala manjše partizanske akcije. Na cesti Maribor—Šentilj so pri Kungoti ustavljali avtomobile, kontrolirali osebne izkaznice ter na začudena vprašanja ljudi, od kdaj in od kod partizani na območju Kungote, odgovarjali, zaradi prikrivanja svojega pohoda, da bodo prišle za njimi večje partizanske enote, ki bodo zaprle pot nemški vojski iz Maribora v Avstrijo. Toda zaradi vse pogostejših nemških vojaških kamionov se je četa iz previdnosti umaknila proti Pesnici. Tam so mimogrede v neki gostilni pri kosilu zalotili nemške žandarje. Te so napadli in jim vzeli orožje. V Pesnici so uničili tudi poštne naprave in v neki trafiki zaplenili precej tobaka in cigaret. Na železniški postaji so nameravali pregledati še transportne konvoje, vendar so zaradi prihoda vlaka z nemškim vojaštvom in tanki namero opustili. Nemško poveljstvo v Mariboru in žandarmerija na območju Kungote sta zaradi navzočnosti Džemsove čete in njenih akcij naglo začeli hajko. Postavljali so zasede in razpošiljali številne močne oborožene patrulje. Četa se po dnevi ni mogla prebijati v smeri Mure. Morala se je varovati pred presenečenjem in ohraniti živo silo. Nemci so namreč začeli preiskovati ozemlje, kjer so opazili četo, med železniško progo in Jareninskim dolom, medtem pa so se borci skrbno poskrili le nekaj sto metrov od postaje v Pesnici, kar sovražnik ni pričakoval.

Pot so nadaljevali 24. septembra, ko se je zmračilo, ter krenili prek Jareninskega dola. Med potjo so naleteli na nemškega mornariškega oficirja, ki je bil na poročnem potovanju. Bil je silno prestrašen in je mislil, da ga bodo ubili. Vendar borci tega niso storili, pač pa so ga opozorili, naj ne hodi več po slovenski zemlji, temveč naj se umakne nazaj v Nemčijo in tam preživlja poročno zabavo ob bombardiranju zavezniških letal.

Vsekakor je očitno, da je četa opravljala razen manjših partizanskih akcij tudi politično in propagandno delo, želela je pritegniti nase pozornost tako pri sovraž-

niku kot pri prebivalstvu, ki na tem območju ni imelo priložnosti, seznaniti se s partizansko vojsko, zato je bilo potrebno dokazati ljudem, da se narodnoosvobodilna vojska bojuje za pravično stvar, brani dostojno svojo deželo pred sovražnikom. To je bilo na območju severno od Drave v obravnavanem času nadvse pomembno delo.

Zaradi naglega nočnega premika prek Jareninskega dola, utrujenosti, predvsem pa zaradi preobilnega kajenja zaplenjenih cigaret, sta zbolela dva borca. Morali so ju pustiti v Sv. Juriju v Slovenskih goricah, kamor je četa prispela 25. septembra 1944. Tako je v četi ostalo še 20 borcev.

V Sv. Juriju je na podlagi podatkov, ki so jih preskrbeli borci, lahko Džems vzpostavil stik z naprednim kmetom Frančkom Lorbekom, ki je četo tudi prijazno sprejel, nahranil, prenočil in posredoval dragocene podatke o terenu in gibanju sovražnika. Tako je Džems laže načrtoval nadaljevanje pohoda in izvajanje partizanskih akcij. Računal je, da bi četa napadla žandarmerijsko postajo v Negovi. Toda pri poskusu izvedbe je četo pričakala nemška deželna straža, policija in žandarmerija, ki je že bila medtem opozorjena o gibanju čete. Močna zaporna ognjena črta sovražnika je odvrnila četo od napada, hkrati pa zaprla pohod čete v smer Radgone. Tudi nameravani načrt, da bi četa dosegla Bad-Gleichenberg, kjer so bili na okrevanju ranjeni Slovenci iz nemške vojske, iz katerih je Džems nameraval ustanoviti posebno četo, ki bi se priključila njegovi skupini, je propadel. Zato so se usmerili proti Lutvercem, tam raziskali teren in poskusili severno od Radgone prek Dedoncev in Kučnice čez Muro prodreti v Prekmurje.

Na podlagi podatkov o terenu, ki jih je posredoval Franček Lorbek, se je četa nameravala zaustaviti v Lutvercih pri simpatizerju narodnoosvobodilnega gibanja Štefanu Režonji, da bi četo varno prepeljal s splavom čez Muro. Namera pa se je ponesrečila, kajti namesto pri Režonji so borci potrkali na vrata pri Nemcu Maierhöferju, gestapovskemu zaupniku, ki jim je, po vsej verjetnosti zaradi strahu, bil pripravljen pokazati pot in tudi popeljati proti Muri. V Lutvercih so borci na poti k Muri zajeli nemškega vojaka, ki je bil ranjen v roko in doma na zdravljenju. Zaradi neprevidnosti jim je ranjenec ušel in ker mu niso vzeli orožja, je začel streljati. Na noge je skočila vaška straža in odprla ogenj na borce. Tudi pod temi nevarnimi pogoji se je četa z Maierhöferjem bližala Muri, ker so računali, da Nemci še niso uspeli zasesti nasprotnega brega Mure.

Na večer, 26. septembra 1944, so z lesenim splavom odrinili od desne obale Mure, vendar nasprotnega brega niso dosegli. Na sredini reke so jih osvetlile sovražne rakete, z leve obale pa so Nemci odprli, povsem pripravljeni, močan strojnični ogenj. Splav z borci je postal nevarna tarča sovražnih krogel. Džems je odločil opustiti prehod čez Muro pri Lutvercih ter ukazal obrniti splav nazaj k desni obali. Zaradi prehude preizkušnje in tudi prestopnega strahu, sta ušla dva borca in zbežala z orožjem vred. V četi je ostalo le še 18 borcev.

Toda uporni Ivan Majnik-Džems, ni odstopil od svoje namere, da doseže Prekmurje. Kljub vsem težavam, odstopom, številnim sovražnim zasedam in patroljam se je trdno odločil, da nadaljuje s pohodom.

Se isto noč se je četa previdno odpravila proti Radgoni. Med potjo so spustili Maierhöferja, obšli cesto Lutverci—Radgona ter v Radgoni potrkali pri Kunejevih, napredni slovenski družini, za katero so borci med potjo zvedeli, da je zanesljiva. Borci so se nastanili v kozolcu blizu hiše, Džems pa je vzpostavil stik z družino, od katere je zvedel, da v istem poslopju stanuje še gestapovski oficir, to pa je po Džemsovem mnenju in njegovem predrznem ravnanju veljalo za dobro potezo, ker tako ni mogel nihče podvomiti niti pričakovati, da so v bližini partizani.

Pri Kunejevih je četa ostala na varnem kar tri dni, med tem časom pa so okupatorski vojaki zaman iskali partizane na območju Radgone. Džems je povsem neovirano iskal podatke o sovražnih postojankah ob Muri in možnost za prehod s pomočjo zanesljivih ljudi, ki so naklonjeni narodnoosvobodilnemu gibanju.

To mu je tudi uspelo. Ponoči na 30. september 1944 se je četa odpravila od Kunejevih proti Cvenu. V Cvenu so se ustavili pri nekem kmetu, za katerega so zvedeli, da je zanesljiv. Bili so ravno pri večerji, ko so zaslišali ropot traktorja. Od domačina so zvedeli, da ima lastnik traktorja garažo na madžarski strani. Naglo so pohiteli za njim, zaustavili voznika in zvedeli, da neovirano vozi do obale, odhaja prek Mure in nazaj, kajti stražarji ga poznajo in zato ne kontrolirajo. Džems ni okleval, takoj je izkoristil priložnost, ter s privolitvijo lastnika traktorja ukazal, naj se borci poskrijejo v prikolico traktorja. Varno so se prepeljali do Gibine ob Muri, kjer so po pripovedovanju traktorista pri nekem mlinu izsledili čoln in prešli na levi breg.

Džemsova četa pa je v Cvenu izgubila zaradi bolezni še dva borca. Torej je četa imela vsega še 16 borcev. Toda v Gibini se je četi priključilo pet novincev prostovoljcev, tako da je četa 1. oktobra, ko je stopila na prekmurska tla, štela 21 borcev.

Na prekmurski strani se je četa napotila proti gozdu Orlovšček in se ustavila pri logarju Arpadu Körvešu. Pri logarju čete niso gostoljubno sprejeli. Mlajši Körveš se je nekako strinjal, da borci prenočijo, se odpočijejo in nahranijo, starejši pa je odkrito grozil z lovsko puško in ni dopustil prestopiti praga hiše. Körveš je klonil šele potem, ko so mu borci zagrozili, da mu bodo uničili pse in ga razorožili. To ga je spametovalo, prinesel je hrano in dovolil četi, da se nastani v logarnici. Körveš pa je lahko opazil število borcev, njeno oborožitev in zvedel za kapetana Džemsa, ter tudi uganil smer gibanja partizanske čete, ker so borci o tem odkrito govorili.

Od logarja Körveša je četa odšla 3. oktobra zgodaj zjutraj še v temi in krenila v Polano. Ivan Majnik-Džems je pričakoval, da bo v Polani vzpostavil redne zveze s prekmurskimi aktivisti. Predvideval je, da je Velika Polana bila še pred vojno pod vplivom naprednih gibanj in direktnega dela partije, katerega nosilci pa so bili mladi Prekmurci, srednješolci, akademiki in pisatelji. Džems je vedel, da se tam nekje v bližini skriva s pomočjo domačinov Miško Kranjec, katerega so Prekmurci spoštovali in cenili. Džems je računal, da bodo ljudje, ko bodo videli partizansko četo, odprli svoje srce in podprli prizadevanje borcev, da vzpostavijo stike z aktivisti, predvsem pa z Miškom Kranjcem. Džems je vedel, da brez pomoči aktivistov ni varnega gibanja po neznanem terenu in tudi nezaupanje ljudi do partizanov, ki jih ne poznajo, je večje, toda s pomočjo domačinov aktivistov bi si četa zagotovila naklonjenost ljudi, varnost gibanja in zatočišče. Džems je mislil, da bo vzpostavljanje stikov z aktivisti v Prekmurju potekalo veliko lažje, ker je bil navajen delovati v drugačnih razmerah. Toda zašel je na ozemlje, kjer ni bilo vaških političnih zaupnikov in organiziranega narodnoosvobodilnega gibanja. V Polani niso uspeli z nikomer navezati stikov, zato se je četa zaradi varnostnih razlogov usmerila v Črni les pri Polani in se ustavila pri logarju Cimerju. Cimerjeva žena je četi ponudila hrano in tudi logar se je vedel dokaj prijazen. Logarnica je bila last beltinske grofice, precej udobna, dobro založena z živežem, lovskim orožjem in z večjim številom lovskih psov-ptičarjev. Na enem od ptičarjev je Džems opazil na nogi oteklini. Na Džemsovo vprašanje — ker je bil ljubitelj psov — od česa ima pes oteklini, je logar pojasnil, da ga je pičila kača. Zanimivo je, da je ta pes pozneje, ko so Madžari uprizorili hajko za četo z vojaki in psi, ušel logarju in ostal pri Džemsu.

Tako je zvedel, da je Cimer pomagal Madžarom pri hajki. Med okrepčilom v logarnici je straža opazila v gozdu sumljivo premikanje. Na jasi so se pojavili trije madžarski orožniki, ki so se previdno približevali logarnici. Enega so borci uspeli ujeti, druga dva sta se naglo umaknila v gozd, kjer se je poskrilo večje število orožnikov, ki so opazovali logarnico. Džems je zaslutil, da nameravajo Madžari obkoliti četo, zato je naglo zapovedal umik v gozd in povedel četo proti Ledavi. Šli so ob njenem robu navzdol v okrilju gostega grmičevja, prešli most in na nasprotnem bregu zasedli rob Ledave. Medtem pa so borci lahko opazovali, kako po jasah in njivah v kolonah korakajo madžarski vojaki in orožniki. Pri mostu so se Madžari razvili v strelne vrste in odprli ogenj na četo. Madžari so poskušali, da bi se približali mostu, razbili odpor čete in prekoračili Ledavo. Džems pa je hotel za vsako ceno zadržati sovražni napad, odvrniti Madžare od mostu in pričakati mrak. Streljanje je trajalo skoraj tri ure, vendar so Madžari — po vsej verjetnosti zaradi trdega odpora čete in morda tudi mrtvih — popustili v ostrini, zato je Džems ukazal umik od nasipa Ledave in napotil četo v oddaljeni gozdiček. Madžari so krenili za četo, vendar v večji oddaljenosti. Prehajali so prek mostu, toda iz previdnosti se niso preveč približevali. Četna zaščitnica je na vsake toliko časa — varčujoč s strelivom — sprožila rafale in tako zadrževala sovražnika, hkrati pa pridobivala na času. Džems je s četo napravil manevrski krog in v mraku ponovno pripeljal borce pred most, kjer so se poprej spopadli z Madžari. Madžari si niso mogli misliti, da bi se partizanska četa vrnila, zato pri mostu niso postavili zasede, tako je četa v temi povsem varno prekoračila ledavski most in ponovno zavila k logarju Cimerju. Logarja seveda ni bilo doma, ker je bil z Madžari.

Presenečeni logarjevi ženi je Džems vrnil psa ptičarja, ki je med hajko ušel njenemu možu in zbežal k partizanom, partizani so pojedli kosilo, ki je ostalo zaradi napada orožnikov, vzeli lovsko orožje in strelivo, ter se takoj napotili na vzhod proti Turnišču z namenom, da se četa prebije na Goričko, ker je Džems mislil, da so tam pogoji za obstoj.

4. oktobra je četa podnevi priredila v Turnišču in v Bogojini politični zbor z vaščani. Seveda to ni bil množično obiskani skup vaščanov. Prišli so le pogumni. Mnogi so se stika s partizansko četo izogibali, zaradi strahu pred represalijami, ali zaradi nezaupanja pred neznanimi oboroženimi ljudmi, za katere niso vedeli, od kod prihajajo. Borci čete pa so le trkali na vrata domačinov in tam v krogu družin pojasnjevali razloge za prihod partizanske čete v Prekmurje in namen osvobodilnega gibanja. Džems je na zborih pojasnjeval domačinom, da je partizanska četa prišla s Štajerske v Prekmurje zato, da se tudi v Prekmurju zaneči narodnoosvobodilno gibanje in boj proti madžarskemu okupatorju, ki doživlja zlom na bojiščih. Govoril je o uspehih narodnoosvobodilne vojske v Jugoslaviji in Sloveniji in prepričeval ljudi, da bi Prekmurci lažje sami delovali in opravljali akcije proti Madžarom, ker se poznajo med seboj, ker so domačini in poznajo bolje razmere, kot pa partizanska četa, ki ne pozna terena in pogojev, ker so borci v sestavi čete doma z Dolenjske, Notranjske in Štajerske.

5. oktobra 1944 so bili politični zbori še v Vučiji Gomili, Črenšovcih in Dobrovniku. Iz Dobrovnika se je Džems napotil s četo proti gozdu nedaleč od Fokovcev. Iz previdnosti niso prenočevali po hišah pri gostoljubnih družinah. Takšno ravnanje Džemsa je vodilo tudi opazovanje ljudi na političnih zborih, ki so pokazali prenekatero bojazen domačinov, strah pred veliko nemško močjo in vedno isto tarnanje, »kaj bomo mi, peščica ljudi«. Domačini so borce povsod gostoljubno sprejeli, nekateri tudi prav pristržno, jim nudili počitek in hrano in bili v bistvu solidarni in s srcem za partizane. Džems je postal previdnejši in ni več nakazoval smeri premika,

tako kot je to delal v Slovenskih goricah. Nameraval je ostati nekaj časa na področju južno od črte Murska Sobota—Fokovci—Vučja Gomila—Hodoš, razpošiljati v razne smeri patrolje in stakniti sled za aktivisti, za katere je bil prepričan, da se zadržujejo v bližini Murske Sobote in v Soboti, ker bi tako laže z njihovo pomočjo prekoračil cesto in železniško progo Murska Sobota—Hodoš. Zato si je izbral v gozdu pri Fokovcih taborišče za četo. Menil je, da so jim ljudje v okolici Fokovcev bolj naklonjeni, kot pa prebivalci ob cestah, ki peljejo skozi Dobrovnik, Bogojino, Mursko Soboto in Lendavo. Tu so bili močno pod vplivom duhovščine in nezanesljivi, medtem ko so kmetje v notranjosti imeli veliko bolj zdrave poglede, niti se niso toliko bali kot prebivalci, ki so živeli ob prometnih cestah.

Ponoči od 5. na 6. oktober je četa počivala skrita v gozdu pri Fokovcih. 6. oktobra 1944 zgodaj zjutraj je Džems skupaj s komandirjem in komisarjem čete načrtoval nadaljnje naloge čete, predvsem kako zavarovati četo pred odkritjem sovražnika, razpošiljanje patrol z nalogo, da vzpostavijo stike z aktivisti, poizvedo za namere sovražnika in kako se oskrbovati. Med posvetovanjem so se približali Madžari. Prihajali so v dveh kolonah, približno dvesto oboroženih vojakov in žandarjev. Ker je bilo posvetovanje na robu gozda, četa pa odmaknjena v notranjosti, so lahko pravočasno opazili približevanje sovražnika. Vodstvo se je naglo pridružilo četi in ukazalo umik v nasprotno stran gozda. Toda tudi iz te strani so prihajali Madžari. Takoj so spoznali, da so obkoljeni. Zato je Džems naglo sklical borce, pojasnil nevspešni položaj in odločil, če bi Madžari razbili četo, da naj se borci po manjših skupinah prebijajo iz obroča in napotijo v smeri Bistrice proti Muri, kjer se bodo ponovno združili. To je odločil na podlagi stare partizanske taktike, da bi obvaroval četo pred nepotrebnimi žrtvami, sovražniku pa preprečil namero, da bi jih uničil. Džems je spoznal, da je borce zajel preplah in zaskrbljenost. Madžari so četo obkolili zjutraj, zato je bilo vprašanje, kako bo potekal odpor ves dan do mraka, ko bo četa imela v temi več možnosti, da se prebije iz obroča. Kazalo je, da zaradi premoči Madžarov podnevi ni izhoda iz obroča. To je delovalo na moralno vzdušje borcev, ki še niso poznali taktike madžarske vojske in moč njihovega orožja, predvsem pa njihove bojne pripravljenosti. Borci Džemsove čete — kot smo že omenili — so bili mladi fantje, ki so ušli iz nemške vojske in vajeni le frontalnih spopadov. Niso bili prekaljeni in izkušeni borci, vajeni sovražnih obročev, ko jim grozi nevarnost iz vseh strani. Džems je kot izkušen star partizan, to slabost čete takoj ocenil, hkrati pa tudi presodil, da je spopad z Madžari odločilen za obstoj čete.

Madžari so medtem, ko so zoževali obroč, dovažali s kamioni okrepitve. Okoli 9. ure je nad gozdom letal avion, izvajal opazovalne naloge nato pa odvrget nekaj manjših bomb. Četa se je spopadla s prvimi madžarskimi vojaki, ki so silili z jase proti gozdu. Madžari so naskočili gozd, kjer se je branila četa, dokaj neurejeno, brez bojnega razporeda, tako kot so to delali italijanski vojaki. Očitno madžarsko poveljstvo ob napadu na četo ni bilo enotno, morda niso imeli poveljniki izkušenj, kajti skupine vojakov so napadale v pretrganih vrstah in dokaj klavrno. Streljanje je trajalo do 12. ure, tedaj pa so borci opazili, da pelje iz gozda zaraščen in izsušen hudournik. Po tem hudourniku, ki ga Madžari niso zasedli, se je po ukazu Džemsa četa izvela iz gozda in umaknila v vinograd.

Medtem so Madžari nadaljevali z bojem, ožili obroč in se bojevali med seboj. Nad gozdom je še vedno krožilo letalo in odmetavalo bombe. Madžari so skoncentrirali vse svoje sile proti gozdu, partizanov pa že ni bilo več v njem. Borci Džemsove čete so opazovali iz vinograda, kako so Madžari bombardirali in obstreljevali gozd, misleč, da bodo vse partizane uničili. Napadali so vse do 16. ure popoldne, tedaj pa je neki nepreviden borec segel po grozdju, kar so opazili Madžari. Četa zato

ni mogla več ostati v vinogradu. V dveh skupinah se je umaknila iz vinograda, dosegla cesto, na kateri so trčili ob četo žandarjev na kolesih, vendar Madžarom ni bilo do boja. Umikali so se skozi koruzna polja proti Bistrici, med potjo srečavali ljudi, se na kratko zaustavljali in se pogovarjali z domačini, ki so delali ob času jesenske setve na njivah. Džems je zaklical neki ženski na njivi v Nedelici, ki je sejala: »Mama, sejte, sejte, saj boste želi že v svobodi«.

Čprav so Madžari zasedli vse prehode, predvsem pa cesto Murska Sobota—Lendava in alarmirali vse madžarske postojanke, da bi preprečili umik četi proti Muri, so se borci le prebili do Gibine in nad Gibino s pomočjo domačinov prišli do splava ter se 9. oktobra 1944 prepeljali prek Mure.

Džems je odšel v Rubadje pri Štrigovi in nato čez mejo na Štajersko v štab 4. operativne cone poročat o pohodu partizanske čete in položaju v Prekmurju, četa pa se je vrnila mimo Ljutomera nazaj na Kozjak v sestav Lackovega odreda.⁴

Namen pohoda partizanske čete v Prekmurje pod vodstvom Ivana Majnika-Džemsa da razišče položaj in razmere, je bil dosežen. Četa je prodrla globoko v Prekmurje, navezala stike s prebivalci, ocenila njihovo razporejenost, otipala moč in taktiko Madžarov in ugotovila, da je v Prekmurju dozorela možnost za obstoj partizanske čete, ki bi način svojega bojevanja s sovražnikom prilagodila ravninskim razmeram.

Četa je opravila v Prekmurju pomembno politično in propagandno delo ter dosegla tudi manevrsko-taktični uspeh, predvsem v spopadu pri Fokovcih, kjer so bili madžarski vojaki številnejši, imeli na voljo letalstvo, težko orožje in prevozna sredstva. Kljub temu se je partizanska četa s spretnim manevrom izvlekla iz obroča brez izgub, dosegla Muro in se vrnila na Kozjak z znatnimi izkušnjami.

Zakaj Džemsova četa ni v celoti izpolnila naloge? Najprej je treba ugotoviti, da je četa v izredno drznem pohodu prodrla globoko v Dolinsko, dosegla Dobrovnik, Bogojino, Fokovce in se tako približala na nekaj kilometrov do bivše jugoslovansko-madžarske meje. Četi je uspelo z manevri doseči varnost gibanja. Vendar v Prekmurju ne bi mogla dlje ostati, ker ni bila povezana s političnimi aktivisti. Čprav je pošiljala na vse strani patrolje, ki so imele nalogo poiskati stik s terenskimi delavci, se ji to ni posrečilo. Možno je, da politični delavci, zlasti Dane Šumenjak-Miran in Kramer-Juš, Cervič-Bojan, Franc Kosi, Miško Kranjec in drugi, ki so se zadrževali na območju Murske Sobote, niso bili obveščeni o prihodu tako pomembne partizanske enote. Ko pa so zvedeli o njeni prisotnosti v Prekmurju, se ji niso hoteli približati, ker so morda mislili, da je po sredi provokacija. Partizanska četa brez pomoči aktivistov ni imela možnosti za vzpostavljane stikov s prebivalstvom, ki je bilo ustrahovano in zelo nezaupljivo do neznanih oboroženih ljudi. Le politični aktivisti domačini, ki so jim bile razmere in mišljenje prekmurskega prebivalstva znani, bi bili lahko tak stik uspešno posredovali. Tako se je zgodilo tisto, kar se mora pripetiti partizanski enoti. Da namreč izgubi stik s prebivalstvom, ki ji lahko nudi vse zaledne usluge in jo obvaruje pred sovražnikom. Nekaj podobnega je doživela 14. divizija na pohodu skozi Kozjansko v začetku leta 1944. Izgubila je stik s prebivalstvom in doživela velike težave, ki so malone ogrozile njen obstoj.

Posebno se moramo zaustaviti pri sestavi Džemsove čete. To so bili sicer prostovoljci, ki pa so bili mladi in neizkušeni. Taki v začetku zlahka podležejo paniki. Izkušen partizan Ivan Majnik-Džems, ki je med drugim prej bil dolgo v štabu Cankarjeve brigade, je imel mnogo dela, da je četo obdržal skupaj. Priznati pa je treba, da so se kljub temu dobro držali, saj je treba vedeti, da je bilo partizanjenje pod tedanjimi pogoji in pri tedanjih razmerah v Prekmurju, povezano s po-

trebo po premagovanju strahu in vseh tistih negativnih vplivov, ki sejejo v mlado partizansko skupino nemir in negotovost.

Po mnenju komisarja 4. operativne cone, Jožeta Borštnarja, ki mu je Ivan Majnik-Džems po vrnitvi osebno poročal o položaju v Prekmurju, je Džemsova četa dobro opravila svojo nalogo. Čeprav se je gibal brez stika s političnimi delavci in večje pomoči, tako kot je bilo pričakovati, je Džems s četo kljub sovražnemu zasledovanju zdržal v Prekmurju devet dni, kar pomeni, da je obstajala možnost za delovanje in obstoj partizanske enote, seveda v pogojih vsestranske pomoči prebivalstva in tamkajšnjih aktivistov. Po mnenju Borštnarja je četa razen politične propagande dosegla tudi vojaški uspeh, primeren pohvale. To je bilo opozorilo madžarskemu okupatorju, da naj računa na resnejše akcije narodnoosvobodilnega gibanja v Prekmurju.⁵

Naj omenimo še moč madžarskega okupatorja. Ta je bila še vedno dovolj velika. Opaziti pa je bilo, da se je madžarska vojska nerada spuščala v manjše praske, pač pa je odločneje napadala šele takrat, ko je zbrala večje sile in je imela možnost uporabiti težko orožje in letala.

Iz teh izvajanj izhaja, da so bile v Prekmurju možnosti za obstoj partizanske čete, če bi bile odstranjene ovire, o katerih smo govorili. Pohod Džemsove partizanske čete v Prekmurje je bilo izredno partizansko dejanje in ga moramo prištevati med najsmelejše akcije partizanskih čet. Ivan Majnik-Džems je četo vodil izredno spretno in izkoriščal vse prednosti partizanske taktike, ki jo je poznal.

Poseben uspeh je četa dosegla v Slovenskih goricah, vzdolžno od Radgone na področju med Murščakom in Cvenom. K četi je namreč pristopilo nekaj fantov, odšlo z njo v Prekmurje ter se kasneje vključilo v Lackov odred. Tu se je torej posrečila prva mobilizacija. Prvi prostovoljci so bili zgled drugim, ki so kasneje vstopili med partizane.⁶

Partizanska četa se na svoji poti ni kompromitirala, njeno obnašanje in ravnanje je bilo v skladu s cilji osvobodilnega gibanja, to pa je ugodno vplivalo na prebivalstvo. Kajti četa je skozi Prekmurje pri ljudeh budila upanje na svobodo in takšno razpoloženje je bilo povsod, kjer se je pojavila partizanska četa. Tako so se pozneje v Bistrici in Veliki Polani kmečki fantje opogumili in se niso odzvali okupatorjevi mobilizaciji ali pa so se poskrili. Zato so odslej v Prekmurje laže prihajali aktivisti, kurirji in drugi partizani in laže vzpostavljali stike s prebivalstvom.

Največje razburjenje pa se je ob prihodu Džemsove čete v Prekmurje polastilo prekmurskih kolaboracionistov. Njihov tisk je vznemirjeno opozarjal, naj ljudje ne pomagajo partizanom, naj se jih izogibljuje povsod, predvsem pa na območju Bistrice, Velike Polane in pri Fokovcih. Vsebina takšnih člankov je bila močno zasoljena s strupeno propagando proti partizanom, komunistom in narodnoosvobodilnemu gibanju, predvsem pa z grožnjami proti tistim, ki bi se spozabili in nudili partizanom pomoč.⁷

¹ Milan Zevart: Lackov odred. Oris zgodovine Lackovega odreda, Arhiv IZDG.

² Jože Borštnar, ustni vir.

³ Ivan Majnik-Džems, izjava posneta na magnetofonski trak, Arhiv IZDG in poročilo štaba 4. operativne cone 15. 11. 1944, arh. IZDG, fasc. 25/1, Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, del VII., knjiga 17, dok. 55.

⁴ Prav tam.

⁵ Prav tam.

⁶ Prav tam.

⁷ Mev. 20. X. 1944.

Franci Lakovič

Srečanje

*Spet se srečujeva
kakor tedaj,
ko si izdajal —
kdo ve zakaj.*

*Gube zarasle
so tebi obraz,
prav tako mene
razbrazdal je čas.*

*V meni usahnil
sovraštva je vir,
čas mi prinesel
spokojnost je, mir.*

*Če pa se tebi
včasih zgodi,
da te iz spanja
krik prebudi,*

*potlej ne zabi:
davni zločin
vrača pogosto
se v krivčev spomin.*

Vera Hreščak-Beblerjeva

Usodni februarški dnevi

Točka 23, 1. marec 1944

Po vseh groznih doživetjih, po izgubah tovarišev in dragocenih naših talentov, po neprecenljivih naporih, sva končno prispeli v to mirno zatočišče, kjer naj se odpočijeva, pozdraviva noge in se osposobiva za pot naprej, za pot proti Ljubljani. Menili sva se danes in rekla sem, da se mi zdi, kot da bi bili dva revna vrabčka, ki se vsa preplašena stiskata drug k drugemu, ki sta ostala sama brez svoje družine. Ležali sva danes ves dan, brez vsakršne volje, preveč utrujeni, da bi se nama ljubilo vstati in početi karkoli.

Pred nama se stalno vrstijo slike iz preživetih grozot, iz težkih nočnih pohodov, iste naju preganjajo tudi v sanjah... Vendar pa so vse te slike le mešanica vseh vtisov, medtem ko ne moreva izpolniti zaporednega pregleda tega zadnjega in najtežjega meseca.

Kar ne moreva verjeti, da sva rešeni večnega živčnega pričakovanja »spreme za pokret«, »tišine« in »stroge tišine« na pohodih, mrzličnega padanja na obraz ob frčanju min, divjih gonj po strminah navzgor, ko ti okrog ušes letijo krogle, tiste mrzlične napetosti v neposredni bližini položaja, v pričakovanju poročil. Ne moreva verjeti, da sedaj lahko mirno spiva sezuti, da nama teden in še delj ne bo treba nikamor, da ne bova omahovali v ozki gazi do kolen segajočega snega, napenjajoč zadnje sile, samo da bi dohajali pete pred seboj, samo da ne bi izginila temna senca pred nama, ki pomeni »zvezo«, ki pomeni povezanost s tovariši, ki pomeni vsaj relativno življenjsko varnost. In, koliko napora te stane včasih, da dohajaš to temno senco pred seboj, ki se včasih čisto zlije z gozdno temo, ali pa ti drugič uide daleč naprej, ker je tebi pač spodrsnilo, ali ker ti srce ni dalo za nekaj sekund naprej...

Zapiski opisujejo 20., 21. in 22. februar 1944, pohoda 14. divizije, dneve, v katerih so padli trije člani kulturniške skupine te divizije: Janez Weiss-Belač, Sveto Marolt-Špik in Karel Destovnik-Kajuh. Napisani so bili v začetku marca 1944 v kurirski karavli — točka 23 na Mozirski planini, kamor je štab 14. divizije poslal na okrevanje 12 laže ranjenih in premrzlih partizanov med njimi preživeli članci kulturniške skupine, plesalko Brino in recitatorko Vero Hreščak.

Štajerski kurirji so skrbeli za te tovariše, dokler niso toliko okrevali, da so se lahko vrnili v svoje enote.

Zapiske objavljamo tako, kot so bili napisani, brez sprememb ali popravkov.

Original zapiskov hranijo v Osnovni šoli »Kajuh« v Šoštanju, v Kajuhovi spominski sobi.

Nihče, kdor tega ni sam izkusil, ne more razumeti, kaj pomeni imperativ zveze na pohodu.

Prav tam, 10. marca 1944

Nekega dne, potem ko smo spali komaj nekaj ur, najavi komandant »spremo za pokret«. V naglici se odpravimo. Jaz pogrešam eno nogavico. Izgubljena je tako edina možnost, da se, ko pridemo na mesto, preobujem v suho. To se pravi biti obsojen na večno mokroto v čevljih. Krenemo počasi, da se priključijo še drugi. Komaj pridemo dobro iz vasi in zavijemo v gozd, padejo za nami prvi streli. Komanda »stoj« in nato »nekaj sto metrov nazaj« in končno »levo v krug in hitro naprej«! Streljanje se nadaljuje. Nemci so verjetno zadeli ob 13. brigado. Gedžo tolče. Hitro hodimo. Pridemo do nekih hiš in komandir odredi, naj se kultura in obveščevalci namestijo v eni izmed njih. Gremo v hišo, streljanje pa je vedno ostrejšje in bližje. Pride nekdo in pravi, da odhajajo vsi naprej in da zato nima smisla ostajati v hiši. Gremo iz hiše, ko ravno prinesejo nosila z ranjencem. Pogledam ga natančneje in vidim, da je Ris. Ustavim se ob njem in ga vprašam, če mu je hudo. »Veš, da boli, če si ranjen«, pravi. Jaz ga gledam in ne vem, kaj naj mu rečem. Samo oči imam polne solz. Gledava se, toda že ga dvigajo in odnašajo. Njegove oči so še vedno na meni in slišim, kako me kliče. Stopim nekaj korakov za njim, pokličem ga tudi jaz, toda naši že hitro odhajajo in moram za njimi. Ubiramo jo za drugimi, kar se da hitro v hrib, na vrhu že slišimo povelje: »Štabna patrola hitro naprej za prvim bataljonom«. Priključimo se in korakamo nekaj minut. Kolona se ustavi. Ni mogoče dalje po tej poti, čistina je prevelika in bi nas zlahka opazili. Mudi se, streljanje je vedno bližje. Treba je hitro spraviti ranjence na varno. Okrenemo. Kapetan Avšič vodi kolono v drugi smeri. Komandant je označil smer, kamor moramo prispeti, pot moramo najti sami. Krenemo v gozd in hodimo nekaj časa. Od zadaj stalno prihaja »hitreje naprej«, pa ni mogoče. Sneg je visok in poti ni nobene. Kmalu uvidimo, da v tej smeri predolgo ne bomo prišli kamor treba. Udarimo jo kar po celem po strmem gozdnatem pobočju. Udiramo se do kolen in še prek. Pa na to sedaj nihče ne gleda. Glavno je, da čimprej pridemo na določeno mesto. Skrbi nas le, kako bodo mogli nositi ranjence po tej poti. Ko gremo mimo neke hiše, jih več zavije vanjo. Običajni poizkus preganjanega partizana, da dobi nekaj za pod zob. Deležna sem tudi jaz nekaj suhih hrušk, ki v teh razmerah pomenijo veliko bogastvo. Hitimo naprej, zopet smo morali kreniti s pota zaradi čistine. Streljanje še vedno ni potihnilo. Prišli smo na kraj, ki nam je bil določen.

Razvrstimo se v gozdu. Vsak si razgrebe sneg pod kakšno smreko, nalomi nekaj smrečja in si ga da pod noge, sede na nahrbtnik, se ogrne z odejo, če jo ima dovolj pri roki, da ga ne bi spravljanje, v primeru nenadnega pokreta preveč oviralo, in skušamo zaspati, ujeti vsaj nekaj dragocenih trenutkov, da si nabere moči za novo noč pohoda, ki nas gotovo čaka. Tudi jaz sem se tako uredila. Toda zelo me zebe v noge, mokro imam, kakor vedno, vendar sem tako zelo utrujena, da vkljub vsemu zadremļjem. Zbudim se s strahotno pekočimi nogami. Bolijo me tako, da moram glasno stokati. Čez nekaj časa pa bolečine popolnoma prenehajo. Nog sploh ne čutim več. Šele pozneje sem ugotovila, da so mi zmrznile. Objavljena je stroga pripravljenost. V vasi, pet minut od nas, so Nemci. Odreajo se zasilni nosači za ranjence, da bodo borci lahko zasedli položaje. Medve z Brino bova pač nosili puške nosačev, ker sva za nošnjo ranjencev prešibki. Ure minevajo, položaj se bistveno ni izpremenil. Streljanje, zdaj bližje, zdaj oddaljenejše ne prestane. Zebe nas nedopovedljivo. Edina vesela zavest je, da v bližnji hiši nekaj kuhajo. Torej bomo dobili nekaj toplega. Brina obupuje. Prepričana je, da tega ne more več vzdržati. Da si bo pokvarila noge tako, da ne bo mogla nikoli več plesati. To možnost izraža tako

Vera Hreščak-Beblerjeva (desno) in Marta Pavlin-Brina (levo), članici kulturniške skupine 14. divizije, v družbi z domačinko z Babnega polja

preprosto, da me presune do solz. Skupaj jokava, tolažim jo, da bo kmalu bolje, ker je še vedno bilo, ko se je zdelo, da ni mogoče več vzdržati...

Polagoma se zbirajo na gozdni jasi od vseh strani ostanki brigad. Pretresljiv je pogled na te izmučene in premražene postave, sestradane in od večnih naporov oslabiljene. Nekako rumeni so vsi v obraz, oči imajo izbuljene in srepe uprte neznano kam, nobene volje, nobene energije ne moreš več zaslediti v njih. Z grozo pomisliš na to, kaj bi se zgodilo, če bi ti do kraja izčrpani ljudje morali danes zopet sprejeti borbo. Mrači se. Nestrpno čakamo na večerjo. Nek obveščevalec je prinesel vest, da so ob vznožju hriba Nemci. »Stroga tišina«. Vse moramo staviti v to, da se nam posreči neopaženo oditi zvečer in se izmuzniti iz komaj 4 km širokega obroča, ki so ga jutrišnji dan sovražniki sklenili zadržniti in nas tako ujeti v past. Naša največja skrb je, da, če že nameravajo napasti, ne bi napadli pred večerjo, naj nam pustijo vsaj pojesti, potem bo morda vsaj kdo od borcev ustrelil, potem se bo vsaj komu izmed komandantov posrečilo spraviti v borbo svoje ljudi.

»Osem ljudi po kazane!« Hvala bogu, torej vendar. Pa hitro pridite, da se ne boste kaj mudili v hiši. In s pogledi polnimi pričakovanja in hrepenenja gledamo za odhajajočimi. Še vedno ni gotovo, če bomo utegnili pojesti. Dokler ne bomo imeli večerje v porciji, se še vedno lahko kaj primeri. Brina je slaba kot še nikoli. Tolažim jo in ji zagotavljam, da je danes gotovo najbolj črn dan in da bo odslej bolje. Da sem prepričana, da bo nocojšnji pohod uspel brez žrtev. Sama sem prepričana o tem. Prinesli so večerjo. Jemo požrešno kot zverine. Meso v močniku in vmes nekaj neolupljenih krompirjev. Močnik ti kaplja po obleki, prijemlje se prstov, obesil se mi je na kapuco. Poleg tega me zebe, da komaj držim žlico v roki. Kljub silni lakoti ne morem pojesti vsega. Preveč smo izmučeni. Večerja je pri

kraju. Zdaj čakamo le še pohod. Vse enote so že v zboru. Štabna patrrola se priključi za komoro Tomšičeve. V pričakovanju odhoda se posamezne skupine še posedejo na nahrbtnike in stisnejo tesno skupaj, da bi jim bilo kar najmanj mraz, in zaspijo. Zaspijo kljub mrazu in v skrotovičenem položaju. Vsaka minuta je dragocena, pohod bo dolg in naporen. Danes moramo čez progo in čez cesto pa naj stane kar hoče. Taka je odločitev komandantov. Kaj pa nam ostane drugega. Sicer nas jutri zmeljejo.

Dolgo je že tema, ko se končno premakne kolona. Navzgor po strmem bregu. Vsako stopinjo moraš zabiti v sneg, sicer ti spodrsne, da padeš, ali vsaj zdrčiš zopet navzdol in tako brez koristi zapraviš del prepotrebne energije. Jaz komaj dohajam svojega prednika. Že mi uhaja. Napnem zadnje moči in sopiham za njim. Čutim pa, da se je pretrgala zveza zadaj. Brina je zaostala. Hitim še do vrha klanca, nakar jo počakam. Tudi ona nazaj nima zveze. Javiva to naprej. Nek tovariš spredaj zaostane in priključi kolono. Nadaljujemo pot precej hitro. Držim Brino za roko in tako tudi sama laže hodim. Zavest, da je ona na koncu moči, me dela manj utrujeno. Vsakih nekaj minut javljajo zadaj, da ni zveze z ranjenci. Celo se za nekaj časa ustavi in nato spet nadaljuje pot, ne da bi čakalo vesti o vzpostavljeni zvezi. Mudi se in ni da bi se preveč mudili.

Spredaj so odjeknili strelj. To pomeni, da bomo morali čakati, dokler naši ne preženejo zasede. Zebe nas, da smo vsi premrli. V bližini je nekaj hiš. Kolona se vedno bolj redči. Vsak trenutek se kdo odtrga in gre iskat malo toplote v zavetje hiše ali hleva. Tudi mi se končno odločimo. Hlev je že čisto poln. Komandanti priganjajo svoje ljudi v kolono. Toda ne morete si predstavljati brezuspešnejšega posla. Nobena stvar več ne gane ljudi z mesta. Preveč so utrujeni, preveč izčrpani. Vedno nove trike si izmišljajo vodje. »Kolona naprej! Vse, kar je Tomšičeve takoj ven!« Nihče se ne gane. »Nemci gredo! Hitro ven! Kolona se je obrnila!« Še vedno nič. »Streljal bom vsakogar, ki takoj ne zapusti hleva!« Vse zaman. Nobeden ne posluša. Naj pride karkoli, naj ga takoj zajamejo Nemci, v ljudeh je ena sama želja: vsaj malo počiti, vsaj malo se ogreti. Po mogoče celournem priganjanju, je kolona vendarle spet sestavljena. Toda še dolgo jo prehitevajo zamudniki, ki iščejo svojo enoto.

Pot se vzpenja strmo navzgor. Od spredaj prihaja povelje: »Stroga tišina in razstojanje! Hitreje naprej!« Drsi nam in hitra hoja zahteva silnega napora. Nenadoma razsvetli noč raketa. Zapazili so nas. Toda povelje se glasi: naprej. Danes se moramo prebiti za vsako ceno. Vedno hitreje se premika kolona ob zvokih mitraljeških rafalov. Več konj se je zgrudilo in konjarji si obupno prizadevajo, da bi jih spravili spet na noge. Vedno bolj strm je hrib, rakete neprestano razsvetljujejo noč. Komaj že hodim, srce mi ne da dihati. Končno smo vendarle na vrhu. Sklonjeni hitimo naprej, komandanti, ki nadzorujejo kolono, priganjajo. Pet ali šest ljudi išče zaklon za mulo, ki jo mahoma zadene rafal, da se zgrudi. Začnemo se spuščati nizdol po strmini, ki pa je tako velika, da je hoja nemogoča. Ta je podstavil puško in si z njo pomaga, da bi hitreje prišel v dolino, drugi je enostavno sedel in tako polzi nizdol. Medtem nas stalno obstreljujejo, toda edine žrtve so mule, ki padajo druga za drugo.

Končno smo zunaj dosega strellov. Tempo se je zmanjšal. Od spredaj prihaja: »Protitankovska puška hitro naprej«. Toda v odgovor dobimo: »S Tomšičevo ni zveze.« Isto povelje in isti odgovor se ponavljata vse dotlej, da zagledamo pred seboj progo in cesto. Torej, bo šlo tudi brez protitankovske.

Čisto enostavno, kot da hodimo po najbolj varnih gorskih poteh, smo prekoračili obe zapreki in že se vzpenjamo v strmo pobočje. Nenadoma zaslišimo žvižg

vlasti. Obstanemo in gledamo, kaj bo. Vlak je oddrdral mimo in nihče v njem ni opazil ničesar. Od zadaj prihaja povelje: »Hitreje naprej!« Mi smo že visoko v hribu, ko lahko še vedno opazujemo na bregu nasproti, kako se močno pretrgana kolona spušča v dolino in čez progo. Mi smo jo prekoračili ob pol sedmih, zadnji pa ob pol enajstih. Zgodilo se je, da je medtem privozil po cesti nemški avtomobil. Partizan, ki se je bližal cesti, se je mirno ustavil, prislonil puško ob bok in si prižgal cigareto. Avto je oddrdral mimo in naši so neovirano nadaljevali svojo pot.

Dan preživimo v gostoljubni vasi. Naslednje jutro pa krenemo okrog sedmih naprej. Sneg naletava. Po povelju komandanta, ne smemo imeti na sebi šotorskih kril. Spuščamo se v strogi tišini v sotesko, po kateri teče cesta. Po nekaj minutah hoje se spredaj oglasijo strelj. Sprednji del kolone se je obrnil in nekateri se naglo umikajo nazaj. Povelje kliče naprej mitraljezca, preostalo kolono pa nazaj. Izvemo, da je nemška patrola, kakih dvajset mož, streljala na kolono s pobočja. Krenemo po stranski poti v desno sotesko. Čez nekaj časa dohitijo komandanti kolono. V daljavi se čuje streljanje.

Danes so brigade prvič krenile vsaka v svojo smer. Po smeri streljanja sodeč, se je udarila Tomšičeva. Često se kolona ustavi, izpreminja se vrstni red enot. Znenada se oglasijo nemški mitraljezi tik pod nami, v dolini. Čuti se čisto jasno nemško govorico.

Komandant divizije in njegov namestnik gresta z mitraljezcem v izvidnico, brigadi pa je ukazano zasedeti položaje na vrhu hriba. Krenemo po strmini navzgor. Borci so se že razvrstili po pobočju, mi pa se ustavimo nekaj metrov pred vrhom. Lačni smo spet (za zajtrk smo imeli nekaj krompirjev) in zebe nas. Streljanje postaja vedno vztrajnejše. Čez nekaj časa se pomaknemo nekoliko naprej. Krogle že frče okrog glav. Kajuha je ena izmed njih oprasnila po palcu. Bolničar ga obveže. V šali govorimo z njim kot z ranjencem. Toda nič kaj dobre volje nismo. Vemo, da danes ne bomo prišli k topli peči, da bi se ogreli, da bomo ves dan brez hrane in da nas končno čaka celonočni pohod. Zavedamo pa se tudi, da je to najidealnejši primer, kajti možno je tudi, da so sile, ki nas oblegajo našim tako premočne, da naši ne bodo mogli vzdržati in potem...

V takem premišljevanju se je ura premaknila že prek poldne. Streljanje je nekoliko potihnilo. Začenja se izmenjevanje položajev. Nič kaj prijetno ni tako zatišje med bojem. Nikoli ne veš, kaj za njim tiči, kaj ti v tistem času pripravlja sovražnik. Bržkone menjuje položaje in te namerava napasti od kake druge, zanj ugodnejše strani in vprašanje je, če si ti vse te možnosti predvidel in se proti njim zavaroval.

Od zadaj kličejo: »Štabna patrola nazaj!« Obrnemo se in krenemo kakih tristo metrov nazaj. Prek čistine tečemo, v velikem odstojanju. Ustavimo se na istem mestu, kjer smo bili zjutraj, ko smo prišli na vrh hriba.

Ker vemo, da bomo ostali dalj časa, si vsak išče primernejše mesto, kamor bi lahko sedel. Jaz razgrebem sneg do kopne zemlje in sedem na svoj veliki nahrbtnik, ki predstavlja za te razmere že kar udoben sedež. Za čuda me niti ne zebe tako zelo v noge.

Streljanje je zmeraj bolj divje. Streljajo že s topovi, in sicer kar s treh strani, tako, da imamo neprijetno zavest, da smo obkoljeni na tem nič kaj prostornem griču in da imamo opraviti s precej močnim sovražnikom. Vkljub vsemu pa ni sledu o kakem preplahu ali sploh strahu. Mirni smo in nekako ne izpeljujemo do konca misli, ki bi nas utegnile prestrašiti.

Naša skupina se je posedla tako, da smo blizu skupaj, nekateri ob drevesih, ki naj jim nudijo zaklon, drugi spet kar na planem.

Janez sedi med večjo gručo. Kadi. Danes je nekako dobre volje, čeprav ga lakota muči. Včeraj je ostal brez večerje, ker je zaspal in ga nismo mogli zbuditi. Ko se je napol zbudil, nas je grobo nahrulil, češ, naj mu damo mir, ker ne bo večerjal. Zjutraj pa nam je seveda očital, da ga nismo poklicali. Sedaj kadi. Spet je od nekod pričaral nekaj čikov in si zvil cigareto. Pogledam ga s tistim poželenjem, ki ga je v času pomanjkanja cigaret deležna vsaka stvar, ki spominja na tobak. Prikima mi prijazno v znak, da ne bo pozabil name in mi bo pustil čik. »Sem se vsedi«, pravi. Grem do njega in napravim nekaj »cugov«. V tem pade mina čisto blizu. Že nekaj časa vztrajno obstreljujejo kraj, kjer sedimo. »Preveč vas je na kupu. Če pade mina, koliko nepotrebnih žrtev bo«, pravim, pa bolj tako, iz navade, ker se vedno pravi, da je postajanje v gručah, posebno kadar padajo mine, zelo nevarno. On pa se samo zasmije in me znova povabi, naj sedem k njemu. Jaz pa le ponovim svarilo in se vrnem na svoj udobni sedež.

Mine padajo. Sedaj že vemo, kdaj se je treba skloniti in pasti na obraz. Najprej začuješ pok, kot da bi ustrelil iz topiča, nato žvižganje v zraku in končno eksplozijo. Najbolje je, če se vržeš na tla takoj ob poku. Jaz se navadno samo sklonim, v neki lahkomišljeni veri, da me ne bo zadelo.

»Bum« ... že zopet ... sklonim se z glavo naprej in čakam. Naenkrat silen tresk čisto blizu, čutim močan pritisk na hrbet, tako da se sklonim čisto h kolenom. Čez nekaj sekund dvignem glavo. Okrog mene begajo ljudje, tam leži ranjena sanitetna mula, v zraku je polno dima, po tleh ležijo okleščene smrekove veje, vsi so se že dvignili s svojih mest in bežijo višje gor. Ozrem se tja, kjer je prej sedel Janez. Sedaj leži skrčen na tleh in se ne gane. Skočim k njemu in ga pokličem. Molči. Obraz je negiben, iz levega senca pa mu v dveh curkih teče temna kri. Z grozo se spomnim šolskega znanja o usodnosti rane v sence; toda ne, v tem primeru to gotovo ne velja. Čeprav vidim, da se Janez ne gane in da je čisto bled v obraz, čeprav vidim, da mu je kri udarila ven pri ušesih in se spominjam tudi, kaj to pomeni. Toda v takih primerih smo kot otroci, ki nočejo verjeti, kar je čisto jasno, ki se zatečejo v materino krilo po zavetje. Jaz pokličem doktorja in trepetaje gledam vanj; za trenutek sem globoko prepričana, da on more še pomagati. Da bo res tisto, kar bo on rekel in zato, ker bo on *rekel* in ne zato, ker je že sedaj to res.

Doktor je pristopil in seveda mu je bilo v hipu vse jasno. Toda, ker je videl kako vprašujoče ga gledam, se mu zdi potrebno, da mi ne pove kar takoj resnice. Pokliče kirurga in mu nekaj zašepeta. In takrat sem nehala biti otrok, ki verjame, da more mati izpreminjati gotova dejstva, sedaj se čisto jasno zavedam, da sama čisto točno vem, brez vsakega zdravniškega potrdila, da je človek, ki se mu je kri ulila iz ušes, mrtev. In takrat zajokam, in se ozrem po drugih.

Tam zgoraj sta Kajuh in Brina in me kličeta. Napravim nekaj korakov proti njima ... »Janez« pravim, Kajuh pa me ponovno pokliče in me svari, naj ne ostajam na tem mestu. Počasi grem k njima. Brina je vsa iz sebe in si sploh ne upa do Janeza, kakor da bi s tem mogla izpremeniti resnico.

Spet se vrnem k Janezu. Pri njem joka Krn. Tam ob bližnji smreki pa stoji Špik. Grem k njemu in mu pravim, da bi morda lahko vsaj pokopali Janeza. Gleda vame, pa vendar mu je pogled uprt nekam prek mene, oči ima vlažne, odgovarja mi nekaj, pa ne vem pravzaprav kaj. Stopiva k truplu. Kako kruto in preprosto. V tem kratkem času mu je že nekdo sezul čevlje in slekel jopič. Neprijeten občutek imam, da ga zebe, ko leži takole na snegu. V tem se približa partizan in mu hoče sleči še hlače. »Ne, teh mu pa ne boste slekli!« Skoro vzrojiva oba hkrati in pripravljeni sva se stepsti z vsakomer, ki bi mu hotel še kaj vzeti. Tako se nama zdi, kot da sva že dovolj odstopila v svojih čustvih do Janeza, da več ne more terjati od naju

nihče, ki še tako strogo zahteva realnosti in trdote, ki nas delajo odpornejše v borbi. Skloniva se k njemu in v naju je silna želja, da bi mu napravila v slovo še nekaj lepega, da bi se od njega poslovila. Špik vzame v roke njegovo kapo in mu jo položi na prsi. »Naj ostane njemu«. Vzamem kapo in mu jo rahlo položim na glavo. Presune me groteskna neskladnost bledega in krvavega obraza s to kapo, ki tako čudno sedi na glavi. Sunkoma mu jo snamem in položim spet na prsi. Špik išče še po njegovem nahrbtniku slike, dokumente in podobno.

Jaz odhajam k Brini in h Kajuhu. Spotoma me sreča znanec iz Tomšičeve. Vpraša me, kaj mi je, povem mu. »A, tako!« Začudeno ga pogledam. Ali je mogoče? Niti malo se mu ni izpremenil izraz obraza, kot da sem mu povedala najbolj vsakdanjo stvar. Blizu mene je Kajuh, ki me opozarja, naj ne jočem vpričo vseh.

Saj res. Taki moramo biti kot oni znanec iz Tomšičeve, kot da se ni nič zgodilo. Saj to so vsakdanje stvari, res, že dolgo dni vsakdanje. Le za nas je to tako čisto novo. Do sedaj smo se vsi skupno pogovarjali o onih, ki so padli in ki smo jih bolj ali manj poznali. Sedaj pa je mahoma padel nekdo izmed nas. Do sedaj se s to mislijo nisem nikdar resno ukvarjala in sem se smejala vsakomur izmed nas, ki je kdaj o tem govoril. Sedaj pa Janez leži tam doli, bled obraz ima, in na sencih je črna, strjena kri, leži negiben in tam blizu njega leži še nekdo, ki ga ne poznam, prav tako negiben kot on, tudi njemu so sezuli čevlje in slekli jopič in tudi on je čisto bled.

Bum... v zraku že žvižga mina in vsi ležimo na obrazih in tako se ponavlja. Da bi izkopali jamo za Janeza ni misliti. S čim pa? Zanesli so ga pod smreko in ga pokrili z vejami. Jože je v deblo vrisal njegovo začetnico.

Zbrali smo se malo pod vrhom hriba, sedaj na drugi strani. Skoraj ne govorimo. Špik je zamišljen, in čisto počasi, tako kot samo on zna, pravi: »Tako bomo sedaj šli drug za drugim vsi...« Jaz se jezim, on pa se niti ne zmeni zame in spet ponovi isto trditev, kot da mu je to že čisto jasno in da ni drugače mogoče ter da je zato za vse najboljše, da se s to resnico sprijaznijo.

O mraku skliče komandir zbor. Hodili bomo za Tomšičevo. Streljanje še vedno ni potihnilo. Pomikamo se v strogi tišini naprej. Prišli smo na gol greben. Čeprav je že čisto tema, se jasno vidi daleč spredaj temna črta kolone. Vendar ne bi mogel nihče z gotovostjo trditi, da to ni samo grmičevje.

Dolgo časa stojimo. Spredaj se mora nekaj urejati. Spet se premaknemo in spet obstanemo. Brezbrežna snežna planjava, brezmesčna noč, veter brije. Kot neke v Sibiriji. Nehote se spomniš na vzhodno bojišče. Vsi smo pot težkim dojemom današnjega dne. Ne samo, da smo izgubili Janeza. Danes je bil dan posebno krvav, terjal je toliko žrtev kot še nikoli. Slišali smo posameznike iz brigad, ki so prihajali mimo in pripovedovali o svojih izgubah. Gotovo najbolj črn dan naše divizije. In sedaj stojimo tu. Zavedamo se, da smo obkoljeni in je vse odvisno od tega, če se bomo lahko neopaženi izmuznili iz obroča. Kaj vse nas še čaka današnja noč? Kdo ve.

Veter brije, mraz je. Noge imamo vsi že itak zdavnaj trde od mraza. Premaknili smo se. Kajuhu je mahoma postalo slabo. Opeteka se, da ga morajo podpirati. Prišli smo do hiše. Z Brino in Kajuhom gremo naprej, da bi spravili Kajuha vsaj za nekaj časa v hišo, da bi se ogrel. Morda mu bo potem bolje. Gneča je taka, da si le s silo izsilimo dohod do vrat.

Zopet stara pesem. Ob vsaki hiši se začenja kolona razbijati in komandanti, ki že vedo, kaj jih stane truda in živcev, ko spravljajo spet naprej te utrujene ljudi, stoje ob vratih in če ne gre drugače, že kar s surovo silo odganjajo vsakogar od vrat.

Posreči se nam priti v hišo. V majhni kuhinji smo, kjer so zbrani komandanti, zdravniki in ranjenci. Iz sobe v ozadju pride Ris. Skoroda ne morem verjeti. Pred nekaj dnevi je bil ranjen v pljuča, pa hodi! Krenil je proti izhodu. Obraz ima nenavadno izpremenjen. Lica upadla, oči globoko vdrte, polne resnobe in strogosti. Kot bi se v teh dneh postaral za dvajset let. Ne vidi nikogar in stopa naravnost proti vratom. »Prostor!« Glas je strog in nekam votel. Kdor je na poti, se nemo in spoštljivo umakne. To je Ris, vedno veseli in hudomušni komendant Tomšičeve brigade! Zgrozim se. Tako smo sedaj izpremenjeni vsi. Tako je sedaj izpremenjen obraz divizije. Namesto veselih in prešernih pohodov z razvitimi zastavami in ob zvokih harmonike, ki so nas že daleč naprej naznanjali raznim vasem po Hrvatski — nočni pohodi v strogi tišini, počasni kot hoja utrujenega starca. Prej misli zaposlene z zadnjim navdušenim sprejemom, z vtisi z zadnjega mitinga, sedaj težka skrb za prenos ranjenecv in za izmotanje iz pogubnega obroča. Vemo, da teh dni ne bomo pozabili nikoli, da bo o njih pričala guba neke na obrazu.

Kajuh je dobil čaja in ga deli z nama. Opozarjajo nas, da so že zdavnaj vsi odšli. Težko iščem v snegu, ki se udara skoro do kolen sled stopinj svojega prednika. Brina zdaj podpira Kajuha. Dohitimo kolono in jo prehitevamo, dokler ne dosežemo svojega mesta. Tempo je zelo hiter, čeprav je noč temna in ko hodimo po gozdu, tema neprodorna, da moram večkrat prijeti svojega prednika, da ne bi izgubila zveze. Ustavimo se.

»Obveščevalni vod naprej.« Znamenje, da bomo nekaj časa stali, dokler ne bo pregledan teren. Treba je izkoristiti vsak trenutek, zato sedem in se stisnem v dve gubi, da bi mi bilo topleje. Spomnim se Janeza, ki smo ga pustili v snegu, tam pod smreko, čisto samega in zajočem. Ne morem se vzdržati, živci so preveč zrahljani, volja prešibka. Tako jasno vidim pred seboj njegove drobne, dobre oči, ki so se tako veselo zasvetile, kadar se je nasmejal. In če te je kdaj še tako užalila kakšna njegova groba beseda, ki z njimi ni štedil, ti je ob tem njegovem čudovitem smehu postalo jasno, da je duša, ki je sijala skozi te oči, iz sramežljivosti zavijala svojo nežnost in mehko v grobost. Zdaj pa se ne bo nikoli več zasmel, tudi njegova mama, ki ga ima tako rada in ki je on s tako ljubeznijo in skrbjo vedno govoril o njej, niti ona ne bo več videla tega smeha. Uboga.

Ne morem odvrniti misli drugam, zato neprestano jočem. Brina me kliče nazaj. Prosi me, naj hodim za Kajuhom. Zelo je slab. Že večkrat je padel. Spet neka hiša in običajna zmeda. Skušamo priti notri, pa ne gre. Cene ugotovi, da je že odšla štabna patrola. Krenemo tudi mi. Hodimo hitro po ozki gazi po strmem pobočju. Veter je tako močan, da jemlje ravnotežje. Vedno hitreje gredo. Pot zavija strmo navzdol. Komaj dohajam Ceneta. Naenkrat ga ne vidim več. V gozdu smo in ničesar ne vidim. Pot je ledena, tako da padam vsakih nekaj korakov. Kličem Ceneta in Kajuha. Tečem v slepo naprej. Dohitim kolono, oddahnem si malo. Tudi Kajuh je zadaj. Le Brina je zaostala. Le zakaj hodijo tako hitro, ko pa jim mora biti jasno, da se mora na tak način pretrgati zveza.

Prišli smo na širšo pot in hodimo še hitreje, čeprav prihaja od zadaj stalno vest, da ni zveze. Prišli smo v vas. Poslušam nekoga za seboj, ki pripoveduje, da smo v tej vasi bili zjutraj. Ogledam si natančneje hiše in ugotovim, da smo res prišli nazaj v vas, iz katere smo zjutraj krenili. Tako smo hodili dobrih šest ur, da bi se vrnili tja, od koder smo odšli.

Vse hiše so že polne. Vse priganjanje je zastoj. Mi bi morali hoditi za Tomšičevo, pa zvemo, da je pred nami trinajsta in še ta stoji. Dolgo časa zmrzujemo zunaj in skušamo zaspiti. Obenem se nam zdi čudno, da stojimo, ker bi bilo spričo položaja, v katerem smo, nujno, da pridemo do dneva čim dlje. Toda zveze še vedno

Kulturniška skupina 14. divizije. Od leve na desno: kurir, Marta Pavlin-Brina, Janez Weiss-Belač, Janez Lavrič, Karel Destovnik-Kajuh in Sveto Marolt-Špik

ni in tudi komandantov ni nikjer. Po dolgem zmrzovanju se odločimo in gremo v hišo, kjer smo snoči prespali. Natrpana je tako, da se le z največjo muko strpamo vanjo.

Toda nismo se še ogreli, ko pride Krt. Hitro v kolono in naprej. In spet naprej, navzdol in navzgor, tišina in vratomolne strmine, padaš, pa je cesta spet ravna in lepa in v hiši ob njej dobiš kos kruha, ki je edino, kar si v zadnjih štiriindvajsetih urah pojedel.

Prišli smo čisto v dolino. Bližamo se cesti, ki jo moramo prečkati. V bližnji vasi neprestano laja pes. Naš del kolone je prekoračil cesto. Kurir, ki prihaja od zadaj naroča, naj se komandant divizije takoj vrne. Nemška zaseda večerja nekje v vasi. Patrola, ki je šla v vas, da bi zaprla psa, je zvedela zanjo.

Od zadaj: »Hitreje naprej!« Zavili smo v nasprotni breg. Prišli smo na vrh nižjega grebena. Naenkrat odjeknejo spredaj streli. Kolona se je ustavila. Pokati je začelo tudi z leve. Čelo je zavilo v ostrem kotu na desno. Pomaknili smo se vsi v desno. Streljanje narašča. Komandanti brigad formirajo vojsko in zavzemajo položaje. Stvar je resna. Speš smo obkoljeni. Treba se bo prebijati skozi ogenj.

Borci so se razmestili po položaju. Komora in neborci dobe povelje, naj se umaknejo na sosednji greben. Vrh tega grebena so zasedli Nemci. Zato: stroga tišina!

Naprej kličejo po vrsti mitraljezce, brzostrelce in končno vse puškarje. Treba bo v juriš. Komora naj se pomakne ob vznožje hriba. Čez čas nas kličejo k vrhu. Ena četa Tomšičeve gre z minometalcem in težko bredo krit naš prehod na sosednji greben. Prišli smo srečno. Tu zvemo, da je nekaj naših že prešlo na drugo stran, v hrib, od koder je prost umik. Naši so razbili že tri bunkerje. Izgledi za prebitje

so dobri. Borci že gredo naprej, da bi nam odprli pot toda mi smo že prenestrpni in krenemo takoj za njimi.

Gremo po strmem bregu navzdol, prek potoka in takoj v sosednji breg, strm tako, da si grizemo kolena, ko se vzpenjamo po blatu v strugi hudournika. Po taki strmini še nismo hodili! Nemci nas obstreljujejo s svojih položajev s tako silo, da peklenško pokanje ne preneha niti za sekundo. Vzpenjam se, in čudno: ne čutim niti srca, ki mi dela običajno take preglavice, nahrbtnik je postal peresno lahek.

Pravzaprav niti ne vem, kam je treba priti, pa grem kar za drugimi. Skoraj sem že dosegla vrh. Tisti pred menoj so zavili desno. Brino vidim levo pred seboj kako stoji pri nekem drevesu in krenem proti njej. Nizko sklonjena se poženem do prvega debela in postanem za hip, nato pa spet dalje. Okrog ušes mi žvižgajo krogle. Čisto mirna sem in pripravljena na vse. »Če pridem prek, pridem,« si mislim, »sicer pa... se itak ne da nič napraviti.«

Sneg pod nogami je poln krvavih lis. Pogledam nekaj metrov predse in hitro odvrnem pogled. Tam leži nekdo z razmesarjenim obrazom. Moram mimo njega. Jasno se zavedam, da me ni sedaj ta pogled niti zdaleč pretresel tako kot bi me, če ne bi bilo sedaj vse v meni usmerjeno v to, da dosežem vrh grebena, in pridem tja, kamor krogle ne morejo za menoj. Še nekaj skokov od drevesa do drevesa, malo oddiha, začudenje, da me še vedno ni nič zadelo, še nekaj korakov in — že sem zunaj nevarnosti.

Mira stoji ob poti. Zvem, da je Špik ranjen v nogo. Zanimam se, če je kdo šel ponj. Mira mi zagotavlja, da je ona to uredila. Grem naprej. Malo pred menoj je Brina. Spet strmo navzdol in zopet v nov breg. Streljanje se še vedno nadaljuje, mi pa smo že v zatišju. »Komisar Rudi je ranjen v nogo.« »Komisar Aki je ranjen v trebuh. Hotel se je ustreliti, pa so ga rešili.« »Bavec iz štabne patrole je padel.« In še ta in še oni je padel, mnogo jih je ranjenih... Pregarja me predstava, da leži Špik z ranjeno nogo tam, v tistem usodnem bregu in da mu nihče ne pomaga. Spomnim se njegove včerajšnje napovedi in tesno mi je. Vsakogar sprašujem, če kaj ve o njem. Nihče nič. Z Brino in Kajuhom ugibamo. Nihče noče izraziti bojazni, čeprav je temna slutnja že v nas.

Prišli smo do prvih hiš. Dobili smo nekaj kruha in mesa. Saj smo že pošteno lačni. Pa že sporočajo, da so opazili Nemce na bližnjem grebenu. Najbolje je, da gremo hitro naprej. Pred seboj imamo še veliko cesto, potem šele bomo lahko rekli, da smo se srečno prebili. Krt pripoveduje, da imamo na vratu petnajst do dvajset tisoč Nemcev. Da jih je bilo v zasedah tu, kjer smo se pravkar pretolkli okrog pet tisoč, tako da smo lahko zadovoljni z izidom.

Krenemo dalje. V zraku je slišati letala. Hitro naprej do gozda, da nas ne zaščitijo na čistini! Toda grmenje je tolikšno, da takoj odločimo, da so Angleži. In res. Vsaj kakih tristo jih mora biti. No, Nemcem pač ne more biti prijetno pri duši, ko jih poslušajo.

Spredaj sedi na muli Aki. Ves bled je in izmučen. Trpko se mi nasmeje in mi pokaže, kje je ranjen. Nekaj vprašanj, nekaj toplih besed in krenem naprej, ker vem, da mu je govorjenje muka.

Prehod prek ceste je več kot enostaven. Počasi se kolona urejuje. Komandir Martin nam je jasno zatrdil, da je on sam uredil glede Špika in da gotovo že jaha za nami na konju. Pomirjeni smo do neke mere, vendar še vedno sprašujemo vsakogar, če kaj ve o njem. Obenem se pogovarjamo, kako ga bomo pazili, kako bomo skušali dobiti zanj kaj posebnega. Vendar ne moremo odgnati temne slutnje. Ko pa nam Braškar pripoveduje, kako je rafal presekala prsi tistega tovariša, ki je šel

reševat Špika, vzkipimo. Zakaj nam to pripoveduje, ko pa mi čisto pozitivno vemo, da so ga rešili in da jaha za nami na konju.

Nehali smo se pogovarjati o tem, kako ga bomo negovali in kakšna presenečenja mu bomo pripravili. Pot nadaljujemo zamišljeni in zaskrbljeni.

Dospeli smo na cilj. V hiši nam postrežejo s kruhom. Prišli so tudi člani štaba in Aki. Preobujem ga. Med pogovorom o današnji poti prideta Kajuh in Krn z vestjo, da Špika ni in da je imel Braškar prav. Šli so dvakrat ponj. Prvič se je moral reševalec umakniti zaradi prehudega ognja. Drugič ga je dvignil in ga skušal od vleči, ko ga je zadel rafal pod prsi.

Nič solza, nič tarnanja, samo strmenje. Nimamo več kaj početi v štabu, nimamo se nič več pogovarjati z njimi. Pojdimo tja v hišo, ki nam je določena, pojdimo, da bomo že lahko sedli in sedeli, sedeli in pustili, naj misli same begajo, kamor hočejo, predali se jim bomo, saj smo preutrujeni, da bi jim sami določali pota. Naj gredo, kamor hočejo in če nas pripeljejo v jok, bomo jokali, če v molk, bomo molčali, kdo ve kako dolgo, saj ni več volje v nas samih; zunanji dogodki nas usmerjajo, pa to le površno, ne bodo se več dotaknili duše, ki se je zaprla vase, prestrašena in začudena. Torej, tudi Špik. Zamišljeno zrem predse: »Tako bomo sedaj šli vsi po vrsti...« Nekdo se smeje, kot bi orehe stresal. Ne, saj ga ni. Tam v kotu je Janez pravkar odprl dozo, da bi si zvil cigareto. Nekdo drugi je. Saj ju ni več.

Stisnili smo se v majhno kuhinjo v prvem nadstropju hiše, kjer se je naselila štabna patrola. Umijemo si površno roke, Kajuh je nekaj urejal glede hrane in legel na posteljo. Brina leži poleg njega. Oba sta že zaspala. Mi se še nekaj pogovarjamo.

Kar nekdo pogleda skozi okno. Obrvi se mu namršijo, še gleda pozorno, kar vzklikne: »Nemci, Nemci v belih plaščih! Glej ga, nekdo že stoji tu pod oknom. Uzbuna! Nemci so obkolili hišo! Orožje!«

Speči so se zbudili in vsak mrzlično išče svoje orožje. Bombe! Kdo ima bombe!? Jaz poiščem svojo bombo in jo dam tovarišu. Streljanje se je začelo. Brina sedi na postelji poleg mene. Sprašujeva se, kaj naj napraviva. Kajuha že ni več na postelji. Streljanje se nadaljuje. Omet pada s sten. V štedilniku je ugasnil ogenj. Brine ni več na postelji poleg mene. Komandir Ivan, Šercer in še nekdo ter jaz smo ostali v kuhinji. Tovariši streljajo in vzklikajo: »Hura, juriš, fantje, držite se, pomoč gre.« Tudi v pritličju streljanje. Fantje kličejo drug drugega in si dajejo nasvete. Nekdo zahteva municijo za italijansko puško. Šercer si je prestrelil prste, ko je popravljal brzostrelko, pa spet strelja. Ivan je nameril na Nemca in sprožil. »Zadel si ga!« »Čakaj, še giblje, še eno mu pošljem!« »Dober je!« V kuhinjo je prišel Krn in ustrelil predse z revolverjem. Fantje veselo kričijo in z ostrimi opazkami spremljajo streljanje. Jaz sedim na postelji. Obula sem čevlje in primaknila bliže nahrbtnik. Za vsak primer, če bo treba iz hiše. Pa ne bo treba. Nemci se že umikajo. Fantje pa vderejo za njimi. Prišla je tudi pomoč iz štaba. Ostala sem v kuhinji sama. Vračajo se, Jože, Krn, Janez vstopi in vpraša: »Kje pa je Kajuh?« »Ne vemo. Zbudil se je, pograbil brzostrelko in zletel po stopnicah.« Janez izvede začeto vprašanje: »Kajuh je padel. Hotel je iz hiše, pa ga je pogodil.« Molčimo. Med vrati stoji Brina. Oči razprte, glavo rahlo nagnjeno. »Kaj pa je,« vprašuje, »nekaj se je zgodilo, Veri se je nekaj zgodilo.« Glas je nenavaden. »Ne, Brina, nič mi ni.« Tone je prinesel večerjo. Večerjamo pri sveči. Naenkrat vpraša Brina: »Kje pa je Kajuh?« »Najbrž je šel v štab,« pravi Janez. Jaz ne vzdržim več, čemu to. »Kajuh je padel.« Brina hoče k njemu. Joče. Sele sedaj sem zajokala tudi jaz. Saj nisem več normalna. Kot brezčuten predmet se zdim sama sebi. »Kajuh leži spodaj, v kuhinji.« »Pojdiva k njemu.«

Napotiva se v temi iz sobe prek veže in po stopnicah navzdol. In tam je ležal, v kuhinji, na umazanem tlaku, z glavo proti dvoriščnim vratom. Roke ob telesu, glavo rahlo obrnjeno v desno. Levo lice krvavo. Izraz miren, neizpremenjen.

Saj ne razumem, saj ne čutim, saj nisem več kot včasih. Odpeljati skušam Brino. Pogleda me z odsotnim pogledom, dvigne roko in kot bi mi zaupala veliko in važno skrivnost pravi: »Veš, jaz moram še ostati pri njem. Veš, res.« »Pojdiva, Brina.« Gre z menoj kot brez volje.

Prišli sva spet v kuhinjo. Sedeva na posteljo. Okrog naju so naši. Vsak nekaj govori. Prosim jih, naj molčijo. Zunaj so se spet oglasili strelji. Nekam strah me je. Nemci so se v noči vrnili po mrtvece. Naše patrole jih zasledujejo. Drugi so mnemja, da lahko mirno spimo. Spraviva se z Brino spat. Ob štirih je »pokret«, gotovo bo dolg.

*

Na poti smo. Tema kot v rogu. Strma pot navzdol. Drsi. Brina je pred menoj. Zelo oprezno moramo hoditi, da ne pademo. Kolona se komaj zaznavno premika. Spreddaj nosijo Rudija in paziti morajo. Res, čudež, da ne padejo. In vsega tega se zavedava le tam daleč nekje v zavesti. Niti za trenutek naju ne zapuša misel na našo razbito skupino, misel na naše uboge fante, na Janeza, tam pod smreko, Kajuha, na vrtu pred hišo, a kje je Špik? Zanj niti ne bova mogli povedati njegovim, kje je obležal. Ničesar njegovega ne bova mogli prinesiti njegovim v spomin. In tudi Janezove stvari so ostale s Špikom.

Dva kratka dneva, pa so v njih utonile vse misli in sanje in načrti treh mladih ljudi, ki bi čez deset let gotovo vsak Slovenec vedel kaj povedati o njih. Dva kratka dneva, pa sva v njih izgubili tri resnične prijatelje. Kako bi ne jokale. Jok je vse, kar si imava sedaj povedati. Jok prehaja iz Brininih oči v moje in iz mojih v Brinine. Sami sva: nihče ne občuti teh smrti tako kot midve. Zato ne želiva družbe nikogar, zato nimava kaj povedati nikomur, vse najine misli so pri njih, vsa najina čustva žalujejo nad njihovimi trupli, v vsem, prav v vsem, kar storiva, kar vidiva se prisotni oni, Janez, Špik in Kajuh.

Pa ne bi jokali? Saj veva, da sva izgubili tri tovariše, iskrene, resnične, ki si brez njih ne moreva več predstavljati življenja v diviziji. Ostali sva sami. Zato sva si sedaj bližji kot kdajkoli, zato se sedaj oklepava tesno druga druge, in sva odločeni, da se ne zapustiva, dokler se ne vrneva v prejšnje življenje, med prejšnje prijatelje in znance.

Čutim kako je padlo z mene vse, kar je bilo nepristnega, narejenega. Tako polno resnične in globoke žalosti je v meni.

Glej, kako lepe mačice! Včasih bi skočila k drevesu in jih natrgala. Sedaj pa samo vem, da jih oni ne vidijo in da jim ne morejo več biti všeč. Pa ne bi jokala?

In kolona hodi, zdaj hitro, zdaj počasi, podnevi in ponoči, vojska se bori, se umika in zmaguje, lepota je okrog nas, midve pa doživljava grozo, mirnost, trudnost in lepoto, vse, prav vse skozi žalost.

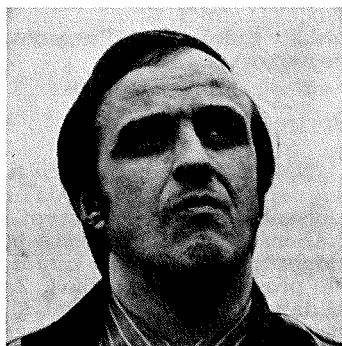
Boris Višnovec

Srečanje s partizanom

Turjak

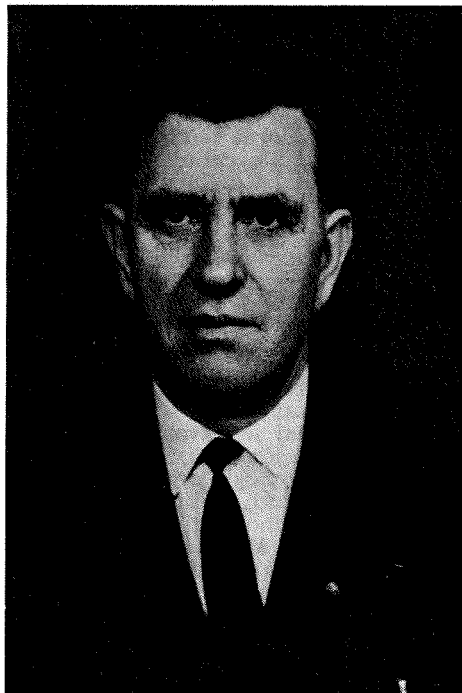
Zložno se vzpenja cesta skozi bukov gozd. V presledkih se med drevjem odpira pogled na Barje; morda je s ceste, ki vodi proti Turjaku najbolj plastično in razpeto v širino, v kateri se bleste ravne črte cest, katere sekajo kanali. Skupine hiš se naslanjajo na obronke Krima in Kureščka. Pobočja okrog Želimelj so plavkasta in črna in nekako prebodena s sončnimi žarki, znotraj strnjenih gozdov so presvetljene beline in linija, ki vodi v globino gozdov znotraj Krima vzdolž južnega roba Barja. Druga je linija ceste, ki vodi proti Ribnici in Kočevju in sledi nekemu naravnemu sunku zemlje, ki je v nekem hipu obstalo, njegova smer in moč pa sta jasno nakazani in postaneta bolj nedoločni šele onkraj Lašč, kjer ta črta izgubi svoj zastavljeni ritem in ostane samo še podaljšek te namišljene smeri. V sečišču teh črt, one prve ob južnem obrobju Barja ob stiku barjanske črnice in smrekovih gozdov ter druge, ki lebdi nad cesto in je najbolj poudarjena med Notranjimi Goricami in Turjakom in lebdi nad obronki bukovega gozda, v neki idealni točki sečišča, kjer dodaja svoj poudarek smer svetlobe in dopolnjuje dominato prostora s kontrasti onkraj doline, in razpotegnjenim, zaključenim ozadjem, ki odmeva v drugačni barvni in svetlobni skali. Gre za določen občutek prostora na stičišču vseh treh linij, kjer se nahaja grad, ki s svojo gmoto in vertikalami dodaja zadnjo dimenzijo in zaključuje povezavo med stvarnimi in namišljenimi črtami.

In v tej točki prostora s točno označenim pomenom in linijami, ki vodijo

s preračunano gotovostjo proti Ljubljani in Kamniškim planinam, je tudi stičišče zgodovinskih dogodkov. Po isti logiki bi lahko sledil razplet stoletij in tisočletij, ki predstavljajo mejnike v zgodovinskem sosledju dogodkov in ustvarjajo v tej razčlenitvi pojem, ki je

Edvard Podlogar

Turjak. Letnice. Stoletja. Imena. Končna bitka v zadnji vojni. Prisotnost in pomen dogodkov.

Portret

Nekaj dni pred obletnico turjaške bitke sem spoznal Edvarda Podlogarja. Obiskal sem ga v njegovem stanovanju v šišenskih blokih, kjer sva posedela pri razgovoru. Prišel sem zaradi podrobnosti programa ob proslavi. Zasedel sem se dalj, kot sem nameraval. Morda me je pritegnil njegov lik poklicnega vojaka in borca NOV, morda neka poteza v značaju, ki je sam ne znam pojasniti, neka gotovost v besedah in v prepričanju, ki jo je poudarila moja lastna trenutna negotovost, morda odgovori, ki jih je nakazal in s katerimi sem se v tistem trenutku ubadal. Morda sem skozi pogled, ki me je kritično ocenjeval, zasluhtil celovito osebnost, ki ne odstopa od svoje poti. Bil je splet misli, ki so izhajale iz uresničenih dejanj in nedvoumni odgovori. Zasluhtil sem pristop in pot k obširnejšim razglabljanjem, ki lahko osvetli vzgibe dejanj in nakazuje pot, ki jo je prehodila neka generacija, ko se v splošnem kaosu poteptane Evrope ni predala obupu. Bili so namigi in bili so odgovori in bila je podoba človeka, ki je govoril toplo v malo razvlečeni govorici domačina iz okolice Turjaka, vpletal stavčne zveze in sintakso kraja, kjer se je v bližini rodil slovenski knjižni jezik in ki je bil vedno blizu pomembnim odločitvam in morda je tam nekje treba iskati tudi srce Slovenije, v gozdovih, ki vodijo od Turjaka k Rogu in Snežniku.

Pogovor

— V čem je pglavitna moč generacije, ki je bila neposredno udeležena v vojni?

— V jasnosti ciljev. V brezkompromisnosti pri premagovanju težav. V sposobnosti odrekovanja.

— Tudi sedaj se ukvarjate z družbenopolitičnim delom.

— Delam v mnogih organizacijah. Nimmam prostega časa, čeprav sem v pokoju. Človek mora vedno najti zaposlitev. Biti mora angažiran. Miselno in moralno.

— Ali izključujete dvom, ko se angažirate?

— Tudi dvom je v nekem smislu v človeku prisoten. Vendar se mu ne sme nikoli predati. Premagovanje naporov in dvoma sta identična.

— Kot vojak ste živeli v različnih mestih, v različnih republikah. Borili ste se skupaj s pripadniki različnih jugoslovanskih narodnosti. Kaj so po vašem mišljenju najbolj cenili pri vas in pri drugih Slovencih in kakšno karakteristiko bi dali Slovencem kot narodu?

— Mislim, da so pri nas najbolj cenili delavnost. Imeli so nas za priden in pošten narod. To so lastnosti, s katerimi si človek in narod lahko pridobi spoštovanje.

— Rad bi vas vprašal, kako gledate na današnjo mlado generacijo, kaj mislite o kritikah, ki včasih lete na njen račun.

— To ni nič hudega, če nosi dolge lase in če kdaj malo poskoči. Meni je to všeč. To niso znaki pokvarjenosti. Zdi se mi, da prinaša tudi mnogo pozitivnega in ne smemo celotne mlade generacije enačiti s posamezniki.

— Morda je najbolj problematična tista generacija, ki je bila premlada, da bi lahko sodelovala v vojni, in ki je trenutno že prestara, da bi se udeležila pozitivnih hotenj tiste najmlajše generacije, ki je bila rojena po vojni?

— Morda je zapadla v neko praznino, ki jo skuša premagati s potrošniško miselnostjo, vključuje se v borbo za prestiž, ki se kaže v posedovanju materialnih dobrin.

— Kaže tipične karakteristike tehnične inteligence, vendar prav najmlajša generacija nastopa proti potrošniški miselnosti.

— Problemi, ki so se nakopičili v svetu, so verjetno najbližji prav tej najmlajši generaciji. Zaznavajo negativne pojave v svetu, vendar nimajo izkušenj, kako je treba usmeriti energijo in se tudi žrtvovati.

— Kot se je žrtvovala generacija, ki je bila v vojni?

— Pomemben je tudi nek širši pregled nad življenjem. Izkušnje preteklih generacij in gotovost razmejitve med pozitivnim in negativnim.

— Določen pregled daje torej trdnost na moralnem planu.

— Vojak s puško v roki je premalo. Pomembna je njegova pripravljenost, da se bori in tudi moč, da ne kloni.

— Torej je odločilen lik človeka. Njegov moralni profil.

— Smatrate, da je kritičnost pozitivna?

— Da, če predpostavlja možnost za odklanjanje slabosti.

— Mislite, da je mogoče podati profil današnje mlade generacije?

— Prepričan sem, da bi bila mlada generacija sposobna prav takih dejanj, kot smo jih bili sposobni mi.

— Sodelovali ste pri pomembnih dogodkih, pri ustanavljanju države, vedeli ste, da bo to pomembno za mnoge generacije. Ali občutite sedaj zadovoljstvo, vasa to navdaja s ponosom?

— Gotovo te delo, ki ga opravljaš iz prepričanja in ko gledaš sadove svojega dela, navda z zadovoljstvom.

— V smislu rasti lastne osebnosti, v smislu moralne moči?

— Gotovo.

— Torej izhaja tudi vprašanje sreče iz spoznanja pravilnosti lastne poti. Izhaja iz tega občutek, da življenje zveni polno.

— Tako doseže človek lastno rast, iz katere črpa moč, da premaga dvome, ki so del življenja.

— Mora vsaka generacija oblikovati življenje izhajajoč iz določenega trenutka ob upoštevanju trenutnega stanja?

— Do neke meje mora sprejemati novo, koristno.

— Kje je ta meja?

— Morda tam, kjer ne skuša za vsako ceno negirati dosežke starejših.

— Mislite življenjske izkušnje starejših generacij.

— Izkušnje in znanje.

— Pomemben je torej ustvarjalni pristop k problemu, k življenju, ki v vsakem trenutku postavlja nove zahteve. Kakšna je pri tem vloga družine?

— Ogromna. Človek dobi lahko v družini osnovna izhodišča in osnovne družbene norme. Izkušnje iz mladosti so mnogokrat zelo pomembne. Za sedaj človek še ni našel drugačnih oblik za lastno oblikovanje in življenje.

— Ko ste bili vi mladi, mislim, pred vojno, v čem vidite neko bistveno razliko?

— Mislim, da je ta razlika v upoštevanju človeka. Iz tega osnovnega stališča izhaja tudi oblikovanje človeka in njegov odnos do drugih ljudi. Važno je upo-

števanje človeka v vsakem trenutku, na vsakem delovnem mestu.

— Torej gre za spoštovanje človeka, iz katerega izhaja obratno tudi pozitiven odnos človeka do družbe.

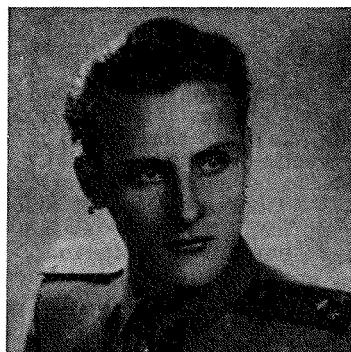
— Vsekakor. Pred vojno smo videli, kako nam zatirajo brate in sestre, nismo imeli možnosti za delo, za ustanovitev družine, za osnovno, kar oblikuje in ustvarja človeka. Povejte mi, čemu naj človek drugače živi.

— Hoteli ste spremeniti ta odnos, ko ste šli v vojno. To preoblikovanje je bilo torej vaše življenjsko delo, imeli ste cilj, ki vam je dajal moč. Imeli ste torej prepričanje, ki ste mu sledili. Bi želeli te izkušnje prenesti naprej.

— Gotovo. Velikokrat pridem skupaj z mladimi. Vidim, da jih zanima naš boj. Vodim šolske razrede po prizorišču turjaške bitke, vem, da mi prisluhnejo. Postavljajo mi zanimiva vprašanja. Rad sem skupaj z mladimi.

Proslava

Če bi hotel označiti Edvarda Podlogarja med proslavo ob obletnici turjaške bitke, bi predvsem dejal, da me je pritegnil zven v njegovem glasu, neka prepričljiva toplina, ko je pred udeleženci obudil dogodke ob kapitulaciji Italije ter razčlenil sam potek bitke za osvojitve gradu in hkrati razmišljal o sedanjosti. Ritem besed je sovpadal z ritmom gričev, ki so se oddaljevali v ozadju in sinhronizirali prisotnost zgodovine in vseh dogodkov v nekem globljem, prepričljivem, vselej prisotnem zaporedju, ko je kot govornik omenjal življenja tlačanov in kri, ki je pojila pobočja gradu. Življenja, ki so omahnila v smrt, so dobila svoj smisel v trenutku, ko je izzvel poslednji spopad pod grajskimi zidovi. Stremljenja zgodovine so obstala v nekem določenem trenutku, ki je postalo prelomno za razumevanje naših hottenj in bodočnosti.

Tone Kebe

Iz Polhograjskih Dolomitov na Primorsko

Čez dobre pol ure sva bila že dokaj globoko v dolini. Približevala sva se belim lisam med drevjem, ki sva jih kljub temni noči opazila na nekaj metrov pred seboj. Mislila sva, da bova zopet zadela na skladovje kamenja. Kmalu zatem sva pod nogami začutila vaški kolovoz. Bele lise so sedaj dobile že bolj razločno podobo, podobo vaškega pokopališča, ki je ležalo le dobrih pet metrov skoraj navpično pod potjo. Zaradi strmine pobočja je pokopališče kar vkopano v teren kakor terasa, da ima kolikor toliko ravno površino. Obšla sva dom mrtvih in kmalu prišla na vaško cesto. Po poti sva šla nato popolnoma tiho naprej, meneč, da bova vsak čas prišla do vasi. Vas pa je bila oddaljena še kakšnih štiristo metrov. Šepetajoče sva se pogovarjala in se veselila ljudi, ki nama bodo dali kakršnekoli informacije o naši skupini, še bolj pa sva se veselila hrane, ki bi se nama po tolikih dneh stradanja pošteno prilegla. V temi sva med šepetanjem zagledala obrise hiš in kmalu sva prišla do prve hiše. Nisva bila oddaljena še pet metrov do stavbe, ko je nočno tišino rezko pretrgal klic: »Chi va là?« Presenečena sva instinktivno skočila pod cesto in v zavetju struge malega hudournika bežala navzdol. Italijani so zelo hitro reagirali. Takoj so spustili za nama nekaj rafalov in metali bombe. Med pokanjem in treskanjem bomb se mi je med tekom ob korenino zataknila puška, in zaradi sunka sem nekaj metrov nižje padel po tleh. Skočil sem nazaj in otipaval mesto, kjer naj bi ostala moja spremljevalka. Kmalu sem jo zatipal in zdrvel dalje navzdol. Med tem časom sem izgubil zvezo z Mirkom. Italijani so še pokali in kričali, zato s klicj nisem mogel najti tovariša. Šele nekaj sto metrov nižje sva se z žvižgi zopet našla. Že med potjo sva se domenila, da se bova v primeru »razbitja«, iskala s požvižgavanjem. Ob snidenju mi je Mirko takoj povedal, da je med begom izgubil alpinsko pelerino, ki jo je bil dobil v spopadu pri Čenebli in za katero mu je zelo žal. Drugi dan so jo v grapi našli Italijani in jo razkazovali ljudem po okoliških vaseh ter jim govorili, da so ubili partizana. To jim ni bilo težko dokazati, ker je bila pelerina še vsa krvava in preluknjana. V večjem loku sva se oprezno pomikala nazaj proti pogorju Stola. Nisva hotela nadaljevati poti v dolino Nadiže, ker se nama ni zdela varna. Že pred nama je v to smer odšla naša brigada. Pričakovala sva, da bodo preiskovali teren prav proti dolini, posebno še zaradi najinega umika, ker prav gotovo mislijo, da gre za več partizanov. Višje proti Breginju sva prečkala cesto in se nekaj sto metrov višje skrila v gosto grmovje. Tu sva dočakala dne. Iz grmovja sva previdno ogledovala okolico. Ob cesti proti Breginju sva zapazila zasede, na vrhu

Stola pa je bilo zopet polno vojaštva. Tudi na pobočju hriba je bilo dosti vojakov, ki so preiskovali teren in se glasno pogovarjali. Bili so tako blizu, da sva slišala še celo vojaška povelja. Takrat nisva vedela, da sva se na dober kilometer približala breginjski postojanki. Ves dopoldan se nisva premaknila izpod vejevja. Lakota naju je že pošteno pestila. V travi okrog grmovja sva zato iskala kislice, da bi jo žvečila. Namesto kislice pa sva našla lističe od jagod, zatem pa še popolnoma zelene jagode, a vseeno so nama teknile. Že popoldne so se glasovi preiskovalcev nekoliko umirili in tudi midva sva postala boljše volje.

Na večer sva se iz skrivališča podala zopet v dolino. Ni bilo še tako temno, da bi naju ne opazili, zato sva se morala izogibati travnatim jasam. Ko sva se približala cesti ne daleč od Breginja, sva ob njej zagledala večjo italijansko zasedo. Bila je le nekaj deset metrov od naju. V kritju grmovja sva nato sunkovito skočila čez cesto na drugo stran. Pod zaveso že dobro ozelenele koruze sva se plazila naprej, da bi se čimbolj oddalila od ceste in od zasede nad njo. Po vseh štirih sva zlezla še nekaj metrov dalje in tam počakala trde teme. Namenila sva se v loku obiti postojanko Breginj in priti v vas Logje. Takrat še nisva vedela, da se tako imenuje. Vas smo pred nekaj dnevi ob pohodu v Benečijo opazovali z Matajurja skozi presek gorovja Mije. Prav skozi ta naravni presek je pred tisočletji tekla struga Nadiže in pri sedanjem naselju Štupice nadaljevala svojo pot. Vas Logje sva več ur opazovala s Stola in zdelo se nama je, da tam najbrž ne bo sovražnih vojakov. Vas leži le štiri kilometre južno od Breginja. Leži na polici nad grapo Nadiže, ki je tod izdrla najbolj globoko strugo. Najprej sva presekala ovinek čez polje pod Breginjem in kmalu zatem prišla na cesto, ki pelje v Logje. Na cesto sva prišla nekoliko pred strmim prepadom, prek katerega je speljana dalje. Vso pot od najinega skrivališča semkaj sva hodila bosa, da ne bi koga opozorila nase. Po cesti sva hodila le nekaj časa, dokler nisva zapazila bližnjice, ki prečka ovinke. Skoraj po dveh urah previdne hoje sva prišla do napačališča in vodovoda nad vasjo. Poleg je vaško pokopališče, nekoliko naprej pa cerkev. Pot v vas vodi mimo cerkve, ki je postavljena v vasi na najvišji točki. Zaradi varnosti sva vas okrožila in se ji približala s spodnje strani. Bila sva previdna, saj so ob cerkvah in vzvišenih mestih sovražniki zelo radi postavljali zasede. V vas sva prišla tako potihem, da ni zalajal niti en pes. Že prej naju je tišina v vasi nekoliko pomirjala, kajti če bi bili v vasi Italijani, bi psi divje lajali. V vas sva prišla ob pozni uri, ko so že vsi vaščani spali. Edino v eni hiši je še brlela svetilka. Stisnjena v kot hiše sva prisluškovala. V gornjih prostorih sva zaslišala rahlo hojo in polglasno pokašljevanje. V vasi pa je bilo vse mirno, kot da ne bi bilo vojne. Ta hiša, ki je imela luč, je imela kaj čuden vhod. Po stopnicah, bolje rečeno po lestvi, sva prišla skozi temno podstrežje do vrat, ki vodijo v nekakšno kuhinjo. Še preden sva prišla do vrat, jih je odprla prestrašena ženska, ki naju je zaslišala že ob vzpenjanju po lestvi. Nadejala se je najbrž vseprej kakor pa oborožena nočna gosta. Hitro sva jo pomirila in ji na kratko povedala, kdo da sva in kako je z nama. Žena je že nekaj slišala o partizanih in tudi vedela, da jih v vasi podpirajo. Ta vas namreč ne sodi med tiste, ki so že od leta 1866 pod Italijo, čeprav ima vse značilnosti beneške vasi. Imela je ta ženska že nekaj pojmov o OF, o partizanih pa je imela dobro mnenje. Bila sva lačna, zato sva jo takoj poprosila za hrano. Na štedilniku, bolje rečeno na ognjišču, je imela v bakrenem kotličku le nekaj ostankov od polente, predvsem skorjo, ki se je držala posode. Pokazala nama je kotel in rekla: »Saj tega ne bosta jedla, drugega pa nimam.« Mislila je, da je to preslaba hrana za naju. Pojedla pa sva vse ostanke in posebno nama je teknila lepo zapečena skorja. Seveda, ostankov ni bilo toliko, da bi se najedla. Pojedla pa sva jih kot najboljšo poslastico. Ob slovesu naju je pospremila do vrat, in nama pokazala hišo malega trgovca Lavrenčiča. Rekla je, da je dober človek, da ima mogoče

že zvezo s partizani. Poslovila sva se in potem storila, kar nama je svetovala starka. Kmalu nato sva že stala pod Lavrenčičevim oknom in ga zaprosila, da nama odpre. Čakala sva pred kamnitimi stopnicami hiše le nekaj trenutkov in že sva mu sledila v kuhinjo. Že prej sva mu povedala, da sva slovenska vojaka, partizana, on pa naju je opozoril na tišino, da ne bi prebudili družine. Rekel je, da za take stvari ve najraje sam. Domnevala sva, da je imel z našimi že opravka. Usedli smo se okrog štedilnika in takoj nama je prinesel dve škatlici cigaret »popolare«, kot da bi vedel, da že več dni nisva imela cigarete v ustih. Sam od sebe je začel pripravljati večerjo, saj je vedel, da sva lačna. Že prej sva mu povedala o našem pohodu in o vseh težavah, ki so nas spremljale. Prinesel nama je kruha, sira in polente. Zraven pa sva dobila še vsak veliko skodelico mleka. Posebej zame je pripravil še vroč čaj z rumom. Opazil je, da sem močno prehlajen in poln kašlja. Že od Drnogle naprej sem se slabo počutil. Omo-gočil mi je, da sem si zmeril vročino; in živo srebro je pokazalo nad 38 stopinj. Med živahnim pogovorom o partizanstvu nas je »zasačila« žena, ki je iz sosednje sobe zaslišala naše pogovore. Našemu pogovoru se je priključila mimo gospodarjeve volje. Oba pa sta potem pazila, da se ne bi prebudila še hči. Čeprav je imela že okoli triindvajset let, je nista hotela vključevati v povezavo s partizani, to z izgovorom, da je za take reči bolje, če zanje ve čim manj ljudi. V vasi je tedaj vedelo za partizane le nekaj družin prek organizacije OF, ki je bila v nekaterih spodnjih vaseh Breginjskega Kota že razvita. Zahvalo za to je treba izreči neumornemu aktivistu Ferdu Kravanji-Skalarju, ki je s svojimi sodelavci prodrli tudi na to najbolj zahodno primorsko področje. Pri tem mu je aktivno pomagal domačin Ivan Skočir, s partizanskim imenom Golob, doma iz Potokov pri Borjani.

V pogovorih z gostiteljema sva se dotaknila tudi italijanskih posadk. Povedala sta nama, da je le v Breginju stalna posadka karabinjerjev, ki je bila tiste dni povečana še z enoto alincev. Postojanka pri Robiču pa nam ni nevarna, saj je oddaljena več kot deset kilometrov. Dejala pa sta, da v vas Logje redno vsak dan prihaja patrolja karabinjerjev in da se obvezno ustavi tudi v njegovi hiši.

Ura je bila že okoli dveh po polnoči, ko sva se namenila oditi iz vasi. Še prej pa sta nama gospodar in žena pripravila popotnico. Vsak je dobil s sabo nekaj štručk kruha, ki so imele obliko harmonike. Tak način peke kruha sem poznal še od doma, v partizanih pa takih štručk sploh nisem videl. Za vsakega sta pripravila še posodo za hrano (novo, aluminijasto, s pokrovom za meso), novo žlico in nožek, najmanj po dva kilograma sira, nekaj škatlic cigaret in še veliko steklenico vina. Vino sva pila že med večerjo. Nisva verjela lastnim očem, ko se je vsa ta obilica hrane znašla v najinih nahrbtnikih. Po več dnevih prehrabene »suše« tako razkošje, kakor iz pravljice iz sanj! Ko naju je gospodar pospremil skozi vrata, naju je vprašal, kam sva namenjena. Povedala sva mu, da se misliva čez Nadižo umakniti v gozdove Mije in tam poiskati sled za borci Gregorčičeve brigade. Ker nisva poznala terena, nama je predlagal, da bi še čez dan ostala pri njem in se skrila v kleti njegove hiše. Rekel je, da bo do večera že zvedel, kje je skupina, in da naju bo obvestil. Misli je, da bo dobil obvestilo od drvarjev, ki so v Miji podirali les. Zaradi pozne jutranje ure in zaradi utrujenosti sva povabilo sprejela. Odpeljal naju je v klet pod trgovinico, v prostor, kjer je imel shranjene zaboje. V kleti je bilo polno »lesene volne«, ki sva jo spravila na kup, da bi na mehkem spala. Po gospodarjevem odhodu sva se zarila v mehko »postelj« in nadaljevala z jedačo, ker nama je bilo tisto, kar sva dobila gori, še vedno premalo. V suhem in toplem zavetju še dolgo nisva mogla dojeti te velike spremembe. Razčlenjevala sva pogovore z gospodarjem in se čedalje bolj uverila v poštenost in iskrenost, ki jo je do naju pokazal. Tudi žena je bila prijetna. Pripeljal jo je med prvo svetovno vojno nekje iz Avstrije. Pri govoru se ji je še vedno zatikalo.

Nezaupanje je nama povsem izginilo in kmalu sva se pogreznila v sen. Spala sva morda le kakšnih pet ur, potem sva se spet pogovarjala. Ves čas me je še silil kašelj, ki sem ga dušil tako, da sem se zavijal v odejo in si potiskal roke na usta. Vseeno pa se je moralo moje kašljanje slišati tudi ven. Prostor, kjer sva bila, in trgovinica nad nama, je bil predeljen samo z enojnim stropom tako, da so bile na tramovje položene močnejše deske. Zato sva tudi midva dobro slišala ljudi nad sabo, ki so hodili nakupovat in se pogovarjali.

Z Mirkom Gromom, ki je bil doma z Vrhnike pri Ljubljani, sva nadaljevala pogovor o najini preteklosti. Še ko sva bila na Stolu, sva se pogovarjala o mladosti, ki sva jo preživela vsak v svojem okolju in v socialni sredini. Povedal mi je, da je sin že upokojenega višjega veterinarskega oficirja. Pomanjkanja v mladosti ni poznal, ker je imel oče za tedanji čas razmeroma dobre prejemke. Zato se je lahko vpisal na srednjo šolo v Ljubljani. V družini so se zelo dobro razumeli. Posebno navezan je bil na svojo mamo. Spomin mu je segel v rano mladost. Doma so se pogovarjali, kaj bi kupili mami za rojstni dan. Ugibali so, kaj bi jo najbolj razveselilo. Mali Mirko pa se je naenkrat skorajžil in predlagal, da bi ji kupili zlato krono, da bi postala kraljica. Vsi so se mu smejali, tudi mama, ki ga je potem stisnila k sebi. Mirko je v stari Jugoslaviji pripadal vrsti Sokolov in je postal velik Jugoslovčan. Po razpadu Jugoslavije se ni mogel sprijazniti z resnico, da so mu okupatorji zasedli domovino, v začetku leta 1942 pa je že sodeloval z OF. V prvi polovici 1942. leta se je vključil v Dolomitski odred.

Precej drugačna je bila moja mladost. Odraščal sem v delavsko-kmečkem okolju in ob vsakdanjem pomanjkanju. Politične opredelitve se še nisem povsem zavedal, vendar sem se prišteval h krščanskim socialistom Krekove vrste, ki so hoteli s pomočjo zadrugištva preoblikovati svet. V to smer me je potegnilo bivanje v Ljubljani, ko sem končal dveletno zadrugišno šolo. Prav zadrugištvo me je približalo socializmu, zato sem se ob prvih srečanjih s politično literaturo v času okupacije takoj navdušil zanj. Tako sva se srečala z Mirkom z dveh koncev Notranjske, on z Vrhnike, jaz pa iz Cerknice, vsak s svojim političnim prepričanjem in vsak z druge socialne sredine. Brez kake sprtosti, ki je bila včasih posebna lastnost politično opredeljenih ljudi, sva se borila za iste smotre in si bila v slabem in dobrem zvesta tovariša.

Bližala se je že deseta ura dopoldne. Od zunaj, izpred hiše, se je približevalo glasno govorjenje. Prisluhnila sva govorici, ki je bila nenavadno temperamentna. Kmalu so tik zidu nad najinima glavama zaštorkljali okovani čevlji. Tedaj sva že razločno slišala italijansko govorico. Oddelek karabinjerjev je kakor vsak dan prišel na patroljo v Logje in se ustavil pri Lavrenčiču. Šele tedaj sva opazila, da je bila dober meter nad najinima glavama, kjer sva spala, napol odprta majhna lina, in le napol zadelana s cunjami. Tik ob lini so stopali karabinjerji, zato sva korake še bolj slišala. Ko so stopali po kamnitih stopnicah in nato po lesenem mostovžu do trgovinice, pa so povzročili pravo bobnenje. Gospodar nad nami jih je korajžno pozdravil in se v razmeroma prijateljskem tonu pogovarjal z njimi. Žena je bila tudi nekaj časa v trgovinici, a je le malo govorila. Slišala sva, da so se pogovarjali o partizanih na Miji, kar se je dobro razumelo. Ob odhodu Italijanov sva razločno slišala karabinjerja, ki je v italijanščini rekel: »State tranquilli, arivederci!« (bodite mirni, na svidenje!) Zopet so šli v gosjem redu nad nama tako blizu, da bi jih lahko prijela za noge, če bi se le malo stegnila skozi lino. Ob odhodu italijanskih karabinjerjev sva bila z Mirkom pripravljena na morebitni spopad s puškama in s pripravljenimi bombami. V izdajstvo sicer nisva verjela, pripravljena pa sva bila zaradi morebitne preiskave hiše. Italijani so bili nad nama v pogovoru le kakšne četrt ure, a minute so se vlekle kot večnost. Ves čas me je dušil silen kašelj, ki ga kljub preteči nevarnosti nisem mogel povsem

ukrotiti. Dobre pol ure po odhodu patrolje, ki je štela devet mož, je prišla k nama v klet gospodarjeva žena in nama prinesla tople hrane. Povedala nama je vse, kar so ju z možem izpraševali. Posebno so se zanimali, če pridejo partizani kaj v vas, koliko jih je in če jim onadva dajeta kaj hrane. Seveda sta se oba delala nevedna. Patrolja je izrazil prepričanje, da so se partizani pomaknili dalje proti Matajurju. Pri tem so Italijani kazali zadovoljstvo, češ da je zanje bolje, da se ni treba spopadati. Noben izmed njih ni kazal kaj več volje, da bi hajkal za partizani.

Gospodinja je bila v skrbeh in je prestala veliko strahu. Moj kašelj je zelo dobro slišala, zato ob pogovoru z Italijani skoraj ni prišla do besede. Umaknila se je v kuhinjo in v strahu pričakovala, kaj bo.

Toda vse se je lepo končalo, za naju in zanje. Čez dan sva še vedno ostala v kleti, iz kuhinje pa so nama prinašali tople in dobre hrane. Tako dobro se nama v partizanih še ni godilo. Najino razpoloženje je bilo zato še boljše. V mraku sva se podala v gornje prostore, kjer naju je kmalu »odkrila« še domača hčerka. Vsi smo se še pozno zvečer pogovarjali ob opreznosti domačih, da se ne bi pojavil kdo od nepoklicanih. Pozno zvečer sva se poslovila. Ob odhodu so nama domači še povedali, da bova našla pri mostu ob Nadiži hlev s senikom, kjer lahko prenočiva. V primeru nevarnosti bi naju skušali s klici opozoriti. Ob slovesu sva obljubila, da se bova kmalu spet oglašila.

Predlog Lavrenčičevih, da bi prespala na seniku ob Nadiži, pa se nama je zdel prenevaren. Že v vasi sva se drugače odločila. Ne da bi naju kdo opazil, sva splezala po lestvi na svisli nekega gospodarskega poslopja. Zarila sva se pod seno in kmalu trdno zaspala. Problem hrane naju ni skrbel, saj sva bila z njo še dobro založena.

Ko se je zdanilo, sva že navsezgodaj zaslišala govorjenje nepoznanega gospodarja. Kmalu nato se je začel vzpenjati na svisli, da bi nabral krme za živino. Trgal je iz kupa seno in si ga nalagal v naročje. To je ponovil večkrat in seno nato odlagal nad odprtino, ki je vodila v hlev. Pri nabiranju krme pa bi kmalu lahko enega izmed naju zagrabil za nogo. Da ne bi bil preveč prestrašen, sva se mu že mislila oglasiti, a prav tedaj je delo prenehal. Na srečo sva imela puški pri sebi in ni nič sumljivega opazil. Odšel je, potem pa sva imela ves dan mir.

Sredi popoldneva sva se »ojunačila« in se splazila izpod senene odeje. Tiho sva se razgibavala na podstrešju. Moj kašelj se je že polegel in nisem več predstavljal »nevarnosti«. Ob podstrešnem sprehodu pa sva nenadoma zaslišala italijansko govorico in glasno smenjanje. Že sva pomislila na to, da naju je gospodar videl in izdal. Napeto sva prisluhnila in previdno pogledala skozi podstrešno linico. Ne daleč stran sva zagledala italijanske vojake, ki so balinali pred vaško gostilno. Čeprav je bil sovražnik tako blizu, sva se midva tedaj počutila povsem varna.

Proti večeru so Italijani odšli in vas je bila zopet brez vojaštva. Ko se je znočilo, sva zlezla s hleva in se napotila po vasi. Tisti večer sva se srečala še z drugimi vaščani pod vasjo na poti proti Nadiži. Potem sva zavila po veliki strmini naravnost v korito Nadiže. Prešla sva kamniti obokani Napoleonov most in se namenila k staji onstran mostu, kakšnih dvesto metrov nižje. Noč sva prespala brezskrbno in brez straže. Bila sva precej neprevidna, kar bi naju lahko stalo glavo. Takrat še nisva vedela, da z one strani Mije od Štupice večkrat prihaja na to stran večja vojaška patrolja, ki bi naju lahko iznenadila. V dneh, ko sva bila sama, sva se povezala še z drugimi vaščani v Logjih. Povezala sva se tudi z ljudmi iz vasi Robedišče, ki je edina vas Breginjskega Kota onstran Nadiže. Kmalu so v obeh vaseh skoraj vsi ljudje vedeli za naju. Pozno ponoči sva ostajala v vaseh, podnevi pa sva se zatekala v gozdove Mije.

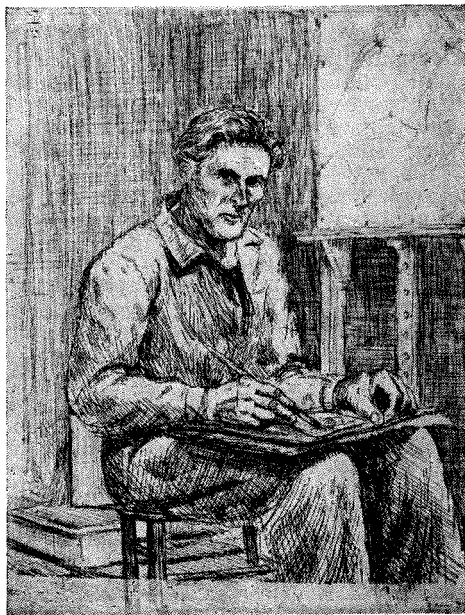
(Nadaljevanje)

Janez Dolenc

Akademski slikar in likovni pedagog Ljubo Brovč

Bilo je v letošnjem februarju. 54-letni akademski slikar in profesor likovne ter tehnične vzgoje na tolminski gimnaziji Ljubo Brovč je kot borec-prekomorec urejal potrebno dokumentacijo za upokojitev. Sanjaril je o dnevih, ko bo končno rešen obveznosti na gimnaziji in drugod in ko se bo lahko povsem predal tistemu bistvenemu: slikanju, umetniškemu delu. V duhu si je zamišljal barvite

Ljubo Brovč: Avtoportret, suha igla

motive tolminske pokrajine, ki jih bo prenašal na platno. V stari Gorici si je nabavil novih čopičev, barv, platna... »Spomladi, ko bo vsa Tolminska v mehkih pastelnih barvah, takrat bom začel zares,« je govoril zasanjano, »saj je tudi zadnji čas, da zastavim zares...«

V ponedeljek, 25. februarja, je še celo dopoldne poučeval, potem je šel na sedež ZB v Tolminu po gradivo, ker je naslednji dan nameraval v Ljubljano na posvet o zadevah prekomorcev. V pisarni ga je nenadoma zadelo, vrglo neusmiljeno. Srčni infarkt! V šempetrski bolnišnici si je naslednje dni sicer nekoliko opomogel, toda v soboto, 2. marca, je njegovo srce za zmerom obstalo. Ležal je na svoji šoli, poleg odra je viselo njegovo zadnje delo: Nemški Rut v žarečih jesenskih barvah. Dijaki so mu s cvetjem zasuli prezgodnji grob.

Prihajala je pomlad, o kateri je sanjal, in dahnila sveže barve po Tolminski — toda že na okvire napeta platna so ostala bela, nedotaknjena... Umetnikova roka je omahnila, veliki načrti so ostali neuresničeni.

Usoda mu v življenju ni prizanašala. Njegovo življenje je bil pravzaprav neprestan boj in neprestano delo. Njegov rod je rod znanih samoukov in protifašističnih borcev v Baški grapi. Oče Ivan je bil proletarec, gozdni delavec, živeč na Grahovem. Poročil se je s Terezijo Volf iz Nemškega Ruta in sin Ljubo se jima je rodil 4. septembra 1919. Oče se mu je smrtno ponesrečil pri delu v gozdu že naslednjega leta, zato ga skoraj ni poznal. Mati se je nato ponovno poročila z Ivanom Žefranom, po domače pri Kova-

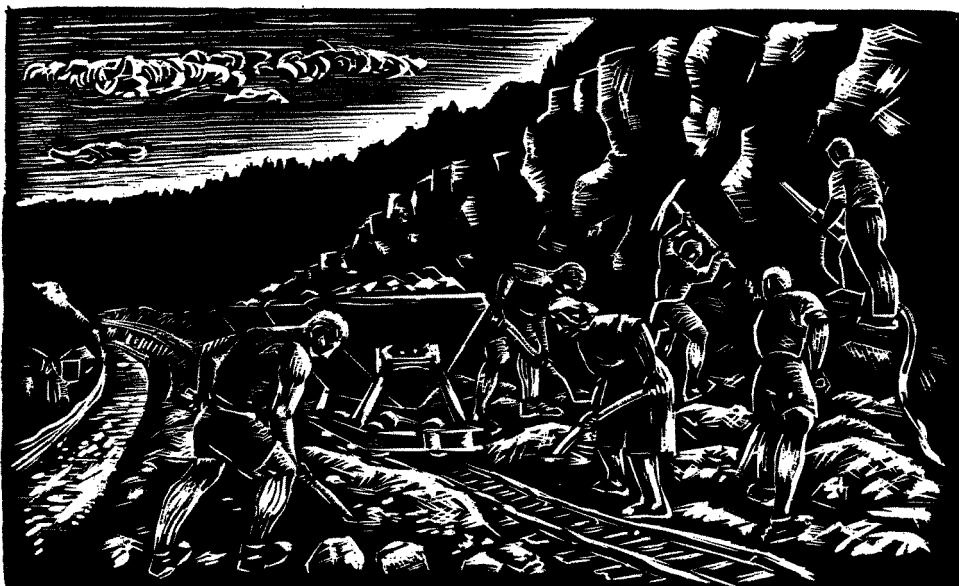
Ljubo Brovč: Zločini okupatorjev, linorez iz študijskih let

ču na Koritnici. Ljubo je tu potem preživel svojo mladost in dobil še dva polbrata in dve polsestri. Očim ga je imel rad, menda skoraj raje kakor lastne otroke.

Se preden je hodil v šolo, je že navdušeno risal in odlično narisal svojo 90-letno staro mater. Tudi v osnovni šoli se je pri znanem učitelju Močniku izkazal v risanju in zanimanju za tehniko. Ko se je moral priljubljene učitelja Močnika posloviti in so prišli italijanski učitelji, jim je Ljubo s sošolci marsikatero zagodel. Vpliv tigrovske organizacije je bil v Baški grapi tudi na mladino zelo močan. Domačo osnovno šolo je končal leta 1933, v letih hude gospodarske krize in stopnjujočega se fašističnega pritiska. Da bi v takih razmerah mogel študirati, še misliti ni bilo! Postal je delavec na gradbiščih hidrocentral ob Soči: Doblar, Plave...

Tik pred vstopom Italije v vojno, marca 1940, je moral v osovraženo italijansko vojsko. Tedaj se je začela nje-

gova odisejada. Služil je v 36. pešadijskem polku v Modeni. Zaradi neustrašnega izpričevanja svoje narodnosti so ga avgusta istega leta razorožili in poslali v specialni delavski bataljon na Sicilijo. Oktobra 1942 je moral iti v Libijo. Ko je angleška 8. armada predrila fronto, so ga ponovno vključili v redno vojsko in poslali na fronto ob tuniški meji. 3. aprila 1943 je prebегnil k Angležem. Le-ti so ga poslali v Egipt in junija 1943 vključili v kraljevo vojsko begunske jugoslovanske vlade. S to vojsko je bil v Palestini in Siriji, obenem pa si je ves čas prizadeval, da bi prišel v tiste enote, ki so se izjavile za Tita. Ker so Angleži to prehajanje močno ovirali, se mu je posrečilo priti med prekomorce šele 4. januarja 1944. Nekaj časa je sodeloval pri urejanju taborišč in sprejemanju beguncev iz Jugoslavije. Obiskoval je enome-sečni tankovski tečaj, nakar se je vključil v pravkar ustanovljeno Prvo tankovsko brigado. Z njo je odpotoval v Bari in konec avgusta 1944 na Vis. S svojimi

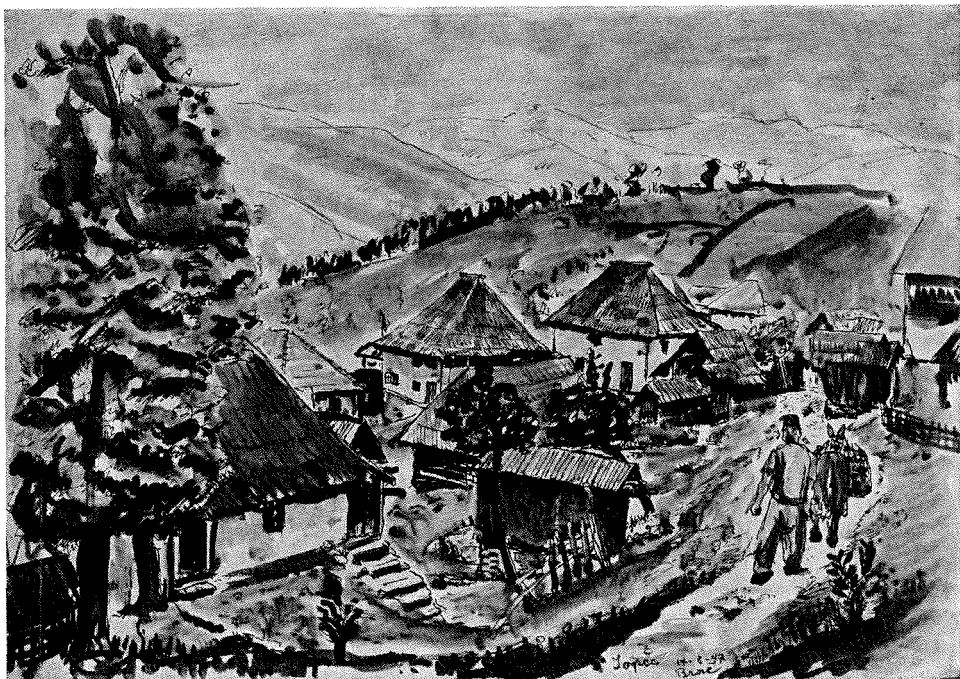
Ljubo Brovč: Delo na mladinski progi, lesorez iz študijskih let

risbami je vzbudil pozornost v brigadi in premestili so ga v Agitprop vrhovnega štaba. Ze v septembru je z vrhovnim štabom odpotoval v Srbijo in 20. oktobra prispel v pravkar osvobodjeni Beograd. S prihodom v Beograd so se pričele uresničevati njegove mladostne sanje. Znani partizanski umetnik slikar Djordje Andrejević-Kun mu je pomagal, da je opravil nekaj risarskih tečajev in da je kljub pomanjkljivi predizobrazbi v oktobru 1945 opravil sprejemni izpit na akademiji za upodabljačo umetnost v Beogradu. Po demobilizaciji je pri svojem učitelju Djordju Andrejeviću-Kunu dobil celo stanovanje in vse življenje je bil potem z njim v prijateljskih stikih.

Po prvih dveh semestrih na beograjski akademiji je šel z mladinsko brigado delat in risat na progo Brčko—Banovići, jeseni 1946 pa se je vpisal v tretji semester nove ljubljanske likovne akademije. Tu je delal s sošolci Šubicem, Slano, Znidarčičem in drugimi. Leta 1947 je šel spet na mladinsko progo Šamac—Sarajevo. Z obeh mladinskih akcij je prinesel veliko motivov o delu brigadirjev in o slikoviti bosenski pokrajini in ljudeh. V Ljubljani je risanje in večerni akt študiral pri Slavku Pengovu, v tehniko slikanja z oljnimi barvami ga je uvajal Gabrijel Stupica, v skrivnosti grafike pa Božidar Jakac. Jeseni 1949 je diplomiral iz slikarstva in grafike in se po diplomi

takoj poročil s sovaščanko Marico, uslužbenko na krajevnem odboru. Dobil je dekret za pouk likovne vzgoje na gimnaziji v Postojni, želel pa je priti bliže doma. Dve leti je moral še odslužiti v Postojni, preden se mu je jeseni 1951 odprlo mesto na tolminskem učiteljsišču.

Poslej je njegovo delo posvečeno rodni Tolminski. Njegova tragika pa je, da ni znal nikomur odreči, da si je naložil preveč in na preštevilnih področjih in s tem preveč razcepil svoje moči. Nekako tudi ni več mogel najti časa in mira za zbrano umetniško delo. Poleg zahtevnega pedagoškega dela je bil precej časa upravnik dijaškega doma, ki že sam zase zahteva celega človeka. Pri tolminskem gledališču in pri šolskih dramskih predstavah je vedno zasnoval in izdelal scenerijo in pomagal igralcem pri maskiranju. Za številna partizanska obeležja in spomenike na Tolminskem je napravil osnutke, najlepši od vseh je spomenik padlim borcem v domači Koritnici. Na gimnaziji je prevzel še pouk tehnične vzgoje in sam popravljaj vso škodo na orodju in strojih, ki so jo povzročili nerodni dijaki. Naložili pa so mu še številne druge funkcije. Zelo ga je bolelo oddaljevanje od nekdanih idealov v naši družbi in kot značajan komunist se nikomur ni bal povedati resnice v obraz, zato se je pa velikokrat zameril. S svojo pridnostjo in poštenostjo nam je bil

Ljubo Brovč: Bosenski motiv, 1947, lavirana risba

vsem zgled. Prejel je nekatera priznanja družbe: še v partizanih medaljo za hrabrost, po vojni pa medaljo za zasluge za narod, red dela tretjega reda, priznanje OF — priznanje za tisto njegovo bistveno, za njegovo umetnost, tega pa ni dočakal.

Umetniško ustvarjanje je bilo pri njem poseben problem, ki ga do smrti ni uspel razrešiti. Še kot študent akademije je bil zelo uspešen v grafiki pod Jakčevim vodstvom. To nam pričajo številne risbe, lesorezi, linorezi, jedkanice ipd. Po končanem študiju pa ga je povsem prevzela barva v oljni tehniki tako pri portretih kakor pri pokrajinskih študijah. V zapuščini je več avtoportretov, portretov žene in drugih sorodnikov in znancev. Za krajinarstvo si je izbral nekatere slikovite koticke v še prvinsko naravni Tolminski, kjer se je ob istem motivu znova in znova preizkušal in iskal svojsko pot slikovnega izraza. Ti motivi v raznih barvnih in svetlobnih odtenkih so Most na Soči, Soča pod Prapetnim in pod volčanskim mostom, stari Tolmin, Tolminska Korita, Baška grapa... Zaradi hrupnega modernizma se je s temi realističnimi deli nekoliko bal stopiti v

javnost, prestrujiti se pa nekako ni mogel. Bil je pač neizumetničen slikar, ki je s svojim delom hotel biti razumljiv še tako preprostem gledalcu. Nekomunikativno slikanje se mu je zdelo jalovo početje. Vendar se je bal, da bi ga imeli za primitivnega zastarelega realista in je občasno povsem prenehal slikati ter se ukvarjal s pedagoškimi in tehničnimi opravili. Zaradi močnega nagnjenja po izvirnem ustvarjanju pa mu to početje ni prinašalo notranjega zadoščenja in tako se je večkrat znašel v duševni in ustvarjalni krizi. Ko se je ravno začel reševati iz te krize, pa je ugasnil za zmerom.

Dvakrat samo — leta 1954 in 1962 — je pokazal svoje delo občinstvu na razstavah v avli tolminske kinodvorane. Spričo odmaknjenega kraja in slikarjeve skromnosti sta bili v javnosti skoraj neopaženi. Tretjič bodo razstavljeni njegova dela na spominski razstavi v tolminski knjižnici v oktobru letos. Njegov opus šteje poleg grafik okrog 80 del v olju. Ne glede na odmev te posmrtna razstave bo njegovo delo vedno dragocenejše. Čeprav je telesno preminil, bo v svojem delu vedno živel.

Janko Poljanec

S. A. Tokarev: Vera v zgodovini narodov sveta

S prevodom knjige »Vera v zgodovini narodov sveta,« ki ga je po drugi, dopolnjeni izdaji iz leta 1965 oskrbel Ludvik Mrzel, dobivamo Slovenci naposled prvo ne le strokovno dognano, marveč tudi dovolj široko zasnovano delo o izvoru, razvoju in pomenu posameznih verstev. Knjige s tega področja, ki smo jih že dobili v prejšnjih letih, kot na primer Heinchelinova »Izvor religije« in Dominijeva »Oris zgodovine verstev«, se namreč tako ali drugače ukvarjajo le z delom široko razvejane in prepletene problematike oziroma z dokazovanjem posameznih tez, ki izhajajo iz marksistične teorije o družbi in religiji. Čeprav ima tudi tukajšnji avtor, ugledni ruski znanstvenik, akademik Sergej Aleksandrovič Tokarev, enaka ideološka izhodišča, pa v tem njegovem temeljnem delu ni v ospredju dokazovanje te ali one trditve, marveč predvsem objektivni primerjalni prikaz različnih religij v davni in bližnji preteklosti ter oris njihovega položaja, vplivov itn. dandanes.

Knjiga »Vera v zgodovini narodov sveta« je sistematično in pregledno urejena. Razdeljena je v tri tematsko zaokrožene dele. Prvi del obravnava najstarejša verstva in nato sega do verovanj v razrednih družbah, od prazgodovinskih spomenikov, prek religij »primitivnih« narodov (Avstralije, Tasmnije, Oceanije, vzhodne Azije, Kavkaza, Urala itn.) do staroslovanske, starogermanske in starokeltske religije. Za bralce bo ta del po vsej verjetnosti najzanimivejši, saj so nekatere religije oziroma njihove variante tukaj prvkrat obravnavane ali našim raziskovalcem in poznavalcem problematike predstavljene drugače kot doslej.

V drugem delu knjige teče beseda o verstvih srednje Amerike, vzhodne Azije, Indije,

Egipta, prednje Azije, Irana, pri Judih, starih Grkih in Rimljanih. Knjigo zaključuje tretji del, ki se podrobneje ukvarja z budizmom, krščanstvom in islamom, torej s tremi še danes najbolj razširjenimi in najvplivnejšimi religijami.

Ob koncu zajetne knjige najdemo še poglobljeno kritično spremno študijo, ki ji je mag. Marko Kerševan dal naslov »O prevedenem delu in avtorju knjige«, medtem ko je informativno spremno besedo, objavljeno na zavihkih ščitnega ovitka, prispeval dr. Tone Pogačnik.

Kerševan je v svojem razmišljanju o knjigi opozoril na vrsto pomembnih in zanimivih značilnosti, ki opredeljujejo pričujočo razpravo. Glede avtorja je med drugim zapisal: »Tokarev je sodeloval v terenskih raziskovanjih kulture in religije sibirskih ljudstev, velja kot specialist za stare kulture Avstralije in Oceanije. Pomembno je tudi njegovo teoretično delo... Predvsem pa je pomembno, da je pričujoča knjiga, tako rekoč življenjsko delo, plod večdesetletnega ukvarjanja z različnimi religijami. Rezultat vsega je celovit in hkrati zgoščen prikaz religij, pisan v jasnem preprostem in živem jeziku in stilu, ki pa ne gre na škodo faktoografske in miselne natančnosti — nekaj, kar največkrat srečamo prav pri velikih znanstvenikih ob koncu dolgoletnega ustvarjalnega dela. Avtor se ne brani avtoritativno poudariti svojega mnenja, a zna tudi previdno pustiti vprašanje odprto in navesti različna mnenja; zna ostro ožigosati po njegovem mnenju neustrezna prizadevanja določenega znanstvenika, a tudi dati priznanje znanstveni poštenosti in skrbnosti raziskovalca, s katerim se sicer ne strinja... Ne glede na nekatere pomanjkljivosti avtorjevih teoretič-

nih izhodišč, ki so posebej prišle do izraza pri obravnavanju svetovnih religij, ter nekatere druge kritične pripombe, ki bi jih lahko imeli ob posameznih poglavjih, je prevod dela S. A. Tokareva velika pridobitev. Čeprav bo na res dober prikaz sodobnih svetovnih religij treba verjetno še počakati, vendarle »Vera v zgodovini narodov sveta« uspešno zapolnjuje veliko vrzel v naši literaturi o religiji in s tem o kulturi in njenem razvoju sploh.»

Delo, ki je izšlo pri založbi Mladinska knjiga in je obogateno s 125 črno-belimi ter

74 večbarvnimi nazornimi ilustracijami oziroma skicami, je opremila in tehnično uredila Edita Kobe. Žal bo marsikaterega izmed bralcev po vsej verjetnosti motil — zlasti ob koncu knjige, v opombah, spremni študiji in kazalu — že kar preveč droben, zgoščen in zato težko čitljiv tisk. Bržkone bi bilo bolje, ko bi to delo, ki že v tako zgnetem stavku prerašča obseg 410 strani, izšlo v dveh knjigah ali pa vsaj v večjem formatu, pri čemer bi tudi izvrstne ilustracije lahko prišle bolj do izraza. Hkrati bi takšna, bolj »reprezentativna« izdaja zanesljiveje našla pot v roke znatno večjega števila bralcev.

Janko Poljanec

Jacques Bergier: Vohunstvo v industriji in znanosti

Avtor pričujoče razburljive knjige, leta 1912 v Odesi rojeni Francoz Jacques Bergier, je nenavadno zanimiva, že kar edinstvena osebnost. V Parizu je študiral kemijo, potem pa se je posvetil raziskovalnemu delu. Postal je član Akademije znanosti v New Yorku. Bil je tudi med ustanovnimi člani francoske zveze pisateljev-znanstvenikov. Je vitez Legije časti in nosilec številnih drugih francoskih, ameriških in sovjetskih odlikovanj in priznanj. Torej ne uživa velikega ugleda le zaradi te in še nekaj podobnih knjig, marveč predvsem zato, ker je na tem področju — predvsem iz bogatih osebnih izkušenj — izreden strokovnjak.

V mladosti je tudi Bergier sam sodil med nekaj najbolj obetajočih francoskih nuklearnih znanstvenikov, vendar je na začetku zadnje vojne stopil na povsem drugačno pot: najprej se je priključil francoskemu odporniškemu gibanju, nato je bil večkrat strokovni svetovalec raznih komisij, pa novinar, pisatelj in ves čas tudi — vohun. Sam se spominja: »Res se mi je tudi še potem posrečilo nekaj izboljšav in izumov na področju znanosti. Tako na primer podkritični jedrski reaktor in elektrohlajenje jedrskih baterij. Vendar sem bolj poznan po vohunskih dogodivščinah, ki so privedle do uničenja nemškega centra Peenemünde, in na to sem tudi precej ponosen.«

S predmetom te knjige — z vohunstvom in protivohunstvom v industriji in znanosti

— ki o njem sicer vemo tako malo kot nič, je avtor torej še kako dobro in natančno seznanjen. Skrito, a dostikrat usodno pomembno dejavnost tisočev in tisočev ljudi, ki so v precejšnji meri že v minulih stoletjih, v še veliko večjem obsegu pa danes, iz najrazličnejših nagibov nabirali in posredovali vse mogoče tajne informacije, načrte in formule bodisi konkurenci bodisi sovražnikom — ali celo zaveznikom! — nam prikazuje v tej knjigi v docela drugačni luči. Pred bralci odgrinja zastor na odru, na katerem se pred ali za kulisami odigravajo še veliko bolj shrpljive in fantastične pusto-lovščine, kot jih poznamo iz knjig ali filmov.

Da ne bi tudi na tukaj zbrane in opisane primere gledali z enako »rezervo«, se pisec nenehno zateka k citatom in drugim argumentiranim zagotovilom: »Skrbno sem preveril vse informacije. Vsakokrat, kadar obravnavam dejstva, ki niso bila uradno potrjena med kakšno obravnavo ali z uradno izjavo, za katera pa menim, da so verjetna, to tudi omenim. Moji viri informacij so predvsem sodišča. Podrobni zapisniki z obravnav primerov industrijskega vohunstva so dovolj bogati in tvorijo izredno snov, ki bo kasneje gotovo še navdihnila več romanopiscev. Prav tako sem se srečal z nekaterimi, ki ščitijo industrijo pred vohunstvom in ki so mi radi zaupali svoje skrivnosti. Obiskali so me tudi ljudje, ki so bili obtoženi industrijskega vohunstva; tako na

primer slavní doktor Ariès. Vsi trdijo, da so nedolžni...»

Bergieru velja vsekakor priznati, da je v svojih razmišljanjih in nizanih podatkov ter dejstev resnično prepričljiv. Tudi če so njegove trditve še tako drzne ali neprijetne za uho (kot npr.: »Moja raziskava me je pripeljala do prepričanja, da lahko industrijsko vohunstvo poseže v življenje vsakogar izmed nas...«), mu v domala vseh primerih lahko zaupamo. Piščeva sugestivnost seže celo tako daleč, da se nam lahko marsikaj, česar prej kratkomočno nismo opazili, iznenada zazdi sumljivo. Če mu zbrano sledimo, se hote ali nehote zamislimo. Da, marsikaj je mogoče; vsekakor več, kot si moremo predstavljati, omejeni z našo razmeroma malo razburljivo vsakdanjostjo.

Poglejmo nekaj nazornih primerov: Japonci so najbolj napadalni. Vohunstvo vzhodnih držav je načrtno in centralizirano. Američani posvetijo veliko časa vohunjenju med njimi samimi. V kemični in avtomobilski industriji gre čuvanju skrivnosti odločilna vloga. Prezgodnji oglas za novi model mercedesa je firmi povzročil občutno finančno škodo. Tatvine modnih kolekcij so znane. Proctorju in Gamblu so ukradli celotni načrt marketinga. Nekega dne sta Rewlon in Coty istočasno dala na trg izdelek s popolnoma enakima formulama. Naključje? Podjetja sistematično zasledujejo gibanje kamionov svojih konkurentov... Med sredstvi, ki jih uporabljajo ti vohuni, najdemo hkrati uporabo zadnjih dosežkov elektronike, neposreden nadzor, vlome, izsiljevanja in celo umore. Dejansko gre za skrivno vojno, ki je prav tako razširjena in izjemna kot spopadi vojaških vohunov in protivohunov. Odmeve često lahko zasledimo v časopisih: »Neki raziskovalni inženir je padel z okna.« »Truplo nekega kemika so našli v kamnolomu.« »Ali je caravelle strmoglavila, ker je bil v letalu neki atomski znanstvenik?« »Zagoneten samomor znanega strokovnjaka za barvno fotografijo« itn. To so le nekateri dogodki, ki so v zadostni meri pritegnili pozornost časnikarjev, da so jim posvetili notico z opaznim naslovom.

Na srečo je to izredno zanimivo delo dovolj sistematično in pregledno zasnovano, da je kopici podatkov in opisov posameznih primerov sploh mogoče slediti. Knjiga je

razdeljena v dva dela — Vohunstvo v industriji in Vohunstvo v znanosti — vsak del pa še v več poglavij, med katerimi bodo bržkone najzanimivejša tista, ki govorijo o vzponu in metodah Kruppovega oboroževalnega imperija, o dejavnosti vohunov med obema svetovnima vojnama, pa o skrivnosti atomske bombe in zaključna ugiibanja o razmahu tovrstne dejavnosti okrog leta 2000.

Delo je v okviru zbirke Življenje danes in jutri izdala založba Mladinska knjiga, in sicer v — žal ne najboljšem — prevodu Borisa Verbiča in Alojza Serclja. Knjigo je opremil Tadej Tozon, tehtno spremno besedo pa ji je napisal Egon Conradi, znan kot eden naših največjih strokovnjakov na protiobveščevalnem področju. Opozoril je na zanimivost in pomembnost tega Bergierovega dela ter na njegove osebne zasluge iz zadnje vojne in obdobja po njej, hkrati pa je tudi kritično ošvrknil nekatere pomanjkljivosti, pa odlomke, kjer je sicer stvarnega avtorja nekoliko zaneslo v svet fantazije, in še zlasti njegovo svetovnonazorsko stališče tipičnega zagovornika za naše razmere preživelih družbenih odnosov, saj v svojem delu »ne more prikriti razrednega značaja in funkcije, ki jo imajo obveščevalne službe v konkurenčnem boju monopolov, in ne zgolj med njimi samimi, temveč v boju za njihove interese proti interesom delavskega razreda, malih narodov in naprednih gibanj v svetu.«

»Če odmislim teh nekaj kritičnih pri-pomb,« še nadaljuje Conradi, »pa ne morem mimo ugotovitve, da je v tej knjigi, torej na enem mestu, zbranega kljub vsemu mnogo koristnega gradiva, zanimivih podatkov, informacij, inteligentnih misli in mnenj, ki zaslužijo bralčevo pozornost. Z njimi nam avtor zelo plastično in v glavnem dokaj razumljivo predstavlja najrazličnejše dimenzije novih pojavov preteklega, sodobnega in celo bodočega delovanja na področju industrijskega vohunstva. Ravno v tem pa je knjiga lahko zelo resen poziv k večji budnosti vsem tistim, ki danes v naši sredini odgovarjajo za zaščito ne zgolj poslovnih, industrijskih, znanstvenih in tehnoloških, marveč tudi zaupnih podatkov z obrambnega, političnega in gospodarskega področja.«

Ljubo Popović: Velika igra z Dražo Mihailovićem

Major Ljubo Popović, avtor pričujočega izredno zanimivega dela, velja za enega naših najuspešnejših obveščevalcev oziroma protiobveščevalcev, za enega tistih pogumnih, požrtvovalnih in iznajdljivih ljudi, ki so še v zadnjih mesecih vojne in v letih po osvoboditvi osnovali in utrdili organizacijo OZNA, ki je pozneje, ko je bila naša mlada država ogrožena iz vseh strani, nemalokdaj odigrala zelo pomembno vlogo.

Nad naslovom knjige se je pisec iz več razlogov predstavil s psevdonimom, kot Ljubo Popović, predvsem pa najbrž zato, ker je bilo to ime njegov drugi jaz prav v najbolj kritičnih trenutkih spopada z Mihailovićem in njegovimi četniki. S takšno izkaznico se je avtorju tudi uspelo vtihotapiti mednje, jih preslepiti ter jih naposled, ko si je pridobil njihovo zaupanje, drugega za drugim pripeljati v spretno nastavljeno past in jih izročiti v roke pravici.

Brez dvoma je »Velika igra z Dražo Mihailovićem« prva domača knjiga, ki se je v takšnem obsegu in tako argumentirano lotila prikazovanja obdobja razvoja mlade in še neizkušene jugoslovanske protiobveščevalne službe. Ta se je namreč takoj po nemški kapitulaciji morala spoprijeti s številnimi nevarnimi ostanki kvislinških skupin, ki jih je bilo iz več razlogov treba tako rekoč za vsako ceno obdržati znotraj naših meja. Največ težav je bilo prav z Dražo Mihailovićem, njegovim štabom in najožjimi sodelavci, saj je morala OZNA uporabiti vrsto zvijač in so se morali njeni ljudje podati v ničkoliko nevarnosti, žrtvovati veliko življenj, da je naposled padel v njihove roke.

Kakor kaže naslov, je v resnici šlo za igro, polno ukan in domiselno nastavljenih pasti, vendar za nadvse tvegano in nevarno igro, saj Mihailović s svojimi bogatimi izkušnjami, z znano nezaupljivostjo in ker ga je do konca podpirala vrsta zvestih pomagačev, ni bil niti malo lahek plen. V tej igri tudi ni smelo biti napak, saj bi lahko že ena sama prenagljena in nepremišljena poteza v hipu raztrgala s toliko truda in žrtev stekano mrežo in vse bi se moralo začeti znova, če bi sploh še bila možnost za »popravni izpit«.

Knjiga o tej veliki igri je zasnovana dovolj poljudno, pri čemer ponekod niti ne prikriva avtorjevih literarnih ambicij — kar pa ji nikakor ni v škodo. Delo je obogateno s

številnimi nazornimi fotografijami in drugimi dokumenti, večinoma celo prvikrat predstavljenimi javnosti, kar mu samo še povečuje vrednost in daje pečat popolne verodostojnosti. Knjiga je razdeljena v štiri dele. Prvi del opisuje prizorišče, bosanske in srbske planine, gozdove in skrite soteske, v katerih so se po vrsti porazov skrivali razbiti ostanki četniške vojske, in hkrati tudi prve tipajoče korake OZNE, da bi sklenila obroč okoli Draže Mihailovića in njegovih pajdašev. Drugi, najboljšežnejši del knjige natančno opisuje vsako stopinjo, s katero se je major Popović, ki se je predstavljal za odposlanca četniške emigracije oziroma za enega stebrov beogradske organizacije, polagoma in ves čas tvegajoč življenje, prebijal v osrčje razbitega, a še vedno nevarnega kraljestva »gorskega carja« — Draže Mihailovića. Z veliko potrpežljivosti in naporov se mu je s »pomočjo« manj pomembnih četnikov posrečilo približati tudi Mihailovićevemu štabu.

Nevarna igra se je obrnila v prid Popovića in OZNE — kar opisuje tretji del knjige — šele tedaj, ko jim je padel v roke poveljnik Mihailovićeve garde, polkovnik Kalabić. Izkazal se je za slabiča, saj je bil takoj pripravljen obrniti se proti svojemu bivšemu poveljniku. Prav Kalabićeva izdaja je namreč odločilno pripomogla, da se je po sicer izvrstno zasnovani, vendar zelo tvegani akciji znašel za rešetkami tudi sam Draža Mihailović.

Četrty del, ki predstavlja pravzaprav nekakšno dokumentarno dopolnilo Popovićevemu obujanju spominov na komaj verjetne podvige, knjigi kot celoti še povečuje vrednost. Govori namreč o preiskavi, zasliševanjih in sojenju Draži Mihailoviću ter njegovim sodelavcem. Sojenje je bilo, drugače kot je pričakovala tuja propaganda, javno. Trajalo je kar petinštirideset dni, priča pa mu je bilo več kot 30.000 ljudi, med njimi tudi veliko število tujih dopisnikov.

»Pri koncu dokaznega postopka,« je ob zaključku povzel tožilec, polkovnik Miloš Minić, »sem lahko ugotovil, da je bila obtožnica tako v celoti kot v vseh svojih trditvah na tej razpravi izredno, krepko, prepričljivo in neizpodbitno potrjena. Še več, obravnava je obtožnico še presegla s številnostjo dokazov konkretnih zločinov, izdajstva in vojnih zlo-

činov, za katere so odgovorni obtoženi Mihailović in drugi.«

Odmev sojenja je bil po vsem svetu zelo velik. Če bi Mihailoviću uspelo pobegniti ali če bi ga med kakšnim pregonom nepremišljeno ubili, bi bilo veliko izgubljenega. Tako pa spričo gore dokazov ni bilo težko razkriti prave resnice o vlogi četnikov, ob čemer je zašla v hudo zadrego celo najbolj zaslepljena in zagrizena sovražna propaganda. Številni dopisniki, tako vzhodni kot zahodni, so namreč sproti obveščali javnost o poteku razprave. V svojih mnenjih se pod vtisom dokazov skoraj niso razhajali, še zlasti slikovito pa je svoje občutke strnil ugledni češki publicist André Simon, ko je dejal: »Pogled na poraženega generala ni lep, premagani strahopetec pa zbujati gnus tudi pri tistih tujih časnikarjih, ki so prišli, da bi videli junaka. Sodišče mu daje vse možnosti za obrambo. Predsednikova potrpežljivost je občudovanja vredna. Občudovati je tudi delo javnega tožilca, ki je v svoji obtožnici z bleščečo logiko zbral podatke zgodovinskega pomena, ki dokazujejo izdajstvo Mihailovića in mečejo luč na

mednarodno ozadje njegovega boja z narodnoosvobodilnim gibanjem...«

Brez dvoma predstavlja pričujoča knjiga izredno pomemben prispevek h gradivu, ki preučuje dogodke v Bosni in Srbiji v drugi polovici leta 1945 in na pomlad naslednjega leta, saj na izviren način in docela prepričljivo osvetljuje doslej najmanj znano plat zagrizenega spopada OZNE z Dražo Mihailovićem in njegovimi sodelavci. Ker so nam, zlasti Slovencem, ti komaj verjetni dogodki, spletke in zapletljaji ter odločne akcije, ki so naposled pripeljali do tega, da se je Mihailović z nekaterimi preživelimi pajdaši znašel pred sodiščem — saj ga je bilo samo tako mogoče dokončno razkrinkati pred svetom — razmeroma malo znani, si bo pričujoče delo gotovo našlo vrsto navdušenih bralcev, pa ne le med tistimi, ki so pred časom že spremljali objavljane odlomkov v listu *Delo* in še nekaterih jugoslovanskih časnikih.

Knjigo, ki je izšla pri založbi Borec, je, žal ne najlepše (z vse preveč kroatizma itn.), prevedel Bogdan Gradišnik, opremila pa jo je Nadja Furlanova.

Iztok Ilich

Ljudmil Stojanov: Kolera

Pozno, a vendarle smo tudi Slovenci poravnali del dolga do uglednega bolgarskega pesnika, pripovednika, dramatika, kritika in publicista Ljudmila Stojanova (1866 do 1973). Spočetka je bil ta veliki ustvarjalec blizu simbolizmu; med prvimi je v Bolgariji, kot dober poznavalec literarnih dogajanj v svetu, vpeljal nove tokove in izraze, nato pa se je pričel v zrelejših letih čedalje bolj poglobljati v žgočo socialno problematiko. Med njegovimi deli zaslužijo še posebno pozornost romansirana biografija o Stambolijskem ter roman »Mehmed Sinan« in »Kolera«, torej roman, ki smo ga v lepem prevodu Sončike Lorenci (založba Mladinska knjiga, zbirka »Krog«) zdaj dobili tudi pri nas.

Ta, leta 1935 prvikrat objavljeni, v prvi osebi napisani roman nosi izrazit pečat avtobiografske izpovedi. Hkrati pa je tudi močno angažirano delo. Posvečeno je za Bolgarijo oziroma za njene imperialistične težnje usodnim posledicam druge Balkanske

vojne. Po zmagovitem obračunu z razpadajočim turškim imperijem v prvi Balkanski vojni bolgarska buržoazija ni bila zadovoljna z novimi mejami. Čutila se je opeharjeno, zato je napadla sosednjo Srbijo, vendar je bila od združenih še včerajšnjih zaveznic, ki so se jim pridružili Romuni in naposled še Turki, v dobrem mesecu dni do nog poražena. Ta poraz pa ni hudo udaril le po vojnih hujskačih in privržencih ekspanzionistične politike, marveč je še zlasti težko prizadel že od včerajšnje vojne izčrpano deželo in terjal še nove, nepotrebne žrtve.

Stojanov, ki se je moral kot mlad vojak tudi sam udeležiti obeh vojn, takšne politike ni odobral. Zlasti v drugem spopadu, ko se je smrtni žetvi na bojišču pridružila še uničujoča epidemija kolere, ko so zaradi malomarnosti ter pomanjkanja zdravil in zdravnikov, pomrli še tisoči in tisoči novih nesrečnikov, se je pisatelj tudi sam iz oči v oči srečal s smrtjo. Prav od blizu je

spoznal gorje, ki je zadelo množice pohlevnih in pokornih, vendar zvestih in pogumnih brezimnih preprostih vojakov in nižjih častnikov, ki večinoma vse do konca niso vedeli, za čigav račun se vojskujejo in umirajo, da so pravzaprav žrtve zločinske zaslepljenosti in pohlepnosti svojih ministrov in generalov. Takšna sta na primer dobrodušna veterana preprosta kmeta baj Stojan in baj Marin, ki sta brez ugovora izpolnjevala naloženo jima dolžnost. Po drugi strani so nekateri vojaki celo verjeli v pravičnost svojega boja; večina jih je bila, kljub pomanjkanju hrane, streliva ter celo obutve in obleke, slepih in gluhih; odhajali so v klavnico in spodbujali še druge, ne da bi ob tem kakorkoli razmišljali.

Vendar z vsemi ni bilo tako. In prav tem posameznikom, ki so bodisi zavestno ali vsaj podzavestno vedeli, kako nesmiseln in že kar samomorilski je njihov boj, ki so se zavedali, da so »igračke slepih sil in zaznamovane žrtve slepe norosti,« je Stojanov posvetil to svoje delo. Nad pretresljivimi prizori tovarštva, poguma in trpljenja se namreč dvigajo podobe študenta Lazarja Livadinskega, uporniškega vojaka Antona, podporočnika Milana Kostova in še mnogih, ki so se po porazu znašli med upornimi ubežniki in dezertjerji ali med množico tistih naprednih mladih ljudi in delavcev, ki so na koncu javno terjali obračun s povzročitelji svoje nesreče.

Toda Stojanov v Koleri ne govori samo o tej vojni in o teh ljudeh. Ves roman izzveni v odkrito, glasno obsodbo slehernega nasilja, vsake vojne in razpihovanja sovraštva do soljudi, nemara še včerajšnjih miroljubnih sosedov. »Kakšen je vendar sovražnik?« se na primer sprašuje eden preprostih vojakov. »Mar niso ljudje kakor mi — skorajda neverjetno — so nemara to marsovci, tankonoga bitja z velikanskimi glavami, bitja, ki so prišla, da bi razdejala Zemljo?«

Sprašuje se tudi o smrti kot o nepreklicnem koncu človekovega bivanja: »Dajejo si poguma, ko trdijo, da more človek samo enkrat umreti. Tudi če samo enkrat — ni lahko umreti! In čim bolj se bliža tisto strašno, tem bolj se zavedamo, da je bolje umreti, kakor čakati. Dokler si zunaj bojišča, zunaj bitke, še lahko verjameš in celo misliš. Brž ko si prestopil ognjeni obroč, pa te zajame nekakšna blazna norost.

Čemu vse to? Čemu in zakaj? In v mislih pljuneš v obraz tolikeri človeški neumnosti.« In o odgovornosti za življenje ljudi, svojih ljudi: »Ne, ti ne nosiš odgovornosti za življenje ljudi,« je pisatelju malo pred smrtjo na primer govoril nesrečni podporočnik Kostov, za katerim je ostalo staršem v spomin le kratko poslovilno pismo. »Ves čas me je v vojski mučilo to strašno vprašanje: kakšno pravico imam jaz, Milan Kostov, odvetnik brez strank, še včerajšnji paglav, kakor pravimo, razpolagati z življenjem ljudi, vojakov, katerih večina ima prav takšne sinove, kakršen sem jaz? Pošiljati jih kakor neme živali pred strele samo zato, ker so mi pripeli nekakšen čin? Tega ne morem razumeti, ne morem...«

Pisatelj je imel toliko sreče, da je obe vojni in kolero preživel. Toda ko se je vrnil v prestolnico, je bil docela drug človek: še vedno izčrpan, ostarel bolnik, ki ga niti znanci niso takoj prepoznali, in hkrati človek, ki so ga prekalile izkušnje, ki je videl in spoznal marsikaj: »Pogled name je bil tako grozljiv, da so ljudje prebledeli in skušali iti kar najhitreje mimo mene. Bil sem jim živ opomin, privid, ki se je dvigal iz okopov na Kalimanskem polju, da bi jim vznemiril nečisto vest, vsem tistim, ki živijo lepo na toplem, v ozka krila stisnjenim ženskam, ki so nam dostavljale slabo blago, plesnivo vojaško opremo, smrdeč sir in kisel kruh, kožuhe v juliju in optimistične članke po časipisih, objavljenih po porazu... ves ta neodgovorni svet, kradljiv in podel s svojim štirinadstropnim domoljubjem...«

Da, pisatelj je videl vsej tej bedi do dna, zavedel se je neopravičljive brezvestnosti carske vlade, ki se ni ozirala na žrtve in ki je tudi poraz ni spametoval. Bil je dovolj pogumen, da je o tem tudi pisal; svoja spoznanja je strnil v tem pretresljivo obtožujočem in tudi umetniško prepričljivem romanu. Seveda zaradi svojih kritičnih stališč ni našel milosti v očeh reakcionarnega režima med obema vojnama; preganjali so ga in mu na vse načine škodovali, niso pa mogli zavreti zmagovitega pohoda knjige v svet. Do danes so namreč Kolero že prevedli v domala vse svetovne jezike, čeprav, žal, ni mogoče tudi reči, da je s svojim globokim humanim sporočilom v srcih bralcev povsod obrodila enako bogate sadove. Vojne z vsemi grozotami človeštva očitno še niso spametovale...

Knjiga o slovenskih izgnancih

»Med krvavimi in težkimi preizkušnjami, ki so čakale narode Jugoslavije v drugi svetovni vojni, je imela svoje mesto tudi usoda Slovencev s slovenske Štajerske in Gorenjske. Himmlerjevi krvniki so pripravili načrte njihove preselitve na jug, kjer naj bi se zlili s tamkajšnjim prebivalstvom, ter na sever, kjer bi bili izpostavljeni naglemu postopku germanizacije. Na njihovo mesto naj bi prišli Nemci iz drugih krajev Evrope, ki so se vračali v okrilje Tretjega rajha.

Desettisoči Slovencev so se tako že poleti 1941. leta znašli zunaj domovine. Nekatere so poslali v Srbijo, druge na Hrvaško, tretje v Bosno in Hercegovino in četrte v Nemčijo. Toda zgodilo se je nekaj, kar natančni Nemci niso mogli predvideti. Zasužnjeni narodi Jugoslavije so sprejeli svoje brate Slovence, nesrečniki so še nesrečnejšim nudili skorjo kruha in tovariško roko pomoči in tako utrjevali nerazdružno verigo bratstva in enotnosti narodov Jugoslavije...« je v uvodno besedo med drugim zapisal glavni in odgovorni urednik zbornika *Odperta srca* Moma Marković, nekdanji član glavnega štaba partizanskih odredov Srbije in sedanjí član sveta federacije.

Pobudniki te pomembne knjige, zbornika *Odperta srca*, ki se s podnaslovom označuje kot kronika ljudske solidarnosti, so bili iz uredništva mariborskega Večera, ki so prvi organizirali znane vlake bratstva in enotnosti, potujoče že nekaj let izmenoma iz Slovenije v Srbijo in iz Srbije v Slovenijo, kjer se nekdanji izgnanci srečujejo s svojimi gostitelji, z ljudmi, ki so v tem usodnem času doumeli velik in globok pomen bratske pomoči.

Osrednjo težo te knjige nedvomno nosi izčrpen in zgodovinsko dokumentiran prispevek dr. Toneta Ferencá: Množično izganjanje Slovencev — Okupatorjev ukrep za uničenje slovenskega naroda, v katerem

je orisal idejne osnove nemške okupacijske politike v Sloveniji med zadnjo vojno. Nemškemu osvajalcu se je zdelo, da je zdaj prišel pravi čas za uresničenje starih sanj, kako bi s potujčenjem in izpraznjenjem slovenskega narodnostnega ozemlja, zgradil svoj nacionalni most do Jadrana. K sreči pa mu iz raznih razlogov ni uspelo uresničiti niti svojega celotnega izselitvenega programa, čeprav mu je v kratkem razdobju uspelo razgnati ali pregnati kakih osemdeset tisoč naših ljudi.

Prispevek Dobrivoja Sekulovića govori o usodi slovenskih izgnancev v Srbiji, o njihovem vživljanju v nove razmere, o odnosu oblasti do njih in naposled o njihovi odločitvi za osvobodilni boj, saj so mnogi izmed njih odšli med prve srbske partizane, mnogi so bili ustreljeni kot udeleženci v odporniškem gibanju in tudi kot talci. Podobno govori o slovenskih izgnancih v Bosni in Hercegovini prispevek Rafaela Brčića, prispevek Stjepana Becka pa o naših izgnancih na Hrvaškem.

To so trije prispevki, ki iz tedanjih vopolitičnih razmer govore o usodi slovenskih izgnancev, osrednji del zbornika pa tvori kakih sto prispevkov izgnancev in gostiteljev. Sestavljeni so v kronološkem zaporedju in večinoma zapisani po pripovedovanju. Vsak prispevek je zgodba zase, vsaka zgodba je drobec mozaika te velike preizkušnje in izpričujejo resnično kroniko ljudske solidarnosti in bratske pomoči. In prav v tem je globlji pomen tega zbornika, pomen in namen, da bi mladim rodovom ostali v spominu tisti hudi časi, ko se je med srbskim ljudstvom in slovenskimi izgnanci izpričala izjemna mera solidarnosti.

»Odperta srca« je za izdajo dokončno uredil pisatelj Anton Ingolič, ki je bil sam eden izmed izgnancev v Srbijo. Zbornik je izdalo CP Mariborski tisk. Slovenska izdaja šteje 5500, srbohrvaška pa 8500 izvodov.

Jurij BONDAREV: *Žareči sneg*. Prevedel Jurij Rojs. Opremila ing. arh. Nadja Furlan. Izdala in založila Založba Borec. Ljubljana 1974.

Spomini na partizanska leta I. knjiga. Zbral in uredil Ferdo GODINA. Opremil Ernest Krnaič. Založila Založba Borec. Ljubljana 1974.

Ljudmil STOJANOV: *Kolera* (vojaški dnevnik). Zbirka Krog. Prevedla Sončika Lorenci. Opremila Edita Kobe. Oblikoval in tehnično uredil Borut Kovše. Izdala in založila Mladinska knjiga. Ljubljana 1974.

Prispevki za zgodovino delavskega gibanja. Letnik XIII., št. 1—2. Izdaja Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, založila Partizanska knjiga. Tehnično uredil Jože Čertalič. Ljubljana 1973.

Jože HUDALES: *Orel z razprtimi krili*. Roman o generalu Rudolfu Maistru. Prva knjiga. Opremil akad. slikar Vlado Potočnik. Izdala in založila Pomurska založba ZGP »Pomurski tisk«. Morska Sobota 1974.

Vid PECJAK: *Roboti so med nami*. Zbirka Krog. Opremila Edita Kobe. Oblikoval in tehnično uredil Borut Kovše. Izdala in založila Mladinska knjiga. Ljubljana 1974.

Rudolf HRIBERNIK-SVARUN: *Dolomiti v NOB*. Knjižnica NOV in POS 31/I. Opremil Vladimir Lakovič. Skice izdelal Vladimir Štimac. Tehnično uredil Jože Čertalič. Založila Partizanska knjiga. Ljubljana 1974.

Sergej A. TOKAREV: *Vera v zgodovini narodov sveta*. Po drugi dopolnjeni izdaji iz leta 1965 prevedel Ludvik Mrzel. Opremila in tehnično uredila Edita Kobe. Slikovno gradivo zbral dr. Tone Pogačnik. Izdala in založila Mladinska knjiga. Ljubljana 1974.

Karel GRABELJSEK: *Najmlajši partizan*. Zbirka Matjaževa knjižnica. Ilustrirala Zdenka Borčič-Golob. Opremila Jelka Rjavac. Izdala in založila Partizanska knjiga. Ljubljana 1974.

Odrpta srca. Kronika ljudske solidarnosti. Uredil uredniški odbor: glavni in odgovorni urednik Moma Marković, urednik Anton Ingolič, urednik srbskega dela Aleksander Marković, urednik hrvatskega dela Stjepan Beck, urednik slovenskega dela Branko Senica. Tehnični urednik: Dragan Djordjević, Milan Filipčič, Ferdo Filipič in Mihailo Živojinović. Gradivo je prevedel v srbohrvatski jezik dr. Edvard Valenčič, srbohrvatsko gradivo v slovenščino pa Branko Avsenak. Zbornik je natisnila ČGP Mariborski tisk. Maribor 1974.

Jacques BERGIER: *Vohunstvo v industriji in znanosti*. Prevedla Boris Verbič in Alojz Šercelj. Spremno besedo napisal Egon Conradi. Uredil Rajko Pavlovac. Opremil in tehnično uredil Tadej Tozon. Izdala in založila Mladinska knjiga. Ljubljana 1974.

Laurence-HULL: *Petrovo načelo*. Zbirka Krog. Prevedla Nina Souvan. Opremila Edita Kobe. Grafično oblikoval Borut Kovše. Založila Mladinska knjiga. Ljubljana 1974.

L. P. HARTLEY: *Volčja češnja*. Roman. Zbirka Levstikov hram. Prevedla Katarina Bogataj. Opremil Cveto Jeraša. Oblikoval in tehnično uredil Borut Kovše. Izdala in založila Mladinska knjiga. Ljubljana 1974.

Herma SVOZILOVA: *Visoka napetost*. Roman. Zbirka Krog. Prevedla Božidar Borko in Marko Dvořak. Spremno besedo napisal Oton Berkopec. Opremila Edita Kobe. Oblikoval in tehnično uredil Borut Kovše. Izdala Mladinska knjiga. Ljubljana 1974.